

Nieuw Letterkundig Magazijn. Jaargang 19

bron

Nieuw Letterkundig Magazijn. Jaargang 19. Maatschappij der Nederlandse Letterkunde, Leiden
2001

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/_nie012200101_01/colofon.htm

© 2007 dbnl

[nummer 1]

Redactioneel

Een nieuw lentenummer van het *Nieuw Letterkundig Magazijn*, waarin velerlei gekwinkeleer is waar te nemen, van ‘Maatschappij’-geschiedenis tot Middeleeuwen, van essay tot gedicht, van boekenkast tot internet.

Een heuse primeur vormt het openingsartikel over de sonnettenprijsvraag die de Maatschappij in 1950 uitschreef. Tot op heden was alleen de winnaar bekend en werden 22 andere sonnetten in een bundeltje uitgegeven. Marije Groos gunt de lezer een kijkje in de rijke schat van 575 sonnetten die destijds ondanks het naderende tijdperk van de Vijftigers, met hun kritiek op de traditionele poëzie, werden ingezonden.

Erelid Theun de Vries verblijdde ons met een verrassende schets, die naar zijn zeggen deels op herinnering, deels op fantasie is gebaseerd.

Het toekennen van de eerste Dr. Elly Jafféprijs aan Hans van Pinxteren vormde de aanleiding voor een interview met deze dichter en vertaler, die vorig jaar toetrad als lid van de Maatschappij. De tweejaarlijkse prijs zal op 25 mei worden uitgereikt voor de vertaling van Michel de Montaignes *Essais*.

Een romantische mengeling van droefenis en heerlijke folklore komt ons tegemoet uit Jan Stroops artikel over de uitvaart en het ‘Nachleben’ van Jan Pieter Heije, de dichter die een belangrijk deel van *Kun je nog zingen, zing dan mee*, en daarmee van veler jeugd, heeft gevuld. Met ‘de zilvervloot’ en ‘het karretje op de zandweg’ nog in het hoofd kan men ter bedevaart naar de tentoonstelling ‘Vergeeten in de slaap der eeuwen’ in het Letterkundig Museum te Den Haag, waar afbeeldingen van Heijes graf en van andere schrijvergraven te bezichtigen zullen zijn vanaf 17 mei 2001 tot en met 18 november.

Een tweede prijswinnaar in dit nummer is onze vaste columnist Kader Abdollah, die de lezer weer deelgenoot maakt van een schitterende Perzische vertelling. Kader Abdollah won begin dit jaar de E. du Perron-prijs voor zijn roman *Spijkerschrift*, die door de jury werd geprezen om zijn ‘waarachtig interculturele’ karakter.

Dichter des vaderlands Gerrit Komrij schonk het *Magazijn* zijn sonnet ‘Verzegeld’.

Een heiligenleven gepresenteerd als een avonturenverhaal, dat is de legende van Cunera van Rhenen, in handschrift Ltk 271. Jelma Hoekstra suggereert een verband tussen het feit dat Ltk 271 een refterhandschrift is en het smeuiige karakter van de tekst.

Jos Damen geeft een illustratie van de uiteenlopende belangstelling die de doordeweekse gebruiker van de collectie van de Maatschappij aan de dag legt.

In de driekolomsafdeling wordt aandacht gevraagd voor een aantal activiteiten en publicaties, van theatersymposium tot Ten Kates taalkundige meesterwerk. In de kleine kolommen wordt echter in de eerste plaats gewezen op de mogelijkheid om het *Nieuw Letterkundig Magazijn* op het internet te raadplegen.

575 sonnetten uit de tijd van '50 **De Maatschappij geeft vergeten schatten prijs**

Marije Groos

In 1950 schreef de Maatschappij een prijsvraag uit voor het beste Nederlandse sonnet. Het werd een overdonderend succes. Zo'n 575 gedichten mocht het bestuur van de Maatschappij in ontvangst nemen. Natuurlijk kon er maar een de winnaar zijn; 22 andere sonnetten liet de Maatschappij in 1953 verschijnen in een bundeltje. De stapel overige sonnetten en de bijbehorende naambriefjes en correspondentie verdwenen in twee verzegelde pakketten, die werden opgenomen in de handschriftenverzameling van de Maatschappij onder signatuur Ltk 1967. De vergetelheid leek hun lot. Na vijftig jaar zijn op aanvraag van Marije Groos de zegels verbroken. Een rijke schat aan sonnetten zag op 15 februari 2001 weer het daglicht. Deze sonnetten, geschreven door bekende en minder bekende dichters, geven een kijkje in het literaire leven van 1950, het jaar waarin de Vijftigers zo luid hun stemmen verhieven en de traditionele poëzie dood verklaarden.

De Nederlandse poëzie beleefde rond 1950 zeer spannende tijden. De driftige zoektocht in de eerste naoorlogse jaren naar andere, bij de moderne tijd passende mogelijkheden begon eindelijk wat op te leveren: een nieuwe poëzie, die uitdrukking gaf aan de nieuwe tijd. De Vijftigers betraden met veel kabaal het poëtische podium en zetten de literatuur op haar kop. In de pas in het leven geroepen kleine literaire tijdschriftjes *Reflex* (1948-1949), *Blurb* (1950-1951) en *Braak* (1950-1951) en later in het belangwekkende tijdschrift *Podium* verschenen verzen van onder anderen Lucebert, Gerrit Kouwenaar, Remco Campert, Jan G. Elburg, Bert Schierbeek en Simon Vinkenoog die totaal anders waren dan de poëzie die tot dan toe op Nederlandse bodem was verschenen. In deze 'experimentele' of 'proefondervindelijke' poëzie werden oude versvormen overboord gezet: metrische schema's, standaardversvormen, interpunctie en nette eindrijmen werden vervangen door vrije verzen, waarin klank- en betekenisassociaties welig tierden. Spontaan taalgebruik moest het mededelende gedicht verstoren, beelden moesten elkaar oproepen en met behulp van de taal werden nog onbekende aspecten van de werkelijkheid zichtbaar gemaakt. Niet alleen werd een artistieke revolutie uitgeroepen, ook moest de nieuwe poëzie een aanval zijn op de makke samenleving die na de oorlog was gerestaureerd. Door de oorlog was alles veranderd. Er was geen plaats meer voor rijmelarijen over 'klein geluk', het gedicht moest weer midden in de tijd worden geplaatst. Met veel bravoure bracht Lucebert al in 1949 zijn 'Verdediging van de 50-ers' in stelling, en zette zich in dit gedicht scherp af tegen het 'vredig vaderland', waarin de Hollandse cultuur 'hol van helen' was, en hij bezwoer de 'letterdames' en 'letterheren' 'de blote kont der kunst te kussen onder uw sonnetten en balladen'. Hier sprak onomwonden de woordvoerder van een nieuwe generatie.¹

Zijn dichtersvrienden vonden het prachtig, maar de 'letterdames en letterheren' ontvingen de experimentele kunsten bepaald niet vol enthousiasme en deden de gedichten af als wartaal. De populairste dichter van die tijd, Bertus Aafjes, trok wat al te fel van leer tegen de experimentelen. Maar niet veel later kwamen uit de strijd

tussen traditie en vernieuwing de Vijftigers als overwinnaars te voorschijn. Beantwoordde de jury van de Reina Prinsen Geerligs-prijs in 1951 de inzending van Luceberts bundel *Apocrief* nog met een onbeleefd briefje, in 1953 kon Lucebert voor diezelfde bundel de Poëzieprijs van de gemeente Amsterdam in ontvangst nemen. Ook Aafjes erkende dat hij te snel was geweest met zijn oordeel en hij marcheerde zelf het podium van de poëzie af. Halverwege de jaren vijftig waren de Vijftigers beeldbepalend in het literaire leven en was hun canonisatie een feit. Wie in een literatuurgeschiedenis bladert, ziet in het gedeelte over de jaren vijftig altijd de Vijftigers prijken.

De Maatschappij en de Vijftigers

Terug naar het jaar 1950: dat er jonge rebellen waren die een geheel andere poëzie voor ogen hadden, was in dit jaar al wel bekend. Dat zij de literatuurgeschiedenis zouden halen, stond nog helemaal niet vast. Overal werd discussie gevoerd over de vraag hoe de nieuwe poëzie eruit moest gaan zien. Niemand kon weten welke krachten uiteindelijk zouden winnen. Ook binnen de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde boog men zich over deze vraag. Van voorzitter A. Mout is in het jaarboek van de Maatschappij 1950-1951 de verhandeling ‘De hedendaagse mens en de poëzie’ opgenomen,² waarin de vraag centraal staat hoe de diepgaande verandering die zich in de moderne mens heeft voltrokken ook zijn verhouding tot de poëzie heeft gewijzigd en hoe in aansluiting daarop de functie van de poëzie is gewijzigd of bezig is te veranderen. Erg concreet wordt Mout niet. Wel is hij er duidelijk van overtuigd dat poëzie niet langer enkel sierkunst kan zijn: ‘De moderne mens verlangt niet naar kunst, die hem geruststelt, streelt of in slaap wiegt. Neen, hij wil juist wakker geschud zijn, ontevreden zijn over zichzelf en de wereld, in beweging gezet zijn.’ Als woordvoerder van de nieuwe generatie noemt Mout Simon Vinkenoog, die zich afzet tegen zijn voorgangers met de woorden: ‘wat Gij geschreven hebt, is geen poëzie, gij met Uw minieme aesthetische muggenzifterijen en Uw blijde geloof, dat als een lauwe walm de laatste zeventig jaar omgaf.’ Mout kan de kritiek op deze uitspraak wel begrijpen, en ook snapt hij dat ouderen boos waren weggelopen tijdens de demonstraties van de nieuwe poëzie - hij zal hier vooral hebben gedacht aan de opwindende optredens van de Vijftigers - maar uit het feit dat hij Vinkenoog citeert, blijkt wel het besef dat de tijd rijp was voor een wending.

Dit besef leidde binnen de Maatschappij echter vooralsnog niet tot algehele waardering van de experimentele poëzie. De jury van de Lucy B. en C.W. van der Hoogt-prijs leek in 1952 niet zo goed uit de voeten te kunnen met de verzenbundels die de moderne dichters voor de prijs hadden ingestuurd: ‘Vanzelfsprekend is overwogen, of niet een dichter uit de jongerengroep, die zich “Experimentelen” noemt, voor de aanmoediging, die de Van der Hoogt-prijs beoogt, in aanmerking kwam. In de ogen van de meerderheid der Commissie is de poëtische en menselijke waarde van het werk dezer groep [...] nog te zeer problematisch, om aan dezer dichters de voorrang te geven boven de thans voorgestelde kandidaat.’³ Deze kandidaat was J.W. Schulte Nordholt, die de prijs kreeg toegekend voor zijn bundel *Levend landschap*.

De Maatschappij gaf dus nog de voorkeur aan de meer traditionele poëzie. Hierin stond de Maatschappij niet alleen. De experimentele verzen baarden dan wel direct opzien, het groepje dat ze schreef, was aanvankelijk maar klein. Talrijk waren de gedichten die de oude traditie gewoonweg voortzetten. Zo konden vele dichters hun gevoelens nog kwijt in een sonnet, en dezen hadden geen enkele boodschap aan het spotvers met de titel ‘sonnet’, waarmee Lucebert zijn debuutbundel *Apocrief* opende:⁴

ik
mij
ik
mij

mij

ik
mij
ik

ik
ik
mijn

mijn
mijn
ik

Dit gedicht is in al zijn eenvoud een krachtige bespotting van de traditionele versvorm, die dikwijls gepaard ging met een al even traditionele inhoud. De ik-zangen die sinds de Tachtigers het literaire leven in Nederland hadden overspoeld, boden niet langer onderdak aan de vernieuwingsdrang van de jonge poëten. Maar het sonnet bood nog altijd ruimte genoeg voor vele andere dichters.

De prijsvraag

Ook de Maatschappij had veel vertrouwen in het sonnet. In 1950 schreef het bestuur een prijsvraag uit ter gelegenheid van de herdenking van de verlening van het octrooi op 28 mei 1775 der H.H. Staten van Holland en West-Friesland. Het bestuur loofde drie-

Nieuwe Rotterdamse Courant, 21 maart 1950.

honderd gulden uit voor het beste Nederlandse sonnet. De sonnetvorm was de enige eis die de jury, bestaande uit de bestuursleden, stelde; in de onderwerpskeuze waren de dichters vrij. De Maatschappij zette de prijsvraag groots op. In diverse kranten, weekbladen en literaire tijdschriften verscheen de oproep aan de prijsvraag deel te nemen en ook de radio besteedde er aandacht aan. Deze inspanning werd beloond. Groot was de vreugde toen bleek dat de secretaris van de Maatschappij maar liefst 575 sonnetten mocht ontvangen! Het sonnet was nog een springlevende dichtvorm, de protesten van de Vijftigers ten spijt.

De jury ging hard aan het werk. Op 21 juni, de dag waarop de jaarvergadering werd gehouden, moest de winnaar bekend zijn. Elk sonnet kreeg de beoordeling 'ongeschikt', 'middelmatig' of 'goed'. Uit de beste sonnetten zou de jury de winnaar kiezen, waarbij richtsnoer 'schoonheid en oorspronkelijkheid' was. Om te voorkomen dat de juryleden zouden worden afgeleid door eventueel bekende namen, werden de sonnetten onder pseudoniem ingestuurd. De werkelijke naam en het adres bleven verborgen in een gesloten envelop.

Het bestuur was zeer enthousiast over de kwaliteit van de inzendingen en maak selectie na selectie, om uiteindelijk uit een klein groepje eindkandidaten de winnende dichter te kiezen. W.M. Frederiks, zo werd bekendgemaakt tijdens de jaarvergadering, was het pseudoniem van de gelukkige dichter. Het hevig emotionele vers werd voorgedragen door de secretaris.⁵

In Memoriam

Het is niet waar dat je bent weggegaan,
Want ik blijf altijd bij je glimlach waken
En verder kan de wereld mij niet raken
En verder gaan de dingen mij niet aan,

Want uit mijn wezen is de kern genomen
En verder gaan de dingen mij niet aan.
De jaren om dit doodsbed staan
Als vreemdelingen, die voor mij niet komen.

Zo wacht ik; zo bewaak ik de kristallen
Minuten van die uitgestreden strijd,
En als de zware dagen langs ons vallen
Hoor ik mijn voeten lopen door de tijd;
Hoor ik mijn voeten lopen langs het smalle
Slapende pad, dat naar jouw glimlach leidt.

W.M. Frederiks

Het bestuur bracht tijdens het traditionele etentje in het Leidse restaurant Het Gulden Vlies als afsluiting van de vergadering een toast uit op de succesvolle prijsvraag. Terwijl de wijn rijkelijk vloeide, toonden de aanwezigen, geïnspireerd door de voordracht van enkele ingezonden sonnetten, hun dichtkunsten. De winnaar werd toegezongen:⁶

Wij zijn hier, zonder W.M. Frederiks.
Hij is ver weg misschien, en weet van niks.
Geen nood, straks zal hem d'erekroon bereiken!
(Benevens honderd-twintig maal een riks).

'Frederiks' was inderdaad niet aanwezig, omdat nog niet bekend was wie zich achter het pseudoniem verschool. Door de vage formulering in de advertentietekst was het menig dichter niet duidelijk dat naam en adres in een gesloten envelop moesten worden bijgeleverd. Wie de winnaar was, werd een paar dagen later duidelijk. De Maatschappij had in de dagbladen een oproep aan de winnaar geplaatst om zich bekend te maken en hierop was een reactie gekomen. 'Hij' bleek een dichteres. Wally Holzhaus uit Amsterdam had het gedicht geschreven, ter nagedachtenis aan haar vader, van wie zij de voornamen Walther Maria Frederik Johannes had gebruikt voor haar pseudoniem.

Een keur van sonnetten

Nu de prijsvraag achter de rug was, bleef een groot pakket aan sonnetten liggen. Het

Achterzijde van een menukaart van restaurant *Het Gulden Vlies*, waar het bestuur van de Maatschappij ter afsluiting van de jaarvergadering dineerde. De tekst van het gedicht is opgenomen in het Jaarboek 1950-1951, p. 255. Foto Universiteitsbibliotheek Leiden.

bestuur was zo enthousiast over de inzendingen, dat nog tijdens hetzelfde diner de wens werd uitgesproken om een bundel samen te stellen met de beste sonnetten. J.C. Bloem maakte een tafelimprovisatie.⁷

Wie zal die sonnetten publiceren
 Van jonge dochteren en jonge heren?
 Wie brengt die verzenoogst, 't zij kuis of krols?
 Wie zou het anders zijn dan Sander Stols.

Het plan werd in daden omgezet: het bestuur stelde een commissie samen, bestaande uit F.P. Huygens, G.I. Lieftinck en Victor E. van Vriesland, die de samenstelling van de bundel op zich nam. De drie heren lazen nog

De Telegraaf, 20 juni 1950.

eens alle sonnetten en maakten een selectie van 23 gedichten, waaronder ook het winnende sonnet. In 1953 verscheen - niet bij Stols, maar bij uitgever Tjeenk Willink - de *Keur uit 575 sonnetten ingekomen bij het bestuur van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden naar aanleiding van een prijsvraag door haar uitgeschreven in het voorjaar 1950*. Opvallend is dat naast werk van onbekende dichters ook sonnetten van bekende dichters voor de *Keur* zijn geselecteerd. De prijsvraag, zo stelde het bestuur tevreden vast, had dus zowel onbekend talent voor het voetlicht gehaald als de bekendere dichters geïnspireerd. Tot de destijds al bekende dichters behoren Ed. Hoornik, H.W.J.M. Keuls, Johan Daisne en Kitty de Josselin de Jong. Van de wat minder bekende dichter Lou Vleugelhof werden zelfs twee sonnetten opgenomen, 'Beeldhouwer' en 'Landelijk ceremonieel'. Het laatste was inmiddels, in gewijzigde redactie, ook al verschenen in een bundel gedichten van jonge katholieke dichters, *Triple alliantie* (Helmond 1951), met gedichten van Harriet Laurey, Lou Vleugelhof en Frans Babylon. In de *Keur* werd de oorspronkelijke versie, zoals die voor de prijsvraag was ingestuurd, opgenomen. *Triple alliantie* was door Anton van Duinkerken flink gekraakt.⁸ De verzen van Vleugelhof noemt hij 'onbelangrijk' en hij noemt ook 'Landelijk ceremonieel' als voorbeeld van een slecht vers: 'Een gemakkelijke gladheid van versificatie geeft: aan zijn sonnetten slechts bekoorlijkheid voor wie weinig leest. "Landelijk ceremonieel" is een zwakke pastiche van het sonnet, dat op blz. 77 der Verzamelde Gedichten van Jan van Nijlen aan Ceres gewijd is [...]'. Inmiddels was de selectie voor de *Keur* al gemaakt. Samensteller Lieftinck voelde zich genoodzaakt om in een brief aan Huygens de keuze voor 'Landelijk ceremonieel' te verdedigen: hij wees erop dat Van Duinkerken terechte kritiek levert op de versie van het gedicht zoals verschenen in *Triple alliantie*, maar dat de eerste versie wel degelijk kwaliteiten heeft.

Onder de *Keur*-dichters bevond zich ook een aantal vooraanstaande wetenschappers. De letterkundige H.W. van Tricht, 'de recente biograaf van de Prins

onzer sonnettendichters',⁹ bleek zelf ook over dichttalent te beschikken. De jurist J.J. van Geuns zag twee van zijn verzen gepubliceerd, maar deze had dan ook meer dan dertig sonnetten inge-

stuurde, waarmee hij zijn kansen statistisch gezien aanzienlijk had vergroot. Van archeoloog Frédéric Bastet prijkt ‘Herfst’ in de *Keur*. Dit vers is als eerste opgenomen in zijn verzamelbundel *Catacomben*, als ware dit sonnet het startpunt van zijn dichterschap.¹⁰

De grootste verrassing voor het bestuur zal wellicht zijn geweest dat achter het pseudoniem Joris Scharlaken - schrijver van het sonnet ‘Hoek van Holland’, dat voor de bundel was geselecteerd - het voormalige bestuurslid H. van de Waal school. Van de Waal zat aanvankelijk zelf in de jury van de prijsvraag. Maar na lezing van de eerste twee stapels inzendingen bleek hij zelf zo door de Muze gegrepen, dat hij prompt zijn bestuurstaak neerlegde, de pen oppakte en een sonnet instuurde.

‘Talent komt altijd bovendrijven’, zal de lezer van de *Keur* misschien denken bij het zien van de namen van zoveel bekende dichters, van wie het werk uit de stapel van 575 sonnetten werd gekozen. De samenstellers konden zich geheel laten leiden door hun gevoel voor kwaliteit, want de namen van de inzenders waren tijdens de selectie immers

De inzending van Frédéric Bastet.

niet bekend. Hoewel... twee dichters lijken de regels te hebben overtreden. Een paar dagen nadat de winnares bekend was gemaakt, stuurde de dichter H.W.J.M. Keuls een duplicaat van zijn inzending aan Victor van Vriesland, met een begeleidend briefje, waarin hij zich beklaagde over de keuze van de jury. Het vers dat hij had ingestuurd, ‘Na het sterven’, had een verwant ondenwerp en hij achtte zijn terzinen sterker dan die in het bekroonde gedicht. Hij drong er bij Van Vriesland op aan dat hij wel tot de uitverkorenen voor de bundel zou behoren. Van Vriesland handelde snel: een dag later stuurde hij het sonnet door aan Huygens met de opmerking dat Keuls inderdaad een goed gedicht had ingestuurd en dat het sonnet zeker door het bestuur zou moeten worden bekeken, als het niet al bij de selectie voor de bundel zat.

Een vergelijkbaar akkefietje betrof het sonnet ‘Eén zekerheid...’ dat Kitty de Josselin de Jong had ingestuurd. Deze dichteres had haar sonnet in de tweede helft van juni 1950 aan Van Vriesland gestuurd, met daarbij de vraag of het in aanmerking kwam voor publicatie. Van Vriesland stuurde dit vers, dat hij zeer verdienstelijk vond, weer door aan Huygens. Toen de bundelsamenstellers zich aan de selectie zetten, zorgde het vers van De Josselin de Jong voor grote onduidelijkheid, aangezien het niet kon worden teruggevonden in het pakket sonnetten. In datzelfde pakket trof ik het sonnet ‘Eén zekerheid...’ twee keer aan. Dit doet vermoeden dat het gedicht van De Josselin de Jong niet uit de oorspronkelijke inzendingen is geselecteerd, maar dat de samenstellers de later gestuurde kopie hebben gebruikt.

Wat vijftig jaar lang verborgen bleef

Aldus werden 23 sonnetten uit de verzameling van 575 aan het poëzieminnend publiek beschikbaar gesteld. De andere sonnetten moesten wachten tot 2001. Nu het

pakket is geopend, is gebleken dat de prijsvraag nog veel meer fraais heeft opgeleverd. Sonnetten over de meest uiteenlopende onderwerpen, geschreven door jong en oud, soms met veel, soms met wat minder dichterlijke aspiraties, zijn in het pakket te vinden.

De jury werd destijds bij het lezen van de sonnetten het sterkst getroffen door 'de onbetwistbare macht tot zelfbevrijding gelegen

in de poëzie'.¹¹ Inderdaad schroomden vele dichters niet hun ziel bloot te leggen. Een aantal onderwerpen keert regelmatig in de sonnetten terug. Het zijn veelal klassieke onderwerpen die elke tijd overleven. De liefde zet altijd aan tot dichten, ook in deze sonnetten. Dat wil zeggen de geestelijke variant; lichaamsdelen zijn in de sonnetten nauwelijks te vinden. De natuur, meestal in combinatie met belangrijke levensvragen en thema's als vergankelijkheid en eeuwigheid, staat ook vaak centraal. In veel gedichten is sprake van een groots verlangen, een streven naar een hoger ideaal, al is niet altijd duidelijk wat nu precies wordt begeerd. Natuurlijk gaat een aantal gedichten over het dichterschap en wordt het sonnet als ideale dichtvorm bezongen. Ook de Maatschappij krijgt de nodige lof. Opvallend is verder dat het geloof in veel gedichten een centrale rol heeft. Hierover merkte de jury destijds al op tijdens de jaarvergadering: '[...] bij alle verscheidenheid van onderwerp ontvangt de lezer toch als onmiddellijke indruk deze, dat de barbarie van de bezettingsjaren niets heeft kunnen afdoen van de Christelijk-godsdienstige inslag van ons volk.'¹²

Dat de jury hier refereert aan de oorlogsjaren, ligt in 1950 voor de hand. Verscheidene verzen hebben dan ook de oorlog als thema. Een enkel gedicht beschrijft de ellende en de verschrikkingen van de oorlog; gevoelens van vreugde om de bevrijding, dankbaarheid jegens de bevrijders en hen die strenden voor de vrijheid van het vaderland overheersen. Het vertrouwen in God, Volk en Vaderland is groot. De oorlog had veel schade berokkend, maar de vrijheid had gezegevierd. Een dergelijk optimisme paste goed in het naoorlogse klimaat van de wederopbouw, waarin met zuinigheid en vlijt de verwoestingen die de oorlog had aangericht zo snel mogelijk werden opgeruimd.

De toon is wat minder optimistisch in de enkele gedichten die de wereld anno 1950 tot onderwerp hebben. De onrust- en angstgevoelens die naast de wederopbouwgedachte het geestelijke klimaat in de jaren vijftig kenmerken, zijn ook terug te vinden in de sonnetten. Terwijl de Koude Oorlog begon, een nieuwe oorlog dreigde en de atoombom als een zwaard van Damocles boven de wereld hing, zetten enkele dichters hun vrees voor de ondergang van de wereld op papier, al ging dit soms gepaard met een zekere bewondering voor de grote kennis die de mens met de splitsing van atomen aan de dag had gelegd.

De enkele gedichten waarin uiting wordt gegeven aan onrustgevoelens ten aanzien van de politieke en maatschappelijke gebeurtenissen vormen maar een klein deel van de 575 sonnetten. Het totaalbeeld van de inzendingen is dat de dichters zich niet geroepen voelden om te getuigen van onvrede met actuele gebeurtenissen. De jury constateerde opgelucht dat van sombere toekomstblikken en een nihilistische levensvisie geen sprake was: 'Wat de houding jegens het leven betreft ontbreken de accenten van bitterheid en sarcasme niet, maar zij wettigen geenszins de stelling van een algemeen verscheurd zijn. Niet enkel berusting, ook vertrouwen en optimisme overheersen.'¹³

Tijdens het lezen van alle sonnetten zou je bijna vergeten dat in dezelfde tijd de Vijftigers juist een streep zetten onder dergelijke poëzie met haar vaste vorm, tamelijk traditionele inhoud en weinig gedurfde taal, poëzie zoals die al geruime tijd in Nederland werd geschreven. Geen van de Vijftigers heeft dan ook willen meedingen naar de prijs (al is het nog voorstelbaar dat Lucebert als ludieke actie zijn 'sonnet'

zou hebben ingestuurd). Wel was het bij het inzien van de ontzegelde pakketten een grote verrassing dat een goede bekende van de Vijftigers bleek te hebben deelgenomen: C. Buddingh' - die zelf menig modern en non-conformistisch vers schreef en bekend werd met zijn *Gorgelrijmen* (1953) en zijn non-sense-poëzie - heeft maar liefst vier sonnetten ingestuurd. Geen enkele daarvan kwam volgens de jury in aanmerking voor bekroning - twee van de vier verzen vonden een jaar later een plaats in zijn bundel *Water en vuur*.¹⁴ Dat Buddingh' tot de deelnemers behoorde, wist de jury destijds niet: de enveloppen met briefjes die de naam van de inzenders zouden onthullen, werden pas geopend op 15 februari 2001.

Het pakket sonnetten en de naambriefjes hadden nog meer verrassingen. Niet alleen Buddingh', maar ook een groot aantal andere bekende talenten trof ik erin aan: Jef Last, J. Presser, Ab Visser, Johan Daisne, Garnt Stuiveling, Jan H. de Groot, Elisabeth Zernike, Martien J.G. de Jong, Jo de Wit, Kristien d'Haen en Gerard den Brabander - zij allen stuurden een of meer sonnetten in,

waarvan er geen enkele in de prijzen viel. Enkele dichters publiceerden de sonnetten alsnog elders, in een bundel, zoals Buddingh', of in een verzameld werk of tijdschrift. Maar de sonnettenschat van de Maatschappij bevat ook vele unieke gedichten, die pas nu van het stof zijn ontdaan en vragen om aandacht.

Omarming van de traditie

Met de opening van het sonnettenpakket is aan de wens van het bestuur in 1950 voldaan. Het bestuur was destijds al van mening dat het dankzij de prijsvraag een mooie verzameling sonnetten in huis had: 'Resultaat van wat men kan noemen een onderzoek naar de publieke opinie, doch dan op de meest ongedwongen wijze, en met de ruimste mogelijkheden, zal tot in lengte van dagen de verzameling kunnen getuigen van hetgeen er ten jare 1950 leefde in de harten der Nederlanders en der Vlamingen, volkeren, ook blijkens het ingezondene, met een hoog peil van beschaving.'¹⁵ Dit was dan ook precies de reden om de sonnetten te bewaren, en te hopen dat het nageslacht na vijftig jaar de zegels zou verbreken, 'omdat zij een beeld geeft van de dichterlijke gaven van het huidige geslacht'.¹⁶

Dat in diezelfde tijd sonnetten in een kwade reuk kwamen te staan, is een vaststelling achteraf. De grote woorden die het bestuur gebruikte om de waarde van de inzendingen te duiden, geven aan dat de Maatschappij nog niet toe was aan poëtische experimenten. Hierin stond de Maatschappij in 1950 niet alleen, blijkens het grote aantal inzendingen. De 'publieke opinie' in 1950 sloot de traditionele versvorm nog vol overgave in haar armen. De Vijftigers hadden nog heel wat terrein te veroveren.

Eindnoten:

- 1 Lucebert, 'verdediging van de 50-ers', *Cobra* 1 d(1949), nr. 4, p. 10.
- 2 A. Mout, 'De hedendaagse mens en de poëzie', in: *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden 1950-1951*. Leiden 1952, p. 3-10.
- 3 *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden 1951-1953*. Leiden 1954, p. 176.
- 4 *Apocrief / De analphabetische naam*. Amsterdam 1952, p. 9; vanwege onenigheid binnen de redactie bleef *Apocrief* ruim een jaar lang op de uitgeversplank liggen. Pas nadat uitgeverij Stols *Triangel in de jungle / De dieren der democratie* publiceerde, bracht De Bezige Bij *Apocrief* gevolgd door *De analphabetische naam* op de markt.
- 5 *Jaarboek 1950-1951*, p. 233.
- 6 *Ibidem*, p. 255.
- 7 De tekst is opgenomen in *Jaarboek 1950-1951* p. 264. Dit kwatrijn schreef Bloem op de achterzijde van een menukaart van restaurant Het Gulden Vlies. Deze menukaart is in bezit van het Letterkundig Museum te Den Haag (signatuur B.634 A).
- 8 Anton van Duinkerken, 'Crisis der jonge dichtkunst', *De Tijd*, 18 augustus 1951.
- 9 *Keur uit 575 sonnetten [...]*. Zwolle 1953, p. 5. Gedoeld wordt op Van Tricht's werk over P.C. Hooft.

- 10 F.L. Bastet, *Catacomben. Een keuze uit de gedichten*. Amsterdam 1980. 'Herfst' is hierin in een enigszins gewijzigde versie opgenomen.
- 11 *Jaarboek 1950-1951*, p. 233.
- 12 Ibidem, p. 232.
- 13 Ibidem.
- 14 C. Buddingh', *Water en vuur*. Amsterdam 1951; het betreft de gedichten 'Steeds zwermen...', p. 20, en 'Eilanden in de tijd...', p. 21. Beide gedichten staan ook in *De Gids* 113 (1950), p. 431-432.
- 15 *Jaarboek 1950-1951*, p. 233.
- 16 *Keur uit 575 sonnetten*, inleiding, p. 5.

Witte nachten

Theun de Vries

Voor het eerst na de Tweede Wereldoorlog was er in de zomer van 1946 in Stockholm weer een congres van de internationale PEN-Club - een uitgelezen mogelijkheid om vooral jonge, in de oorlogsjaren opgekomen auteurs te leren kennen. Wij, buitenlandse gasten, logeerden niet in hotels, maar bij gastvrije Zweedse, ten dele Nederlandse emigrantengezinnen, en dat niet tot ons onge-

noegen: men was een en al hartelijkheid voor ons die de sporen van de oorlog meedroegen. In Stockholm waren veel bijeenkomsten van groepen en groepjes, opera- en toneelavonden, en meestal keerden wij bij het vallen van de nacht in onze over heel Stockholm verspreide kwartieren terug.

De nachtelijke thuiskomsten hadden een bijzondere betovering: de zomernachten waren wit. Wit was eigenlijk voor deze Noord-Europese eveningsnachten geen juiste benaming, ze waren eerder schemerbleek, stil en geheimzinnig, maar toch wel zo licht dat ik, uit het laatste trammetje gestapt, zonder moeite het dennenbosje kon doorsteken waarachter het huis van mijn logeerouders was gelegen. Het bosje was niet diep; het had een paar paadjes in de lengte en overdwars, en er stond ergens een bank waarop ik nog niet iemand had zien zitten. Wel had ik op enkele avonden een gedaante waargenomen, een mens derhalve, die met langzame, onhoorbare voetstap de paadjes afliep, naar mij toe en van mij af - zwijgend, het hoofd wat tussen de schouders getrokken, zichtbaar zijn best doende mijn weg niet te kruisen. Het bosje had met zijn kernig-zoete naaldgeur in deze nachten een eigen weldadige melancholie die mij vertrouwd en in zekere mate dierbaar was geworden, zodat ik mij op deze wandeling nooit haastte.

In de laatste nacht waarin ik het bosje doorstak - het congres was na een groot feestmaal in het monumentale nieuwe stadhuis besloten - was ik verwonderd iemand op de bank te zien zitten. Ik herkende de eenzame, schuwe wandelaar die ik op de voorgaande dagen zo onhoorbaar had zien wegschuifelen, en bleef onwillekeurig voor hem staan. De man op de bank, in het zwart of donkergrijs gekleed, keek mij door kleine brillenglaasjes aan. Er vergingen enkele seconden. Toen vroeg hij mij tot mijn verwondering iets. Ik antwoordde hem in het Engels dat ik geen Zweeds kende. Hij hernam op slag zijn vraag in het Engels en op krakende toon:

‘Wie bent u?’

Ik begreep dat hij mij als een nieuweling, wie weet als indringer van zijn nachtelijk wandelgebied beschouwde. Ik haastte mij hem mijn identiteit mee te delen.

‘Aha,’ zei hij. ‘Een Hollander. Vanwege het PEN-congres in onze hoofdstad... Bent u tevreden over het congres?’

‘Zeer tevreden,’ zei ik. ‘Veel kennismakingen.’

‘Ik had er graag bij willen zijn,’ zei hij. ‘Helaas - ik verdraag geen dag- of kunstlicht. Maar deze witte nachten zijn genadig voor mijn ogen. Vandaar dat u mij hier aantreft, al wandel ik ook wel in andere parken.’

Ik mompelde een paar woorden van begrip en medeleven. Ze schenen hem op te monteren. Zijn kraakstem klonk dieper en voller.

‘Nu heb ik helemaal vergeten om me aan u voor te stellen... De naam is Bellman, Carl Mikael - Carl met een C.’

Hij besloot met een geluid dat op versmoord gegrinnik leek. Tegelijk nodigde hij mij met een stijf en toch hoffelijk gebaar uit om naast hem te komen zitten. Ik had na de feestmaaltijd in het stadhuis alleen nog naar mijn bed verlangd, maar beleefdheid jegens deze oudere heer won het; misschien was ik ook wel nieuwsgierig. Ik ging naast het bejaarde heerschap zitten.

‘Uw naam heeft een bekende klank,’ zei ik, ‘al kan ik u niet helemaal thuisbrengen. Een dichter, als ik het wel heb?’

‘Ik *was* een dichter, ja ja,’ zei hij. ‘Liefde, wijn en natuur, dat waren mijn onderwerpen; soms ook natuur, wijn en liefde...’ Hij lachte weer zijn schor lachje. ‘Men zong mijn gedichten, zelfs in de volksbuurten kon je ze horen.’

‘Benijdenswaardig,’ opperde ik.

‘O zeker,’ antwoordde hij. ‘Alleen, zo'n geluk kan moeilijk duren... Ik zal u niet vervelen met het verhaal van mijn neergang. Het had alles te maken met mijn ogen. Met het licht in mijn ogen is ook de inspiratie van mijn poëzie verdwenen... Wat niet wegneemt, heer Hollander, dat mijn verzamelde gedichten voor kort opnieuw zijn uitgegeven.’ Hij zei iets dat klonk als ‘samlede skrifter’ of wat

daarop leek. Ik bleef mijn respectvolle belangstelling uitspreken, wat Bellman met veel hoofdgeknik in ontvangst nam. Opeens keek hij naar alle kanten om zich heen en zei toen op hese fluisterton:

‘Kunt u een geheim bewaren? Ja? Dan mag ik u onthullen dat ik dezer dagen ben aangesproken door een lid van de commissie voor toekenning van de Nobelprijzen... *sub rosa*, dat vat u wel... Enfin -’

Hij stakte in zijn woorden en keek mij voor het eerst recht aan achter de brillenglazen, een waterige glans in zijn blik.

Ik zei dat ik zijn geheim had begrepen en wenste hem vervolgens geluk. Hij knikte en grinnikte. Er viel een eigenaardige stilte tussen mij en de oude man. Ik wist er geen beter einde aan te maken dan door hem te verzoeken mij een van zijn gedichten te zeggen - in het Zweeds uiteraard, vanwege gang en klank van het oorspronkelijke. Hij ging zonder dralen en zelfs met verve in op mijn verzoek dat hem kennelijk goed gelegen kwam. Met een stem die naar ik veronderstelde door gretigheid werd gesterkt kwamen er, naar ik meende te kunnen vaststellen, een paar speelse en montere strofen uit. Ik was er snel bij om hem te verzekeren dat zijn voordracht mij een welluidende indruk van zijn poëzie had verschaft. Ik voegde er al even snel aan toe dat ik, gezien de uitwerking van het royale souper in het stadhuis, mij genoodzaakt zag afscheid van hem te nemen. Bellman stak mij meteen vol hartelijkheid zijn hand toe. ‘Ik moet u danken, heer Hollander. U hebt een oude dichter willen eren.’ Zijn stem kraakte weer. ‘U bent daarin geslaagd.’

Ik was al opgestaan; ik haastte mij om afstand te scheppen tussen Bellman en mij.

De terugkeer in Nederland dompelde mij de eerstvolgende dagen in een hoeveelheid opgestapeld werk, maar na een dag of zes, zeven dacht ik voor het eerst weer aan mijn ontmoeting met de oude Zweedse dichter in Stockholms witte nacht. Bellman, Bellman... was hij van enig internationaal belang? Zou hij in de encyclopedie staan?

Ik sloeg de encyclopedie open - en waarachtig, hij stond er in. In het deel APO-BEZ, zelfs met een portretje. Ik keek in het gezicht van een jeugdige, glimlachende man met een prachtige - ongetwijfeld - zijden jabot, brede opstaande revers en een gepoederde pruik.

Gepoederde pruik? In onze twintigste eeuw?

Ik las de tekst bij het plaatje, en er ging mij een onvoorzien licht op. Ik sloeg mij tegen het voorhoofd. Dit is wat ik las:

BELLMAN, CARL [ja, met een C] Mikael, Zweeds dichter en zanger, geb. 4.2.1740, gest. 11.2.1795, Stockholm. Domineeszoon, bankbediende, later secr. van de staatsloterij. Schreef drinkliederen, liefdes- en natuurlyriek, reflecteert daarin een brede scala van Zweeds volksleven in de 18^e eeuw. Als zanger arrangeerde hij talentvol eigentijdse en klassieke muziek voor zijn liederen. Zijn bundels FREDMANS EPISTLAR en FREDMANS SÄNGER verschenen resp. 1790 en 1791.

Hans van Pinxteren over vertalen en dichten
‘Het zijn twee zijden van dezelfde medaille’

Klaas van der Hoek

Wie worden er verkozen tot lid van de Maatschappij, en waarmee vullen deze uitverkorenen hun dagen? Een van de vorig jaar toegetrede leden is Hans van Pinxteren, bekend als dichter en vertaler. Al ruim een kwart eeuw verrijkt hij het Nederlandse taalgebied met vertalingen van klassiekers uit de Franse letterkunde. Op 25 mei mag hij als eerste de Dr. Elly Jafféprijs, ingesteld ter bevordering van Nederlandse vertalingen uit het Frans, in ontvangst nemen voor zijn vertaling van de *Essais* van Montaigne. Van Pinxteren krijgt deze lucratieve opsteker - groot f 100.000 - omdat hij er naar het oordeel van de jury ‘op weergaloze wijze in is geslaagd een belangrijke klassieke tekst te ontsluiten voor een modern publiek’.

De kleur van stijl

Hans van Pinxteren (*1943) is voor zijn verdiensten als vertaler al eens eerder onderscheiden. Zijn debuut maakte hij in 1975 met de bundel prozagedichten *Illuminations* van Rimbaud. Voor zijn vertaling uit 1978 van Flauberts historisch-exotische roman *Salammô* werd hem twee jaar later de prestigieuze Martinus Nijhoffprijs toegekend. De jury voor die prijs was indertijd met name te spreken over ‘de zorgvuldigheid waarmee Van Pinxteren ernaar gestreefd heeft ritmiek en stijlniveau te verdisconteren’. Ritme vindt hij inderdaad een primair element in een literaire tekst, zo verklaart Van Pinxteren, bijna tastend formulerend, tijdens een gesprek op zijn werkkamer vier hoog, met uitzicht op een stukje Amsterdamse binnenstad.

‘Als vertaler probeer je het ritme te vinden waar de auteur in heeft geschreven. De wetmatigheden van het Frans leveren een ander ritme op dan die van het Nederlands. Als Flaubert zich in het Nederlands had moeten uitdrukken, dan was het ritme van zijn werk nooit hetzelfde geweest. Voor mijn vertalingen zoek ik naar een ritme dat vergelijkbaar is met het oorspronkelijke werk. Dat is een zoektocht, een groeiproces, een mij inleven in de auteur. Waarom heeft hij het werk dat ik vertaal geschreven? Waar is het een reactie op? Anderzijds wil ik weten hoe het werk is ontvangen en in hoeverre in de loop van de tijd de opvattingen erover veranderd zijn. Ik zoek naar Nederlandse auteurs die door hun onderwerpen of hun stijl overeenkomsten vertonen met de auteur die ik onder handen heb. Natuurlijk kan ik mij alleen in schrijvers inleven met wie ik verwantschap voel. Schrijvers vertalen die mij niet boeien, zou tot dode teksten leiden: niets dan woorden.’

‘Ik vertaal mensen op grond van de affiniteit die ik met hun werk heb. Toch is de keuze van de boeken die ik vertaal nooit erg beredeneerd geweest. Achteraf heb ik het gevoel dat ik die boeken niet heb gekozen, die boeken hebben *mij* gekozen. Aan de *Illuminations* van Rimbaud ben ik ooit begonnen omdat een buurman, die dirigent was, een vertaling nodig had voor een uitvoering van de *Illuminations* van Benjamin

Britten. Mijn buurman wist dat ik Frans studeerde en bovendien zelf wel eens een gedicht of een prozagedicht publiceerd in een letterkundig tijdschrift. De vertaling, van zo'n twaalf prozagedichten van Rimbaud, moest in drie dagen klaar zijn, maar daarna ben ik ermee doorgedaan. In diezelfde tijd verdiende ik als student wat bij op de blindenbibliotheek, waar ik teksten op de bandrecorder moest opnemen. Een van die teksten was Flauberts *Salammbô* in een oude vertaling. Ik had het al eens gelezen in het Frans en nu ik die vertaling hoorde voorlezen, dacht ik: zo herinner ik het me niet. Flaubert schrijft toch logischer? Inmiddels was ik met Johan Polak in gesprek, die de *Illuminations* ging uitgeven, en ik vertelde hem over deze *Salammbô*-vertaling. “Dat is nou een boek dat ik altijd in m'n fonds wilde hebben”, zei hij, “wil jij het niet opnieuw vertalen?” Zo heeft dat boek mij gevonden.’

‘*Salammbô* was de eerste grote roman die ik vertaalde. Ik begon ermee alles te lezen

Foto: Ine Dammers.

wat over Flaubert en dat werk was geschreven. Om te weten te komen wat Flaubert voor ogen stond toen hij dat werk schreef, *hoe* hij het geschreven heeft en waarom precies zo, las ik zijn brieven en het dagboek dat hij bijhield tijdens de twee reizen die hij maakte naar het Midden-Oosten. Want daar speelt het. Daardoor ging ik beseffen dat ook de kleur van de stijl in *Salammbô* oriëntaals is: purper, niet alleen van de purperslak, maar ook van de gloed die soms over de woestijn trekt, in de avondzon. “J'ai voulu faire quelque chose de pourpre”, schrijft Flaubert aan zijn vrienden. Dus heb ik tegen Johan Polak gezegd dat het omslag van de Nederlandse versie purper moest worden.’

‘Voordat ik tot een definitieve vertaling kwam, had ik eerst twee werkversies gemaakt, volkomen los van elkaar. Voor de tweede versie heb ik niet naar de eerste oplossing gekeken. Zo hoopte ik louter subjectieve interpretaties te voorkomen en het standpunt dat Flaubert al schrijvend innam, zo dicht mogelijk te benaderen. Toen ik ten slotte de vertaling afrondde, had ik last van iets dat veel deed denken aan de uitputting en de vermoeidheid waar Flaubert onder gebukt ging, toen hij *Salammbô* voltooide: “Ik heb het gevoel dat ik met twee legers op mijn schouders loop rond te zeulen”, schrijft hij aan zijn vrienden. Ik op mijn beurt had het gevoel dat ik drie jaar met Flaubert had gereisd door de woestijn. Een neerslag van deze ervaring vormt de cyclus “De reis”, die de kern vormt van mijn dichtbundel *Verstuiwend gebied*.’

‘Toen van *Salammbô* de drukproeven kwamen, liet ik een hoofdstuk lezen aan een vriend van me. Hij vond de vertaling niet slecht, maar voor verbetering vatbaar. Hij vroeg me hoe lang Flaubert over het boek gedaan had. Nou, vijf jaar. “En jij, om het te vertalen?” Drie jaar. En hij vond: “Als jij een kerel bent, Hans, dan werk je er nog twee jaar aan door.” Ja, dacht ik, maar als ik dat doe, heb je alle kans dat hij me daarna in de inrichting op kan zoeken. Dan hebben ze daar naast Napoleon een klein Flaubertje zitten!’

Een enerverende bustocht

In de loop van de jaren tachtig vertaalde Van Pinxteren ook alle andere boeken die Flaubert zelf gepubliceerd had: *De verzoeking van de heilige Antonius*, *De leerschool der liefde*, de *Drie vertellingen* en uiteraard het befaamde *Madame Bovary*, en verder een bloemlezing uit Flauberts postuum verschenen *Woordenboek van pasklare ideeën*. Voorts maakte hij in hetzelfde decennium onder meer *Het rood en het zwart* van Stendhal, de *Lofzangen* van Saint-John Perse en de *Oorlogsbrieven* van Jacques Vaché beschikbaar voor Nederlandstalige lezers. In de jaren negentig volgden vier Balzac-vertalingen en een vertaling van *Candide* van Voltaire. Aparte vermelding verdient *De navel der onderwereld, gevolgd door De zenuwwaag* - een titel te mooi om niet volledig te citeren - van Antonin Artaud.

‘Rimbaud en Artaud vertaalde ik in een vroege fase van mijn vertalerschap. Hun prozagedichten vertonen een experimenteel karakter. Om hen te vertalen heb ik veel aandacht op moeten brengen voor het muzikale aspect van de taal. Zo heb ik heel

andere registers leren bespelen dan bij het vertalen van romans. Ik heb in die vroege periode wel ontdekt dat mijn hart uitgaat naar prozagedichten.' Uit een eerder interview bleek dat Van Pinxteren zich net als bij Flaubert ook bij Artaud - 'vlijmscherp denkend in zijn waanzin' - sterk inleefde in de te vertalen auteur. Zoveel jaren later ligt dat iets anders.

'Vertalen zie ik als het maken van een enorme reis, een enerverende bustocht met

uitzicht op een onbekend landschap, en ik vind niks zo spannend in het leven als reizen. Ik leer van de manier van kijken van de auteur, van de ontwikkeling die hij zijn personages laat doormaken. Voor mij is een groot schrijver iemand die een moment van de schepping pakt: hij heeft iets gezien waar de mensen zich nog niet bewust van waren, en er vervolgens een taal voor gevonden. Dat laatste bepaalt zijn grootheid, daarmee verdiept of verheldert hij onze beleving van de werkelijkheid. Wat ik als vertaler eerst probeer te doen is het gezichtspunt van de auteur terugvinden, zelf zien wat hij zag nog voor hij er woorden voor vond. Pas daarna kan ik het vertalen. Het groeiproces is pas voltooid als ik alle facetten van het werk doorleefd heb.'

'Toch ga ik sinds de volledige uitputting waarin ik belandde na *Salammô* niet meer door roeien en ruiten bij het me inleven in de auteur. Ik realiseerde mij achteraf dat ik in die periode mijn eigen dichten had verwaarloosd, en dat ik daarmee een fundamentele vergissing had begaan. Sindsdien neem ik ook gedurende de vertaling meer tijd voor mijn eigen experimenten met taal: ik gun mijzelf als dichter meer tijd. Dat zorgt er meteen voor dat ik voldoende afstand neem van de auteur die ik vertaal. Zo kon ik bijvoorbeeld best *Candide* vertalen zonder me met Voltaire te identificeren. Voltaire reageert in dit werk op, wat je tegenwoordig zou noemen, het positieve denken van Leibniz. Leibniz zei dat wij in de beste van alle denkbare werelden leven. Voltaire laat nu eens met wrange ironie, dan weer met veel humor zien dat die beste van alle werelden nogal tegenvalt. Ik hoefde alleen maar om mij heen te kijken in de wereld van vandaag om te begrijpen waarom hij *Candide* al die afschuwelijke dingen laat beleven en dat tegelijkertijd in een grotesk verband zet. Ik kon mij bijvoorbeeld helemaal vinden in de manier waarop hij de jezuïeten op de hak neemt - ik heb net als Voltaire zelf op een jezuïetencollege gezeten - en ik kon daar in mijn vertaling dan ook de juiste woorden voor vinden zonder in zijn schoenen te hoeven stappen. Voor Montaigne geldt dat des te sterker.'

Springlevend gebleven

Sinds 1992 werkt Van Pinxteren aan de integrale vertaling van de *Essais* van Montaigne. Na een eerste proefuitgave - *Essays. Een proeve van zeven*, met een inleiding door de vertaler (1993) - hebben tot nog toe zeven thematisch samengestelde bundels het licht gezien. Het is met name voor de bundel *Ik ben nogal klein van stuk. Essays over de ijdelheid* (1997) dat Van Pinxteren de Dr. Elly Jafféprijs ontvangt. Zijn vertaalwerk getuigt, aldus de jury in een persbericht, 'niet alleen van een meesterlijke beheersing van de Nederlandse taal, die bij hem zijn kracht vooral ontleent aan soberheid, maar ook van een subtiele, uitgewogen vrijheid ten opzichte van de oorspronkelijke tekst'. Met die laatste opmerking is Van Pinxteren niet het minst ingenomen: 'Ik huldig de opvatting dat dichterlijke vrijheid een literaire vertaling ten goede komt, mits op de juiste wijze toegepast. Het is een vrijheid die je op de vierkante centimeter bevecht.'

'Ook de *Essais* hebben mij gevonden, niet andersom. Een van m'n vele studentenbaantjes was bij het Amsterdamse veilinghuis Mak van Waay. Tijdens een inbrengdag tikte iemand mij op m'n rug: "U studeert toch Frans? Dan heb ik hier

wat voor u. Ik wilde ze laten veilen, maar het brengt niks op.” En een mij onbekende man gaf me een stel boeken. Wat ik in m'n handen had, waren twee deeltjes Rabelais en drie deeltjes Montaigne. Nu kreeg ik kort daarop last van nierstenen en ik herinnerde me dat Montaigne uitgebreid over zijn niersteenaanvallen geschreven heeft, dus toen ben ik me in die drie deeltjes *Essais* gaan verdiepen. Jaren later, in 1991, werd ik door de uitgever gebeld met de vraag of ik de *Essais* wilde vertalen. “Ja”, zei ik, “dat is een boek dat altijd op mijn verlanglijstje heeft gestaan.” Zo is het begonnen.’

‘Zoals altijd ben ik mij eerst gaan inlezen. Ik herlas de *Essais*, het journaal van zijn reis naar Italië, zijn correspondentie. Ik verdiepte mij in commentaren op het werk, studies van de stijl. Ik analyseerde andere vertalingen. Er bestaat een Nederlandse vertaling uit de zeventiende eeuw. Een opwindend gevoel was dat, de eerste keer dat ik die inkeek, om als vertaler drie eeuwen later zo'n in perkament gebonden boek in handen te hebben van je voorganger. Dat is een heel fysieke gewaarwording, bijna of Montaigne drie eeuwen dichterbij komt.’

‘De *Essais* vormen een onuitputtelijk boek. Het is een uniek “document humain”,

waarin je een zestiende-eeuwer gedurende de laatste twintig jaar van zijn leven op de voet kunt volgen in zijn denken en zijn geestelijke ontwikkeling. Wat zo bijzonder is bij Montaigne is dat zijn aandacht voor de wereld en het leven om hem heen even sterk is als voor wat zich afspeelt in zijn eigen innerlijk: zijn blik naar buiten heeft dezelfde intensiteit als zijn inwaartse blik. De *Essais* maken soms de indruk van een journaal - de schrijver reflecteert voortdurend op wat hem in het dagelijks leven overkomt. Hij reageert op de heersende wantoestanden. Frankrijk is in die periode verwickeld in een burgeroorlog. En terwijl hij hardop denkt en dit denken toetst aan dat van de klassieken, probeert hij vast te stellen wat voor waarde de erfenis uit de Oudheid nog heeft voor hem. Met als kardinale vraag: hoe kun je op een menswaardige wijze je staande houden in zo'n chaotische tijd?'

'In de eerste fase van mijn vertaling viel me vooral op hoe springlevend Montaigne is gebleven. Hij spreekt de lezer persoonlijk aan, treedt met hem in dialoog. Voor mij was de vraag: hoe breng ik iemand uit de zestiende eeuw, die in wat hij schrijft zo sterk aanwezig is, zo levendig mogelijk bij de lezer van nu? Montaigne is geen abstract filosoof. Hij reageert op het leven van alledag, gebruikt een concrete, zintuiglijke taal, die soms heel beeldend kan zijn. Dat hij een dialoog met zijn lezer aangaat, heb ik vanaf het eerste moment in mijn vertaling benadrukt. En het fysieke aspect van zijn taal heb ik zo tastbaar mogelijk weergegeven.'

Ter illustratie slaat Van Pinxteren de volgende passage op uit Montaignes essay 'Over de ijdelheid', opgenomen in de bundel *Ik ben nogal klein van stuk*:

Ik kan niet over mijn leven schrijven aan de hand van mijn daden, daar zijn mijn lotgevallen te onbeduidend voor: dus registreer ik maar wat in mijn hoofd opkomt. Ik heb eens een edelman ontmoet die alleen over zijn leven berichtte aan de hand van zijn ontlasting. Bij hem thuis stond een rij potten van zeven à acht dagen geëtaleerd: daarover maakte hij een studie en hield hij betogen; ieder ander onderwerp vond hij stinken. Wat u hier in een wat beschaafder vorm krijgt voorgeschoteld, zijn de uitwerpselen van een oude geest: nu eens te hard, dan weer te flodderig, maar nooit eens goed gebakken.

Verdoezelend of verhelderend

Zoals gezegd is Van Pinxteren behalve vertaler ook dichter. Na *Verstuivend gebied* (1979) volgden nog zeven bundels met (proza-) gedichten, waarvan *Het craquelé in de hand die de zweep hanteert* (1999) de meest recente is. Eerdere bundels droegen nog sporen van een intensieve omgang met auteurs van wie de dichter werk vertaald had: Flaubert, Rimbaud en Artaud. Zo bespiegelt *Alsof ik stof ben* (1989) het zelfopgelegde zwijgen van Rimbaud na diens afscheid van de Westerse cultuur en zijn vertrek naar Abessinië. De taal in deze en andere bundels is zoekend, bedachtzaam en onopgesmukt. In *Het craquelé in de hand die de zweep hanteert*, dat samen met *In een zwerfend licht* (1992) en *Spiegeling voorbij de weg* (1996) een drieluik vormt,

lijkt reflectie op vertaalde auteurs daarentegen afwezig en zijn woordkeus en beeldspraak exuberanter - de titel alleen al.

‘Veel mensen kennen mij alleen als vertaler en niet als dichter. Dat is voor mij bijna onbegrijpelijk. Ik schreef veel eerder gedichten dan dat ik vertalingen maakte. Mijn dichten en vertalen vormen een organisch geheel. Zoals Brodsky eens heeft gezegd: “Een dichter is in wezen een vertaler, alleen weet hij niet uit welke taal.” Het zijn voor mij twee manieren om met taal om te gaan, twee zijden van dezelfde medaille.’

‘Een van de facetten in mijn vroegere bundels was inderdaad een mij weer losmaken van de auteur die ik vertaald had. Ga je lang en intensief met een auteur om, dan bepaalt je dat in je eigen taal. Ik moest dan terugvinden wat ik oorspronkelijk zelf te zeggen had. Vaststellen waar ik los van de vertaalde auteur stond, waar ik al vertalende terecht was gekomen. Maar ik heb het idee dat dat met Montaigne niet hoeft, Montaigne confronteert je met jezelf, houdt je een spiegel voor en werpt je juist terug op jezelf. Misschien dat daarom sinds ik Montaigne vertaal het besef van de reis die ik maak een steeds belangrijker plaats in mijn dichten inneemt. Natuurlijk gaven ook mijn vroegere gedichten vaak een neerslag te zien van mijn reiservaringen. Maar ik denk dat tegenwoordig elke bundel in zijn geheel meer het karakter draagt van de reis zelf.’

‘In mijn laatste bundel is het taalgebruik overdadiger dan in mijn voorafgaande poëzie. Daarbij ben ik welbewust te werk gegaan

volgens een procédé dat ik waarneem bij moderne componisten als Cage, Berio en Ligeti, die - zo erbaar ik het althans - ook de ruis die zij in de chaotische wereld van vandaag ervaren registreren en als bestanddeel van de muziek brengen. Tegelijk met citaten van oudere componisten. Maar of ik dat in mijn poëzie wil blijven doen, weet ik nog niet. Niet dat ik achteraf over *Het craquelé* twijfels heb, er gebeuren heel wezenlijke dingen in, maar wel dacht ik naderhand: hoe suggestief is dit nog, werkt die ruis niet eerder verdoezelend dan verhelderend?’

‘Voorlopig heb ik mijn handen nog wel vol aan de *Essais*. De laatste thematische bundel moet eind 2004 klaar zijn. Nee, plannen voor later heb ik niet. Ik zou mij het liefst willen concentreren op prozagedichten: vertalen en zelf schrijven. Voor de rest wacht ik maar af, niet *of* een boek me gaat vinden, maar *welk*. Vertalen zit me nu eenmaal in het bloed.’

Heijes uitvaart en daarna

Jan Stroop

Op woensdag 28 februari jongstleden was het precies 125 jaar geleden dat Maatschappij-lid dr. Jan Pieter Heije onder grote belangstelling werd begraven. Tot op de dag van vandaag leeft hij voort in zijn werk, al zijn er niet veel mensen meer die weten dat hij de dichter is van liedjes als ‘Een karretje op de zandweg reed’ en ‘Zie de maan schijnt door de bomen’.

Toen dr. Heije op de ochtend van donderdag 24 februari, 1876 de geest gaf, bevond hij zich niet in zijn eigen huis, maar in dat van zijn schoonzuster Diderika Cornelia van Voorst, op het adres Keizersgracht 598 te Amsterdam. Niet dat hij ver van huis was. Jan Pieter Heije, zoals hij overigens pas na zijn dood werd genoemd, woonde met zijn vrouw op de Prinsengracht 985, op amper 500 meter afstand van het huis waar hij stierf. Het is een ongewoon tijdstip, 11 uur 's morgens, om in andermans woning ter ziele te gaan. Vermoedelijk woonde Heije er al enige tijd. In de laatste fase van zijn leven had hij uitgebreide verzorging nodig (hij stierf ‘na langdurig lijden’), een verzorging die hem in het huis aan de Keizersgracht door zijn schoonzuster en de huisgenote van de familie Van Voorst, mejuffrouw Dittlof Tjassens, wellicht beter kon worden geboden dan thuis.

Heije was al jaren aan de sukkel. In zijn brieven aan de secretaris van de Maatschappij tot bevordering der Toonkunst klaagt hij geregeld over een steeds verergerende podagra, een uiterst pijnlijke ziekte, die eufemistisch wel ‘het pootje’ werd genoemd. Later kwam daar dan nog een hardnekkige ‘hoestkramp’ bij, die ook veel pijn veroorzaakte en hem het werken regelmatig onmogelijk maakte. Het werd erger. In een brief van 6 februari heet het: ‘schrijf aan van [der] Wens dat ik zeer krank ben’.

Enkele weken later, een paar dagen voor zijn dood, schrijft hij in het voorwoord bij de uitgave (door de Vereniging voor Muziekgeschiedenis) van *Acht zes-stemmige Psalmen* van Jan Pieters Sweelinck: ‘hoogstwaarschijnlijk zal 't de laatste maal zijn dat ik tot u spreke’. Hij verwachtte de dood, en dat hij zijn ‘hand (en wellicht reeds

spoedig) van den ploeg moet terugtrekken'. Zijn voorgevoel bedroog hem niet: hij heeft het verschijnen van de uitgave niet meer beleefd.

Nationale figuur

De dood van dr. Heije, 66 jaar oud, werd op vrijdag 25 februari gemeld door de *Amsterdamsche Courant*, het *Nieuws van den Dag* en het *Algemeen Handelsblad*. Alle drie deze dagbladen gaven de dagen erna ruimte aan omvangrijke herdenkingsartikelen. In toon verschilden ze nauwelijks van elkaar. Die toon treft al meteen in de eerste zin van het artikel in het *Algemeen Handelsblad*: 'Amster-

dam heeft een zijner beste burgers, ons vaderland een zijner zonen, die op allerlei wijs velen heeft goed gedaan, de kunst een wakker dienaar in enigerlei opzicht en een aantal onzer een trouwhartig vriend verloren.’ Het *Nieuws van den Dag* eerde zijn eerste president-commissaris (Heije was dat vanaf de oprichting in 1870) en ‘den man die zeer veel tot het welslagen der onderneming heeft bijgedragen’.

Op zaterdag 26 februari verscheen in het *Algemeen Handelsblad* de korte ‘eenige en algemeene kennisgeving’, ondertekend door de weduwe: M.M. Heije-van Voorst. Het berichtje stond ook in de krant van maandag. Op diezelfde dag publiceerde het *Nieuws van den Dag* zijn derde stuk, een herdenkingsartikel door F.H.L. Tiedeman, bibliothecaris van de door Heije opgerichte Vereniging voor Noord-Nederland's Muziekgeschiedenis. De dag erna werd dit stuk door het *Algemeen Handelsblad* overgenomen. En nog op

De brief waarin dr. J.P. Heije een aanvraag doet voor het stichten van een familiegrafkelder in Abbenes.

5 maart herdacht dr. Jan ten Brink in het Zondagsblad van het *Nieuws van den Dag* de overledene als literator. Uit deze publicitaire aandacht blijkt dat Heije op het eind van zijn leven een nationale figuur was geworden.

Dat ook het streekblad *Weekblad voor Haarlemmermeer*, en al op vrijdag 25 februari, aandacht besteedde aan het overlijden van Heije, heeft te maken met de bijzondere band die er bestond tussen Heije en de Haarlemmermeer, in het bijzonder met het dorpje Abbenes. Abbenes ligt in het zuidelijke deel van de Haarlemmermeer, omringd door drooggelegde gronden die door de schoonvader van Heije, ds. Jan Jacob van Voorst, in 1853 waren gekocht en die vervolgens met de erop gebouwde boerderijen werden verpacht. Heije trad er vanaf 1860 namens Van Voorst op als beheerder.

Heije beperkte zich niet tot het toezicht houden en leidinggeven, maar wierp zich ook op het tot ontwikkeling brengen van Abbenes. Zo zijn er in de jaren zestig mede dankzij de familie Van Voorst door Heije allerlei voorzieningen tot stand gebracht: onder meer een kerkgebouw, een bibliotheek voor kinderen en een voor volwassenen die beide voortdurend door hem werden verrijkt, en een ‘naai- en breischool’ waarvan zijn dochttertje Sophia de patronesse was en die hij royaal begiftigde om kosteloos onderwijs mogelijk te maken. ‘De gemeente Haarlemmermeer [verliest] een weldoener’, schreef het *Weekblad* bij zijn dood dan ook. Heije was in de loop der jaren tijdens zijn werkbezoeken om de veertien dagen ook aan Abbenes gehecht geraakt, zozeer dat hij op de dag na Allerzielen, 3 november 1869, aan Burgemeester en Wethouders van Haarlemmermeer toestemming vroeg om een gedeelte van de grond die eigendom was van zijn vrouw en haar zuster mejuffrouw D.C. van Voorst te bestemmen voor een familiegrafkelder. Die toestemming werd vrijwel per omgaande verleend.

Plechtige begrafenis

En zo werd op maandag 28 februari 1876 om half twee het stoffelijk overschot van Heije in Abbenes bijgezet in dat familiegraf. Het is de enige plechtigheid die bij zijn dood heeft plaatsgevonden, want hoezeer Heije en zijn familie ook waren verbonden met de Oude Kerk in Amsterdam - hijzelf is er ge-

doopt, hij trouwde er, zijn dochter trouwde er, zijn schoonvader was er dominee geweest, zijn geliefde Sweelinck ligt er begraven - toch zijn er geen aanwijzingen dat er voor Heije een rouwdienst in de Oude Kerk is geweest.

De belangstelling voor de bijzetting was groot, ondanks de afgelegenheid van de locatie en de erbarmelijke staat van de wegen in dit seizoen. De reis van Amsterdam naar Abbenes, 30 km, duurde per koets gemiddeld wel zo'n vijf uur. Het weer was overigens redelijk voor de tijd van het jaar: het was 9° C.

'Een lange sleep van koetsen, 50 schoolkinderen en de trouwe werklieden en dienaars van Dr. Heije volgde het lijk naar de laatste rustplaats.' De stoet had zich geformeerd bij de boerderij waar Heije bij zijn werkbezoeken gewoon was te logeren, te weten de hoeve van Jacob Klapwijk, zijn opzichter. Deze boerderij bestaat nog; het is de boerderij die het dichtst bij de dorpskern ligt. Hij draagt de naam die Heije er in een moment van bijzonder 'historisch' inzicht aan heeft gegeven: 'Heije's Vlaggelied', zoals ook de andere boerderijen in dat deel van de Haarlemmermeer door Heije waren genoemd naar belangrijke historische monumenten als: 'Sweelincks Orgel', 'Vondels Lantleeuw', 'Potters Stier', 'Hoogendorps Grondwet', enzovoorts. De keuze voor de naam 'Heije's Vlaggelied' hangt samen met het toen ook zeker bij Heije zelf levende idee dat zijn 'Vlaggelied' (eerste regel; 'O schitt'rende kleuren van Nederlands vlag'), op muziek van Johannes Verhulst, maar ons volkslied moest worden, in plaats van 'Wien Neerlands bloed'.

Behalve familieleden waren bij de begrafenis vrienden en vereerders aanwezig uit Haarlem, Amsterdam en Leiden, als vertegenwoordigers van de instellingen waarin Heije een belangrijke functie had bekleed, waaronder de Maatschappij tot Nut van het Algemeen, het leesgezelschap Keur van Letteroogst en het *Nieuws van den Dag*. Het grootst was de delegatie uit de muziekwereld. Daarvan maakten deel uit de componisten Johannes Verhulst en Frans Coenen en vertegenwoordigers van de Vereniging voor Muziekgeschiedenis en de Maatschappij tot bevordering der Toonkunst. Verder is de aanwezigheid opgemerkt van Pieter Dyserinck, voorzitter van het departement Haarlem van de Maatschappij tot Nut van het Algemeen.

Na een stichtelijk woord van de predikant van Abbenes, ds. Bervoets, sprak de plaatselijke onderwijzer, P. Boekel. Boekel was met Heije bevriend geraakt toen die als beheerder in Abbenes begon. Die vriendschap kreeg ieder jaar een flinke injectie op de verjaardag van Heijes dochttertje Sophia, 21 september, die in Abbenes als een feestdag werd gevierd, met traktaties en andere feestelijkheden voor de kinderen. Meester Boekel maakte zich tot tolk van die kinderen en memoreerde hoe prettig en belangwekkend Heije tot de kinderen kon spreken, en helemaal zoals een kinderziel voelt en denkt: 'Wij zullen hem wel nimmer vergeten! Dr. Heije zal te Abbenes blijven leven, in mijn hart, in der kinderen hart, in de harten van al zijn vrienden, als ware hij niet gestorven. En nu, vaarwel getrouwe kindervriend! Ik dank u voor uw goed voorbeeld! Sluimer zacht tot hoger ontwaken!'

Twee meisjes legden vervolgens ieder een immortellenkrans op de kist terwijl meester Boekel de kinderzang leidde in het lied 'Avondbede', op muziek van Johannes van Bree, dat de kinderen een half jaar eerder ook gezongen hadden, toen de heer en mevrouw Heije op 14 november van het vorige jaar in Abbenes hun 25-jarig huwelijksfeest vierden:

Kinders! Zult gij slapen gaan,
Bidt met zulk een vroom gemoed,
Of ge 't voor het leste doet
En misschien niet op zult staan.

Dankt voor 't goed dat God u gaf,
 Hem, die 't u geschonken heeft;
 Smeekt voor 't kwaad dat gij bedreeft,
 Onzen Heer's vergeving af.

d'Oogjes, door den slaap bezwaard,
 Mogen dan ter ruste gaan;
 Vrolijk zult gij ze openslaan
 In den hemel als op aard!

Twee jongens legden hierna ook hun kransen neer. Professor A.D. Loman, die nu namens de Maatschappij tot bevordering der Toonkunst het woord nam, was zichtbaar aangedaan. Voor hem was Heije de man aan wie Toonkunst onnoemelijk veel te danken had. Heije was bij de opbouw ervan tegelijk de strijder en de arbeider geweest, met in de ene hand het zwaard, de troffel in de andere. Ruim dertig jaar was hij de ziel geweest van de organisatie die zoveel gedaan heeft voor de waardering van de kunst die hij bovenal liefhad.

Namens de familie werd een dankwoord uitgesproken door Wilhelm Zervas, Heijes schoonzoon, die de reis uit Keulen zonder zijn vrouw Sophia had moeten ondernemen, omdat zij veertien dagen eerder was bevallen van een dochtertje, Elsa. Na de toespraak van Zervas werd de kist neergelaten en ging ieder zijns weegs.

Eenvoudig gedenkteken

Minder dan twee weken na de begrafenis, op zaterdagavond 11 maart, werd in het lokaal Diligentia te Amsterdam een vergadering gehouden van de hoofdonderwijzers aan de openbare scholen in Amsterdam. De vergadering was uitgeschreven door P. Boekel, de onderwijzer van Abbenes, en verder door onder anderen W.H. de Groot, J.H. Swildens en C.H. den Hertog. Onderwerp van bespreking was de 'oprigting van een gepast gedenkteken op dr. Heije's graf door de nederlandsche jeugd'. Tot voorzitter der commissie werd aangewezen C.H. den Hertog, die later de schrijver zou worden van een van de bekendste klassieke grammatica's van het Nederlands, *Nederlandse Spraakkunst*. Dat juist deze persoon bij een monument voor Heije was betrokken, heeft ongetwijfeld te maken met zijn functie als onderwijzer in de Haarlemmermeer in de jaren 1869 tot 1872. Boekel en hij waren letterlijk naaste collega's. Ze zullen elkaar regelmatig hebben gesproken en beiden zullen bewonderaars van Heije zijn geweest.

Die bewondering stak Den Hertog ook nu niet onder stoelen en banken. Tijdens de vergadering betoogde hij in den brede wat Nederland in Heije had verloren, en hoeveel dankbaarheid de jeugd hem was verschuldigd voor de wijze waarop hij met haar wist om te gaan en met haar wist te spreken in keurige vormen, gepaard aan bevattelijkheid. 'Het was daarom dat bij eenigen [lees: Boekel en Den Hertog!] het denkbeeld is gerezen, om de nederlandsche jeugd in de gelegenheid te stellen als blijk van erkentelijkheid voor hetgeen dr. Heije heeft gedaan, een eenvoudig gedenkteken op zijn graf te plaatsen.' Elk kind zou daaraan één cent mogen bijdragen.

De vergadering was enthousiast, maar de vraag bleef wie het gedenkteken moest oprichten. De Nederlandse jeugd zonder de organisaties erbij te betrekken die uit achting voor de overledene misschien ook wilden bijdragen? Besloten werd dat het monument er in de eerste plaats zou komen vanwege de Nederlandse jeugd, maar dat de commissie zich met de bedoelde organisaties in verbinding zou stellen.

De inzameling van de gelden verliep niet zo voorspoedig als de commissie had verwacht en gehoopt. Dat valt af te leiden uit het krantenbericht, gedateerd 10 april 1876, waarin de commissie zich om een bijdrage wendde tot 'die Ouders, wier kinderen geene school mochten bezoeken'. Dat heeft niet veel geholpen, want in juli was de situatie nauwelijks beter.

Op 11 augustus berichtte de *Amsterdamsche Courant* dat de commissie er toch toe kon overgaan de uitvoering van het gedenkteken op te dragen aan de heer W.B.G. Molkenboer, leraar aan de Rijks Hoogere Burgerschool en beeldhouwer te Leeuwarden. Molkenboer was 33 jaar oud toen hem de eer te beurt viel, die hij waarschijnlijk dankte aan zijn vriendschap of contacten met een van de leden van de commissie. Maar dat neemt niet weg dat het ontwerp dat hij eerder had gepresenteerd door deskundigen 'eenvoudig, maar zinrijk en gepast' was bevonden.

Molkenboer was een snelle werker, want op zaterdag 14 oktober kon de onthulling plaatsvinden. De commissie was op die dag al vroeg naar Abbenes getogen en werd daar door de familie op de vriendelijkste wijze

ontvangen in de boerderij 'Vondels Lantleeuw', gelegen naast die van Klapwijk, 'Heije's Vlaggelied'. Het was heerlijk weer toen omstreeks één uur de plechtigheid begon. Aanwezig waren Burgemeester en Wethouders van de gemeente, de dijkgraaf en andere genodigden. Na het welkomstwoord van de voorzitter van de commissie, C.H. den Hertog, was het de beurt aan de schooljeugd om een lied uit Heijes zangbundel te zingen, 'Groen takje', onder leiding natuurlijk van meester Boekel. Den Hertog schetste een beeld van de overledene, waarna het monument werd onthuld. Het bleek te bestaan uit een terrasvormig onderstuk met daarop een soort stèle. Boven de inscriptie met Heijes naam ziet men een symbolisch te duiden compositie: binnen een lauwerkrans bevinden zich twee omgekeerde fakkels als zinnebeeld van de dood; daartussen stijgt een vlinder op, wat de opstanding moet uitdrukken. In het bovenste gedeelte zijn attributen aangebracht die Heijes werkzaamheden moeten verbeelden, waaronder een lyra als symbool van de muziek.

Heijes dochter Sophia was dit keer wel aanwezig. Ze legde een verse bloemkrans op de grafzerk. Haar man, Wilhelm Zervas, bedankte de Nederlandse jeugd, de commissie en ten slotte de beeldhouwer. De heer Swildens, penningmeester van de commissie, droeg een gedicht voor dat een bewonderaar van Heije hem had toegestuurd. De kinderen zongen nog het lied 'Vleugelen', dat begint met de regel 'Een lied, een lied uw leven lang', dezelfde regel die door de beeldhouwer op de achterzijde van het monument is aangebracht. Ten slotte nam Den Hertog nogmaals het woord, nu om de plechtigheid te besluiten. Het is niet onaannemelijk dat de familie de gasten na afloop niet meteen de lange terugreis langs de eentonige Hoofdweg Oost heeft laten aanvaarden, maar heeft gezorgd voor een bescheiden onthaal.

Op zaterdag 4 november belegde de commissie Gedenkteken-Dr. Heije een laatste bijeenkomst om tegenover de onderwijzers verantwoording af te leggen van de besteding van de bijeengebrachte gelden. Uit de afrekening van de penningmeester is niet af te leiden of de corporaties (Nut, Toonkunst en andere) die men om medewerking had gevraagd, daar ook gevolg aan hebben gegeven. Het honorarium van beeldhouwer Molkenboer voor het leveren en plaatsen van het monument bedroeg f 960,28. Nadat de boeken in orde waren bevonden, werd de penningmeester gedechargeerd. Den Hertog sprak een gepast slotwoord, waarna de commissie werd ontbonden.

Nachleben

In de jaren die volgden, werd wel duidelijk dat het stichten van een familiegraf in Abbenes niet alleen de wens was van de eerstbegravene, maar dat ook andere familieleden er achter stonden. Op woensdag 15 december 1880 werd er bijgezet de zevenjarige Alfred, zoontje van Wilhelm Zervas en Sophia Heije, woonachtig te Keulen. Ook alle volgende personen die in het familiegraf te Abbenes werden bijgezet, woonden in Keulen. Na Alfred was dat zijn moeder Sophia, die 41 jaar oud was toen ze op 21 juli 1893 stierf.

Op 27 november vond de bijzetting plaats van Diderika Cornelia van Voorst, de schoonzus van Heije, die haar zuster Maria Margaretha naar Keulen gevolgd was

toen die na de dood van Heije al in hetzelfde jaar, 1876, was verhuisd naar Keulen, waar haar dochter Sophia woonde. Wanneer Cornelia - dat was haar roepnaam - naar Keulen is verhuisd, is niet bekend.

De laatste die in het familiegraf werd bijgezet was Heijes weduwe, Maria Margaretha, die toen ze stierf 78 jaar oud was en al 27 jaar lang in Keulen woonde. Ook bij deze laatste bijzetting in het familiegraf, op vrijdag 23 januari 1903, was er een sobere plechtigheid waarbij opnieuw de notabelen, burgemeester en dominee, acte de présence gaven. En zoals iedere keer werd er ook nu weer in de kranten over bericht. Heije was nog niet vergeten.

Dan lijkt het stil te worden rondom het familiegraf in Abbenes. Bijzettingen vinden er na 1903 niet meer plaats. Maar enkele jaren later, in 1906, haalt het familiegraf toch weer de krant, nu vanwege plannen van de eigenaar van de grond om alle bomen eromheen te rooien, wat als een ramp werd beschouwd, ook omdat de Haarlemmermeer toch al zo weinig natuurschoon had.

In juli 1908 is van dat rooien nog niet veel gekomen, want de krant schrijft dan over de grote bosrijke omgeving van het graf. Maar die zal er nu eindelijk dan toch aan moeten geloven. De eigenaar wil er land-

bouwgrond van maken. Het bericht daarover heeft een commissie doen ontstaan onder leiding van J. Berrevoets uit Abbenes en met als leden onder anderen W. van den Berg te Amsterdam en Heijes broer Hendrik uit Den Haag. Het doel was geld in te zamelen om het behoud van de omgeving van het graf mogelijk te maken; wat dat inhoudt, wordt niet duidelijk. Wel is duidelijk dat het comité succes heeft gehad, want in 1913 was het plantsoen in elk geval nog intact, zij het in ‘verwilderde toestand’. De commissie die zich op 21 januari 1913 vormde, wilde geld inzamelen om graf en plantsoen aan te kopen en in orde te laten brengen. Bloemist Kerssen uit Aalsmeer kreeg opdracht een en ander te verzorgen.

Uit de beschrijving van het resultaat, ‘om het graf heen een cirkelvormige rij van verschillende soorten van hulst’, enzovoorts, is op te maken dat er sindsdien aan het plantsoen niet veel meer is veranderd. Het ligt er nog steeds zo bij. Wel is er voortdurend onderhoud gemeld. In 1979 was nog een omvangrijke restauratie van de grafsteen

nodig. Het behoud van het graf en zijn omgeving is sinds januari 1983 goed gewaarborgd, want toen werd het geheel tot gemeentelijk monument verklaard.

Herdenkingen van de persoon van Heije zijn niet meer te verwachten, zeker niet op het niveau waarop dat in de voorvorige eeuw nog geschiedde. Toen trokken de kinderen van Abbenes ieder jaar op de eerste vrijdag in maart, dat is de vrijdag na Heijes geboortedag, 1 maart, in optocht naar zijn graf, zongen daar een Heije-lied en maakten er vervolgens op kosten van het Heijefonds een feestdag van. En een Nationale Herdenking zoals bij zijn honderdste geboortedag, 1 maart 1909, met een academische zitting van de Universiteit van Amsterdam, een grote muziekavond in het Concertgebouw te Amsterdam en tegelijkertijd een in Bellevue en een in De Doelen in Rotterdam, gezwegen nog van allerlei bijeenkomsten in kleinere plaatsen, nee dat zit er niet meer in. De huidige directeur van het orthopedagogisch centrum van de J.P. Heijestichting te Oosterbeek voor zwakzinnige kinderen, een stichting die dankzij donaties tot stand is gekomen bij datzelfde eeuwfeest in 1909, moest bekennen niet te weten wie Heije was.

Maar het familiegraf en de royale beplanting eromheen bevinden zich tegenwoordig in goede staat. Pelgrims zijn er nooit te vinden. Wel komen dagelijks vele duizenden in de nabijheid van het graf, zonder het te weten, zoals ze ook niet weten dat Heije de dichter is geweest van ‘De Zilvervloot’. De snelweg A44 loopt er langs op minder dan 500 meter en vanuit de trein die van Leiden naar Schiphol gaat, zijn aan de linkerkant de hoge bomen te zien die Heijes monument omringen en in de herfst, als hun blaren gevallen zijn, zie je zelfs een gedeelte van het monument.

Geraadpleegde archieven en literatuur

Gemeentearchief Amsterdam.

Gemeentearchief Hoofddorp.

Algemeen Handelsblad.

Amsterdamsche Courant.

Nieuws van den Dag.

Weekblad voor Haarlemmermeer.

J. van Aniel, 'Begraafplaats van de familie Heije', *Meer-Historie* 22, nr. 3 (september 1994), p. 6-10.

C.M. Spaan, 'Verkoping van Heije's nalatenschap', *Meer-Historie* 9, nr. 5 (december 1981), p. 9-13.

C.M. Spaan, 'Ds Jan Jacob van Voost, predikant te Amsterdam en grondeigenaar in de Haarlemmermeer', *Meer-Historie* 17, nr. 2 (juni 1989), p. 6-24.

Shahnamé

Kader Abdolah

In de Perzische taal zijn er een paar boeken waar wij ongelooflijk trots op zijn. Een van die boeken is *Shahnamé*. Dit grote poëzieboek is het legitimatiebewijs van het Perzische volk. Duizend jaar geleden heeft Ferdosie, de grote dichter, alle oeroude mondiale Perzische mythes verzameld en er een goddelijke bundel van 35.000 strofen van gemaakt. Door de eeuwen heen hebben vertellers die verhalen elke nacht in de theehuizen stuk voor stuk voorgedragen tot ze allemaal de juiste plek in de geest van de Perzische mens kregen.

Ferdosie was dertig jaar met dit boek bezig. *Shahnamé* schittert als een groot stuk oud goud in de Perzische literatuur. Ik heb 21 strofen van het boek voor u in het Nederlands vertaald:

Toen prins Djal te paard op jacht ging, zag hij een jonge vrouw aan het venster. Haar gezicht scheen als de zon in de morgen, haar haar zo zwart als shabaq, haar ogen zo mooi als die van een gazelle, haar lippen zo rood als robijn, en haar zwarte wenkbrauwen hadden de boog van de jonge maan. Djal verloor zijn evenwicht. 's Nachts kon hij niet slapen. Hij vroeg zijn oude bediende of die wilde nagaan wie zij was. Ze heette Roedabé en had bloed van Zahak in haar aders.

Zahak was de gruwelijkste koning van Perzië, uit wiens schouders twee slangen waren gegroeid vanwege zijn misdaden. Het volk moest elke dag een jonge man bij de koninklijke keuken inleveren, om zijn slangen met diens hersenen te voeden. Uiteindelijk kwamen de mensen in opstand en doodden zij de koning en zijn slangen.

Djal wist meteen dat het een onmogelijke liefde was en dat hij van haar moest afblijven.

Diezelfde nacht zat Roedabé in haar bed naar de maan te kijken.

De dag daarop reed Djal ver weg van Roedabés huis, maar 's nachts kon hij zijn verlangen niet meer onderdrukken. Hij galoppeerde naar haar venster, waar zij op hem wachtte. Inmiddels had zij haar oude bediende er op uit gestuurd om uit te zoeken wie die ruiter was. Hij bleek Djal, de held, te zijn over wie vele verhalen van moed en schoonheid de ronde deden. Djal hield zich schuil onder het venster, maar wist niet wat hij verder moest doen. Roedabé groette hem. Zij vroeg wat hij zocht in die mooie nacht en waarom hij zijn koninklijke voeten aan haar harde grond bezeerde. Djal gaf haar het ultieme antwoord: 'De hele nacht heb ik mijn god gevraagd om uw gezicht nog één keer aan mij te tonen. Bedenk iets en laat me naast u komen staan.'

Op dat moment zwaaide Roedabé haar lange zwarte haar uit het venster, boog zich voorover en riep zachtjes: 'Hier! Jaren heb ik mijn haar voor vanavond lang laten groeien.'

Djal kuste haar lange haar, gooide zijn touw over de vensterbank en klom naar Roedabé toe. Ze omhelsden elkaar en beleefden een van de mooiste Perzische nachten. Zodra het licht door het raam brak, wisten ze dat als straks zijn vader de sjah van hun liefdesverhaal zou horen, hij Roedabé en de rest van haar familie zou afmaken.

De sjah hoorde er van. Hij vroeg Djal bij hem te komen, sprak hem in het uiterste geheim toe en waarschuwde hem voor de gevolgen van zo'n huwelijk. Dat Roedabé waarschijnlijk een zoon zou baren die de wraak van Zahak op zich zou nemen. Djal wilde er niets van weten. Hij trok zich terug als opvolger van zijn vader en koos voor Roedabé. In het belang van het koninkrijk besloot de sjah om alle overgebleven familieleden van Zahak te vernietigen. Maar de astrologen hielden hem tegen, zij hadden iets anders in de sterren gelezen. Het huwelijk was juist gezegend en het paar zou een zoon krijgen die het rijk zou redden.

Het is mijn droom om dit boek ooit in het Nederlands te vertalen. Zou het mogelijk zijn?

Verzegeld

Gerrit Komrij

Een stad doemt op uit zonlicht en woestijn.
Een park bevindt zich midden in die stad,
Als een omheind en heimelijk domein
Dat weer zijn eigen edelsteen bevat:

Een tempel die geen sterveling betreedt.
Daarin een altaar - achter een gordijn -
Waar, door een microscopisch kleine spleet,
Vaal licht valt op een nog geheimer schrijn.

In deze schrijn met zware sloten (zeven)
Rust weer een dichtgeplakte envelop.
Zo gaat het eeuwig door. Het aangezicht

Van het geheim lijkt een Medusakop -
Al staat er op de brief misschien geschreven:
'Zoek het niet hier, maar buiten in het licht.'

Een legende in handschrift Leiden, UB, Ltk 271

Een bijzonder leven van de heilige Cunera van Rhenen

Jelma Hoekstra

Een in 1860 door de Maatschappij verworven laatmiddeleeuws handschrift met heiligenlevens bevat onder meer de legende van Cunera van Rhenen. De redactie van dit verhaal in handschrift Ltk 271 is echter opvallend dramatischer gekleurd dan de versies die uit andere bronnen bekend zijn. Is er misschien een verband met de functie die Ltk 271 ooit heeft gehad?

Een geur van heiligheid

De legende van Cunera laat zich lezen als een avonturenverhaal. Op een dag besluit hertog Aurelius, zoon van de koning van Orcaniën-land, een pelgrimstocht te maken. In Babylonië valt hij met zijn gevolg in handen van de Saracenen en wordt hij gevangengenomen. De dochter van de sultan van Babylonië, Florencia, bevrijdt hem en gaat met hem mee naar zijn vaderland. Daar wordt zij gedoopt. Als Aurelius op een dag te

paard langs het huis van een jood komt, vertelt deze aan zijn vrouw dat de hertog een dochter zal krijgen die veel deugdzame werken zal doen. De jodin probeert vervolgens Aurelius te verleiden, opdat zij moeder van dit kind zal worden. Aurelius wijst haar echter af en thuisgekomen blijkt zijn vrouw in blijde verwachting te zijn. Een dochter wordt geboren en ze noemen haar Cunera.

In het jaar 337 vat Ursula het plan op een bedevaart naar Rome te maken en ze vraagt haar nicht Cunera mee te gaan. Samen met elfduizend maagden¹ vertrekken ze en bezoeken ze de heilige plaatsen. Op de terugweg worden ze bij Keulen aangevallen door de heidense troepen die de stad belegeren. Cunera overleeft als enige de slachting; ze wordt gered door de koning van de Rijn die haar onder zijn mantel verbergt. Hij neemt haar mee naar zijn hof in Rhenen, waar ze haar geloof vasthoudend blijft belijden. De koning waardeert Cunera's deugdzaamheid en verheft haar boven de rest van zijn gevolg door haar de sleutels van 'al sinen dingen' te geven. Daarmee verleent hij haar 'sleutelmacht': zeggenschap over het rijk bij afwezigheid van de koning, iets waarover gewoonlijk alleen diens echtgenote beschikte. De koningin krijgt hoogte van de bijzondere belangstelling die haar eega voor Cunera koestert en vertelt enkele leugens teneinde zijn liefde voor Cunera te verminderen. Dit mag echter niet baten en als de koning op een dag uit jagen gaat, wurgen² de koningin en haar kamermeisje Cunera. Het lichaam begraven ze in een stal. Als de koning terugkomt van de jacht, weigeren zijn paarden de stal in te gaan en al gauw wordt het lichaam van Cunera ontdekt. De koningin wordt dusdanig gemarteld dat ze haar verstand verliest. Drie dagen lang zwerft ze rond op de Grebbeberg en uiteindelijk stort ze hier vanaf en sterft. Het kamermeisje wordt als medeplichtige veroordeeld tot de brandstapel.

Jaren later komt Willibrord, op doortocht naar de aartsbisschop van Keulen, in Rhenen terecht. De voornaamsten en wijsten van het stadje komen naar hem toe en vertellen over de wonderen die geschieden op de plaats waar Cunera begraven ligt. Ze vragen Willibrord of hij haar wil 'verheffen': een door een bisschop uit te voeren ritueel waarbij iemands gebeente werd opgegraven om op een sacrale plek, bijvoorbeeld onder een altaar, te worden herbegraven. Willibrord wil dat graag doen, maar moet eerst naar Keulen. Hij belooft dat hij Rhenen op zijn terugreis weer aan zal doen om Cunera te verheffen. Willibrord vertrekt naar Keulen en vergeet zijn belofte. Op de terugweg raakt het schip ter hoogte van de Heimenberg, nabij Rhenen, ernstig in de problemen. Een onweer barst los en de bemanning denkt met man en muis te vergaan. Willibrord bidt om Gods genade en herinnert zich zijn belofte. Als hij belooft om Cunera alsnog te verheffen, gaat de storm liggen en kan Willibrord veilig voet aan vaste wal zetten. Bij de opgraving van het lichaam stijgt een zoete geur op. Willibrord legt de dag van Cunera's lijden en dood vast op 28 oktober en de dag van haar verheffing op 12 juni. Tevens verleent hij een aflaat van veertig dagen aan iedereen die naar Rhenen komt om Cunera offergaven te brengen.

Dramatisch ingekleurd

De Middelnederlandse Cunera-legende is overgeleverd in maar liefst dertien handschriften³ en drie drukken. Aangezien een com-

Ltk 271 fol. 194. Foto Universiteitsbibliotheek Leiden.

pleet overzicht van de Latijnse traditie tot op heden niet bestaat, is het niet zinvol stellige uitspraken te doen over het Middelnederlandse stemma. Er is echter één redactie die zich duidelijk onderscheidt van de andere, namelijk de legende in handschrift Leiden, UB, Ltk 271. Dit handschrift is vervaardigd in het regularissenklooster St. Gertrudis ofwel Maechdendael te Amsterdam. De eerste 145 bladen zijn beschreven in 1501 door een vrouwelijke kopiist, zoals blijkt uit het colofon op f. 145v: ‘Dit boec is ghescreven ende gheeyndet int jaer ons heren dusent vijf hondert ende een [...] Biddet voer den scrijfter om gods willen een pater noster voer horen arbeyt Of een profundis.’ De tekst op de overige 71 bladen, waaronder de Cunerallegende, is vermoedelijk gelijktijdig en door dezelfde hand neergepend. In het handschrift in octavo-formaat staan heiligenlevens, een samenspraak tussen Augustinus en Adeodatus en Latijnse hymnen met vierlijnige muzieknotatie. Naast de legende van Cunera zijn legenden van Elizabeth, Servatius, Bartholomeus en Aleida opgenomen. Ltk 271 heeft gefungeerd als refterhandschrift: er werd uit voorgelezen tijdens de gezamenlijke maaltijden in de refter.⁴ Dit blijkt uit een aantekening op f. 210r: ‘Dit boec hoert tot sinte gheertruden bynnen amstelredam Dit bewaert die mater totter gementen behoef te lesen alst tijt is te reventer.’

Wat maakt de Cunera-legende in handschrift Ltk 271 nu zo bijzonder? Ten opzichte van de redacties in de andere handschriften valt meteen de lengte op. De bewerker van deze versie heeft alle elementen van de legende gebruikt die in de overige versies voorkomen, maar hij of zij heeft het verhaal verrijkt met dramatische inkleuringen. Bovendien heeft de bewerker korte passages tussengevoegd. Zo wordt er bijvoorbeeld verhaald van de zoektocht die de sultan van Babylonië op touw zet nadat zijn dochter Florencia met hertog Aurelius is verdwenen. De sultan is woedend op zijn onderdanen, omdat zij hem niet hebben aangespoord Aurelius meteen te doden in plaats van hem gevangen te nemen. Hij stuurt boden op pad om zijn land te doorzoeken, maar het voortvluchtige paar is het land al uit en wordt niet gevonden.

Een voorbeeld van de dramatische inkleuringen die de bewerker veelvuldig toepast, is te vinden in de passage met het zogenaamde broodwonder. Cunera neemt aan het hof van Rhenen de armenzorg op zich. Na de maaltijd ruimt ze het overgebleven brood van tafel en stopt het in haar schort om het naar de armen te brengen. De koningin ziet dit en vertelt aan de koning dat Cunera hun ‘goet’ wegneemt. De koning roept Cunera bij zich:

Si ghinc totten coninc blidelic ende hem toegheneycht. Sinte Cunere seide: ‘O edele heer coninc, wat soe begeerdi nu van my ghedaen te hebben? Ic byn bereyt.’ Die coninc stont mit enen ghetoghen bloten swaert. Dese maget Cunere viel op haer knyen voer hem. Die coninc sprac tot Cunere: ‘Wie maect ju soe bout ende soe koen dat ghi mijn sulver ende mijn gout mit hopen aldus wech en draghet by u selven, als my gheseit is?’

In de overige redacties moet Cunera eveneens bij de koning komen, maar staat hij haar niet op te wachten met een getrokken zwaard. Het getrokken zwaard maakt het verhaal voor het publiek levendiger.

Net als in de andere redacties wordt er in de legende in handschrift Ltk 271 geraffineerd gespeeld met de voorkennis van het publiek. De bewerker doet er hier echter nog een schepje bovenop. Als de koningin beseft dat ze met leugens niets kan

doen aan de liefde die de koning voor Cunera koestert, gaat ze te rade bij haar kamermeisje:

Die camerier die sprac: ‘Vrou ic weet goeden raet, verstaet mi wel. Alst alre best te punte coemt, soe sellen wi Cunera worgen mit enen dwael ende wanneer dat wi hebben enen bequamen tijt ende die coninc uut is gaen yaghen mit sijn ghesyn, soe selt ghi die ander die hier sijn ghebleven hieten dat si uut gaen ende als wi dat hof alleen hebben, dan sellen wise onder ons beiden worghen, soe selt ghi vrede hebben. In die stal daer sellen wise bedelven.’

In de andere versies wordt de moord al wel besproken door de koningin en haar kamermeisje, maar niet zo tot in de details. Als dus aangekondigd wordt dat de koning op jacht gaat, weet het publiek al precies wat voor vreselijks Cunera te wachten staat.

Als de koning uiteindelijk op jacht is gegaan, controleren de koningin en haar kamermeisje of alle poorten afgesloten zijn

en er niemand meer is en gaan dan naar Cunera:

Sy stieten die camerdoer op daer dese maghet Cunera op was. Sy riepen mit luder stemmen: ‘Waer is dese gokelaerster ende dese tovelaerster die die broden can verwandelen in spaenren?’ Sinte Cunere die hoerde dit gheloot, si stont op van haer ghebet ende si ghinc tot hem ende si neychde hem beyden toe. Doe sprac die coningynne: ‘Wie heeft ju tovery gheleert? Heeftet ju God u geleert? Ghi kersten, hoe sijt ghi aldus stout van ju selven? Ghi ghevet mijn goet bi nacht ende bi daghe, recht oft u waer. Weet ghi wel dat ghi hier ghecome sijt uut vreemden lande? Wilt ghi ons hier bekeren? Alsoe hoghe sijt ghi in des conincs syn dat hijt alte mael prijst wat ghi doet, daer om sijt di dus in cont. Oec hebt ghi die slotel van myn rijk!’, ende si benamse Sinte Cunere mit groter onweerden.

Het controleren van het hof op de aanwezigheid van eventuele pottenkijkers en het afsluiten van de poorten komt in de andere redacties niet voor. Evenmin is de kwade uitval van de koningin tegen Cunera elders opgenomen. De koningin verwerpt Cunera's godsdienst en doet het broodwonder af als tovenarij. God wordt door haar afgeschilderd als een magiër die zijn volgelingen nuttige goocheltrucs bijbrengt en de koningin is bang dat Cunera hen wil bekeren. Vanzelfsprekend uit ze eveneens haar woede over het feit dat Cunera over de sleutelmacht beschikt, terwijl zij daar zelf de aangewezen persoon voor zou zijn. Na enkele mededelingen van de verteller over de onschuld van Cunera, vervolgt de koningin op onheilspellende toon: ‘Ic sel nu sien wat hoer toverye sel baten. Helpt u selven nu of ghi moecht.’ Wederom geeft de koningin haar visie op de voor haar vreemde godsdienst en ze spoort Cunera honend aan daar op te vertrouwen. Voor het christelijke publiek accentueert deze monoloog de slechtheid van de koningin nog eens extra. Ze wordt nog donkerder afgeschilderd dan in de andere teksten het geval is.

Wanneer de koning terugkomt van de jacht, wordt de moord op Cunera nog dezelfde dag ontdekt. De koning heeft meteen door dat zijn echtgenote een belangrijke rol in de misdaad heeft gespeeld:

Scène uit het leven van Cunera in een druk uit het begin van de zestiende eeuw, waarvan het enige bekende exemplaar berust in de Koninklijke Bibliotheek te Den Haag.

Doe die coninc Sinte Cunere aldus sach, soe wredelic ghedoot om haerre duechden wille, die hi soe seer lief had, dat si soe yammerlicken ende soe onghenadeliken verslagen was ende vermoert, sijn lieve vriendynne, ende dat dat scone, suverlike aensichte nu alder swart was van die eerde die op haer lach, soe vant hi ende dochte wel dat die coningynne werc meester hadde gheweest des maghets doot, of dat si een sake haerre doot was.

In geen enkele andere redactie is beschreven hoe Cunera er uitziet na de opgraving. Hier wordt expliciet vermeld dat ze zwart is van de aarde die haar heeft bedekt. Deze beschrijving heeft een meelijwekkend effect en benadrukt daardoor nog eens het kwaad dat Cunera is aangedaan.

De koningin biecht op dat het kamermeisje haar raadgeefster is geweest en haar ook geholpen heeft bij de moord. De koning geeft zijn ongezouten oordeel (ook dat komt in de overige redacties niet voor): ‘Beide sijt ghi den doot wel waert, want ghi beide ghemoert hebt.’

Smeuig opgedist

Waarom zou de bewerker de legende van Cunera zoals wij die vinden in handschrift Ltk 271 zo hebben verlevendigd? Het antwoord op deze vraag is niet gemakkelijk te geven. Zo is niet duidelijk of de bewerker van de legende dezelfde persoon is als degene die Ltk 271 heeft vervaardigd. Het zou ook zo kunnen zijn dat de kopiist een reeds bewerkte Cunera-legende uit een ander (onbekend) handschrift heeft afgeschreven. Nader onderzoek van de overige teksten in Ltk 271 zou moeten uitwijzen of de bewerker van de Cunera-legende en de kopiist van dit handschrift wellicht samenvallen.

Als de bewerkingstechniek ook in de andere teksten in het handschrift is gebruikt en er geen oudere versies van deze legenden met deze bewerkingstechniek bestaan, is het aannemelijk dat de kopiist van het handschrift tevens de bewerker is.⁵ Aangezien Ltk 271 een refterhandschrift is, zou de bewerking gemaakt zijn met het oog op voorlezing in de refter. Rafterlezingen dienden ter stichting van de kloosterlingen, maar konden ook een middel zijn om het gemeenschapsgevoel te versterken, door bijvoorbeeld nadruk te leggen op opvattingen die in het betreffende klooster heersten.⁶ In dit verband valt in de bewerking het accentueren van de slechtheid van de koningin op, wat zou kunnen wijzen op bijzondere aandacht voor de rol van het kwaad. Voorzichtigheid is echter geboden; stellige uitspraken kunnen pas gedaan worden als ook de overige teksten die afkomstig zijn uit Maechdendael onder de loep zijn genomen. Bovendien valt niet uit te sluiten dat het benadrukken van de slechtheid van de koningin puur een middel is om het verhaal te verlevendigen, zonder dat daar per se bijzondere aandacht voor het kwaad aan ten grondslag ligt. Waarom de tekst zo verlevendigd werd voor het publiek in de refter, blijft dan echter onduidelijk. Of zouden we mogen concluderen dat de kloosterlingen af en toe best vergast mochten worden op wat smeuig opgediste teksten, eventueel om de aandacht er goed bij te houden?

Als de bewerkingstechniek niet in de andere teksten in het handschriften voorkomt, kan gevoelig aangenomen worden dat de kopiist van handschrift Ltk 271 niet de bewerker is. De kopiist heeft de reeds bewerkte legende afgeschreven uit een onbekend (verloren gegaan?) handschrift, waarvan niet duidelijk is in wat voor context het is ontstaan. Aangezien de overige handschriften met Middelnederlandse Cunera-legenden, voor zover bekend, alle afkomstig zijn uit religieuze gemeenschappen,⁷ gaat dat voor de legger wellicht ook op. De legger zou daar dan waarschijnlijk net als Ltk 271 gebruikt zijn voor refterlezingen. Voor de enige overgeleverde rijmversie van de Cunera-legende (in handschrift Gent, UB, 1330) heeft Van Buuren geopperd dat het mogelijk om een schooltekst zou gaan.⁸ Het handschrift met de legende is op verschillende tijdstippen in de vijftiende eeuw geschreven, maar de herkomst is niet bekend. In een zestiende eeuwse hand staat als bezitter een school genoemd, dus de berijmde Cunera-legende is toentertijd vermoedelijk gebruikt bij de lessen. Opvallend is dat er ook bij de rijmversie sprake is van een gedramatiseerde bewerking; in deze tekst komt voor het eerst veelvuldig gebruik van de directe rede voor en wordt een gebed van Cunera ingelast.⁹ Het zou dus ook heel goed kunnen dat de legende in de legger van Ltk 271 bewerkt was voor een schoolgaand publiek.

Wie de bewerker dan ook is geweest en wat voor motieven hij of zij gehad heeft om het verhaal zo grondig aan te pakken, duidelijk is dat de legende in Ltk 271 in elk geval gefungeerd heeft als voorleestekst in de refter. Men kan zich voorstellen dat de toehoorders in de refter geboeid hebben geluisterd naar deze extra spannende versie van de Cunera-legende.

Eindnoten:

- 1 Het grote aantal berust vermoedelijk op een leesfout.
- 2 De doek waarmee Cunera gewurgd werd, zou de doek zijn die nu in Museum Catharijneconvent te Utrecht wordt bewaard.
- 3 Zie E.M.T. Emonds, *De legende van Sinte Kunera in de Middeleeuwen*. Leiden 1922, p. 12-20. Emonds noemt veertien handschriften, waarvan er twee niet zijn teruggevonden. Ook latere publicaties houden het op twaalf bekende handschriften. Onlangs dook in de elektronische BNM een dertiende handschrift op: Leiden, UB, BPL 2708 (f. 1r-8r).
- 4 Zie voor refterlezingen: Wybren Scheepsma, *Deemoed en devotie. De koorvrouwen van Windesheim en hun geschriften*. Amsterdam 1997, paragraaf 3.6; Karl Stooker en Theo Verbeij, *Collecties op orde. Middelnederlandse handschriften uit kloosters en semi-religieuze gemeenschappen in de Nederlanden*. Leuven 1997, met name deel I, p. 135.
- 5 Uiteraard kan de kopiist een legger voor zich hebben gehad die gelijk was aan Ltk 271. In dat geval is er bij het vervaardigen van het handschrift waarschijnlijk toch bewust gekozen voor deze bewerkte legenden. Misschien heeft men voor één legende 'genoegen genomen' met een bewerkte tekst, maar als alle teksten bewerkt blijken, zal de samensteller hierbij een bepaald doel voor ogen hebben gehad.
- 6 Zie M. van Dijk, *Een rij van spiegels. De heilige Barbara van Nicomedia als voorbeeld voor vrouwelijke religieuzen*. Hilversum 2000, met name hoofdstuk 5.
- 7 De handschriften zijn voornamelijk afkomstig uit vrouwengemeenschappen. Dit is niet vreemd, aangezien het hier om een legende van een vrouwelijke heilige in de volkstaal gaat.
- 8 Zie F. van Buuren, 'Sint Cunera van Rhenen, een legende', in: A.B. Mulder-Bakker en M. Carasso-Kok (red.), *Gouden legenden. Heiligenlevens en heiligenverering in de Nederlanden*. Hilversum 1997, p. (109-125) 116-117.
- 9 Er is een bepaalde verwantschap tussen de rijmtekst en de legende in Ltk 271; de Cunera-legende in Ltk 271 bevat eveneens de directe rede en het gebed en vertoont bovendien rijmsporen. Hoe de verwantschap echter precies moet worden voorgesteld, is niet geheel duidelijk.

Het gebruik van de Maatschappij-collectie op een doordeweekse dag **Abdelkader, Aristofanes en Amalie**

Jos Damen

De Maatschappij der Nederlandse Letterkunde heeft haar collectie boeken, manuscripten, tijdschriften en ander moois in bewaring gegeven aan de Leidse Universiteitsbibliotheek. Daar wordt van de collectie een intensief gebruik gemaakt, zoals blijkt uit een peiling op een doordeweekse dag.

Niet enkel voor de pronk

In het magazijn van de Leidse Universiteitsbibliotheek staat een deel van de collectie van de Maatschappij in een kleine duizend kasten bijeen. De collectie wordt er niet alleen geconserveerd, maar ook gebruikt. Dit geheel in de geest van het testament van een van de oprichters van de Maatschappij, Zacharias Alewijn: 'om van dit Legaat, onder behoorlyke voorzorg, een goed gebruik te maaken, en de Boeken niet enkel voor de pronk te houden' (Berry Dongelmans e.a. (red.), *Dierbaar magazijn. De bibliotheek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde*. Amsterdam 1995, p. 26).

Dat goede gebruik gebeurt door velen: studenten, onderzoekers, buitenlandse bezoekers, gewone belangstellenden en andere liefhebbers. Het gebruik van de collectie van de Maatschappij is redelijk intensief: zo'n 25.000 uitleningen en raadplegingen per jaar. In 1867 was het aantal uitleningen nog 437. In deze bijdrage zal ik het alleen hebben over het gebruik van de boeken en tijdschriften met een publicatiedatum na het jaar 1800. Werken gepubliceerd vóór 1800, maar ook alle handschriften, brieven en kaarten worden onder toezicht geraadpleegd in de Dousakamer van de UB.

Al dat gebruik heeft ook tastbaar resultaat: veel scripties, krantenartikelen, bloemlezingen, dissertaties en websites hebben meer inhoud gekregen dankzij de collectie van de Maatschappij. Websites? Dat vraagt om een voorbeeld. Vanaf 1862 publiceerde Multatuli zijn *Ideën* in zeven delen (plus register), eerst bij R.C. Meijer, later bij uitgeverij Funke in Amsterdam. Als een door de Maatschappij gesteunde organisatie als de Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren (DBNL; zie <http://www.dbnl.org>) de beschikking wil hebben over een complete eerste editie van de Multatuli's *Ideën*, dan is de collectie van de Maatschappij daar behulpzaam bij.

Vrijdag 16 maart 2001

Het specifieke leert soms meer dan het algemene. Ik heb daarom op een willekeurige

winterdag in 2001 gekeken welke boeken en tijdschriften van de Maatschappij zoal werden aangevraagd. Wat lag er van de Maatschappij-collectie op vrijdagmiddag 16 maart 2001 bij de uitleenbalie van de Universiteitsbibliotheek Leiden? Ongeveer tachtig boeken en tijdschriftbanden gepubliceerd na 1800. Veel gewoons, veel aparts en een beetje zeldzaams. Uiteraard moderne Nederlandse literatuur: Jules Deelder, Jan Arends, Abdelkader Benali, Andreas Burnier en de onvermijdelijke Voskuil. Als een auteur in de mode is en de cultuurbijlage van het landelijke dagblad een reportage over een schrijver heeft, kunnen we de maandag daarop enkele leenaanvragen al voorspellen: lemminggedrag.

Naast literatuur is de Nederlandse geschiedenis een onderwerp van veel van de aangevraagde boeken. Ook hier bestrijkt geschiedenis een ruim terrein: in de winter van 2001 worden er boeken gelezen over de historie van Dordrecht, Moderne Devotie, 'Felipe II y el gobierno de Italia', werk van Simon Schama, boeken over Indië, oorlog, de Nederlandse volksaard en uiteraard de 'Hollandsche' economie.

Nederlandse literatuur uit vroeger eeuwen ontbreekt niet op vrijdag 16 maart. Deze categorie is onder meer vertegenwoordigd door Emants, een herdruk van Van Mander en een obscure editie van de *Camera Obscura*. Ook populair blijken biografieën (Fontijn over Van Eeden), bloemlezingen (Komrij door het Zuid-Afrikaans heen banjerend), vertalingen (Aristofanes) en dissertaties (*Sluiers van Isis* van A.J. Hanou uit 1988). Er lag zelfs een twintigtal boeken uit de Maatschappij-collectie in de reservekast. Dat is de kast waar de boeken liggen die leners zo graag wilden hebben dat ze de boeken die aan anderen uitgeleend waren reserveerden.

Ook de tijdschriften van de Maatschappij worden veel gebruikt. De Maatschappij heeft anno 2001 in totaal zo'n 1.800 tijdschriften en reeksen in bezit als zogeheten G-nummer. Een deel daarvan, enkele tientallen vaak geraadpleegde tijdschriften, staan in het Open Magazijn. Ook vaak gebruikt zijn tijdschriften van de Maatschappij die in het gesloten magazijn van de bibliotheek staan. Om enkele bekende te noemen: *De Navorscher*, *De Beweging*, *Dietsche Warande en Belfort*, de *Katholieke Illustratie*. Ook wat minder illustere werken als de *Groninger Historische Reeks* en het Friese *A-wyt* lagen op 16 maart klaar voor een lezer.

De leukste zaken zijn uiteraard de aparte boeken. Kleinschmidts boek over *Amalie von Oranien* (1905) ligt naast *The adverbial and prepositional prefixes in Blackfoot* (1917), en daarnaast ligt weer een aardig stapeltje boekjes vol stoomboten. Heerlijke boektitels bestaan er toch in de wereld: *Het vergaan der stoomboot De President* (1842) en *Mijn uitstapje van Kampen naar Arnhem met de stoomboot Drusus in 1845* (1847).

Uitleenregels

De regels voor de uitleen van boeken uit de collectie van de Maatschappij zijn op dit moment strenger dan die voor de rest van de collectie van de Universiteitsbibliotheek Leiden. Officieel mag ‘moderne literatuur’ alleen worden geleend aan leden van de Maatschappij en aan studenten en medewerkers van de Opleiding Nederlands. In de praktijk levert dat nogal eens discussies over schijnbaar onlogische en inconsequente beslissingen op. De Werkgroep 17e Eeuw van de Maatschappij heeft in het verleden al eens gevraagd om een herziening van de uitleenregels. Dat lijkt me geen slecht idee. Wellicht kan bij deze mogelijke versoepeling van de regels tegelijkertijd een aanscherping van het reglement worden doorgevoerd, zodat werken uit de periode 1850-1900 niet meer buiten de bibliotheek mogen worden geleend. Vanwege de toestand van het papier uit die periode en vanwege de zeldzaamheid lijkt het raadzaam boeken die gepubliceerd zijn vóór 1900 alleen nog binnen de bibliotheek ter inzage te geven. Maar geniet gerust digitaal mee: alle titels van het boekenbezit van de Maatschappij zijn te vinden in de online catalogus van de Universiteitsbibliotheek Leiden: <http://lbs.leidenuniv.nl>.

Het *Magazijn* online

Een van de tijdschriften die doorgevoerd worden ten behoeve van de BNTL (zie elders in dit nummer), is uw eigen *Nieuw Letterkundig Magazijn*. De taal- en letterkundige bijdragen aan het blad worden er door middel van verschillende zoekopties in ontsloten. Maar wie een overzicht wenst van alles wat er ooit in het *Magazijn* is gepubliceerd, kan daarvoor sinds kort terecht op de website van de Maatschappij:

<http://www.leidenuniv.nl/host/mnl>. Op de webpagina's gereserveerd voor het *Magazijn* vindt u een chronologische inhoudsopgave vanaf de eerste jaargang (1983) tot heden alsook een alfabetisch register op auteursnaam. Verder is er een kleine selectie uit bijdragen aan recente nummers opgenomen. De webpagina's van het *Magazijn* zullen halfjaarlijks worden aangevuld.

Tweede internationale symposium Leiden Theatre Perspective 1705-2005

Eighteenth century European acting styles

Op 11 september 2000 vond in het kader van de viering van het driehonderdjarige bestaan van de Leidse Schouwburg het succesvolle eerste internationale symposium plaats over de architectuur van historische theaters. Op 7 september 2001 vindt opnieuw een internationaal symposium plaats, nu over achttiende-eeuwse Europese acteerstijlen. Opnieuw zal met financiële steun van de gemeente Leiden een eendaags

symposium worden georganiseerd, dat deze maal de hele dag en avond in de Leidse Schouwburg zelf plaatsvindt.

Sprekers en acteurs zullen het achttiende-eeuwse acteren in verschillende landen zoals Engeland, Zweden, Frankrijk, Nederland en België op het toneel van de Leidse Schouwburg toelichten met audiovisuele illustraties en demonstraties met toneelspel en dans. Na een borreluur bestaat aan het einde van de dag - bij voldoende belangstelling - de mogelijkheid zelf het geziene in praktijk te brengen in een workshop onder leiding van de Franse regisseur Gilbert Blin van de Académie Desprez. Daarna volgt een buffet op het toneel van de schouwburg met toepasselijk vermaak in achttiende-eeuwse stijl.

Deelname aan het dagprogramma inclusief koffie of thee en informatiemap kost *f* 10, eventueel uit te breiden met een gezamenlijke lunch in de bovenfoyer à *f* 15, een borrel à *f* 15 en het buffet à *f* 50. De kosten van de workshop worden hoofdelijk omgeslagen en te zijner tijd aan de deelnemers bekendgemaakt.

Het programma en het registratieformulier kunt u aanvragen bij:

Theater- en Filmwetenschap, t.a.v. dr. C. Bordewijk, Universiteit Leiden, Postbus 9515, 2300 RA Leiden, telefoon 071-5272357, fax 071-5135490, e-mail j.m.bordewijk@let.leidenuniv.nl.

Tiende Bert van Selm-lezing **De eigen kast**

Op dinsdag 4 september 2001 zal de tiende Bert van Selm-lezing plaatsvinden met een voordracht die Kees Fens zal houden onder de titel 'De eigen kast'.

Lopend langs zijn boeken maakt Fens een keuze uit de Nederlandse literaire boekproductie van na de Tweede Wereldoorlog, waarbij hij zich vooral laat leiden door typografische en vormtechnische overwegingen. Hij licht zijn voorkeuren toe en geeft daarmee gelijktijdig een persoonlijk beeld van de achtergronden, geschiedenis en ontwikkeling van boektypografie en vormgeving in de tweede helft van de twintigste eeuw.

Kees Fens (1929) was als hoogleraar moderne Nederlandse letterkunde en bijzonder hoogleraar literaire kritiek verbonden aan het Instituut Nederlands van de Katholieke Universiteit Nijmegen. Hij heeft als literair criticus en essayist in onder meer *De Tijd* en *de Volkskrant* een omvangrijk oeuvre op zijn naam staan, waaruit een grote eruditie naar voren komt. Fens schrijft even gemakkelijk over poëzie, sport en jeugdliteratuur als over Thomas More, Oliver Hardy en P.C. Hooft. Enkele van zijn boeken zijn *De eigenzinnigheid van de literatuur* (1964), *Waarom ik niet tennis (en ook niet hockey)* (1980), *Voetstukken* (1991), *Handgroot: postscripta bij boeken en lezen* (1994) en *Heilige slakken en andere terzijdes over boeken, bibliotheken, lezers en lezeressen* (1996). Zijn werk is diverse malen bekroond, onder meer met de P.C. Hooft-prijs (1990) en de Laurens Jansz Coster-prijs (1999).

Alumni van de Opleiding Nederlands, studenten, docenten, vakgenoten en alle andere belangstellenden worden van harte uitgenodigd deze lezing bij te wonen. De lezing vindt plaats in zaal 011 van het Centraal Faciliteitsgebouw (gebouw 1175) van het Witte Singel/Doelencomplex te Leiden en begint klokke 16.15 uur. Aansluitend wordt een drankje geschonken. Toegangskarten voor de lezing kunnen tot eind augustus worden aangevraagd bij de Universiteit Leiden, Opleiding Nederlands, Commissie Bert van Selm-lezing, P.N. van Eyckhof 1, Postbus 9515, 2300 RA Leiden. Men kan ook gelijktijdig met de bestelling van de uitgave van de lezing op de bankoverschrijving een toegangskart aanvragen. De karten worden kort na medio augustus toegestuurd. Voor nadere informatie: secretariaat van de Opleiding Nederlands, tel. 071-5272604.

De uitgave van de lezing wordt verzorgd door uitgeverij De Buitenkant te Amsterdam en zal verschijnen op 4 september 2001. U kunt in het bezit komen van een of meer exemplaren door f 22,50 (of een veelvoud daarvan) over te maken naar ABN-AMRO 53.88.53.344 ten name van Universiteit Leiden cs Opleiding Nederlandse taal en cultuur, Postbus 9515, 2300 RA Leiden, onder vermelding van 'Tiende Bert van Selm-lezing' of, bij bestelling vanuit het buitenland, door toezending van een eurocheque. De bestelling is op 4 september na afloop van de lezing af te halen of zal na die datum worden toegezonden.

U kunt zich ook abonneren op de Bert van Selm-lezing. Indien u abonnee wilt worden, kunt u dit kenbaar maken door op uw overschrijvingskaart of uw aanvraag voor een toegangskart het woord 'abonnee' te vermelden. U krijgt dan vanaf dit jaar automatisch elk jaar een uitnodiging voor de lezing toegestuurd en u verzekert

zich van een exemplaar van de gedrukte tekst. Deze ligt op de dag van de lezing voor u klaar of hij wordt u toegezonden (vergezeld van een rekening).

Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis

Het achtste *Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis* (216 pagina's, geïllustreerd), een uitgave van de Nederlandse Boekhistorische Vereniging, zal op 9 juni 2001 worden gepresenteerd in het Legermuseum te Delft. Dit jaarboek - een themanummer - is gewijd aan boekdistributie en verschijnt onder de titel 'Het komt altemaal aen op het distribuweeren'. Eerder gaf de boekhistoricus Bert van Selm dit citaat als titel mee aan een in 1991 verschenen artikel waarin hij meer aandacht voor de boekdistributie bepleitte. Kennis van de distributie, zo betoogde hij, is onmisbaar voor een goed begrip van de vorming van een fonds alsook voor inzicht in de voorraadvorming in grote en kleine boekwinkels. Het laatste is weer bepalend voor de keuzes die de kopers konden maken en daarmee voor de geschiedenis van het lezen en de leescultuur. De redactie koos dit thema voor het *Jaarboek 2001* niet alleen om nieuw onderzoek op dit terrein te entameren, maar ook als eerbetoon aan deze tien jaar geleden overleden boekhistoricus, die zovelen wist te inspireren.

In tien van de opgenomen artikelen komen aspecten als publiciteit, handelsusances en de verkrijgbaarheid van boeken aan de orde. De wijze van verspreiding van boeken wordt mede bepaald door factoren als prijs, inhoud, doel en beoogde lezers. Zo speelde bijvoorbeeld bij de distributie van goedkoop drukwerk de ambulante handel een voorname rol, zowel in de stad als op het platteland. Voor boeken voor kerkelijk gebruik, muziekboeken, schoolboeken of boeken die als prijzen werden uitgereikt aan veelbelovende jongelingen op de Latijnse scholen, bestonden naast de reguliere boekhandel afwijkende distributiekanaalen om een beter bereik van de beoogde

consumenten te bewerkstelligen. In het openingsartikel wordt de intrigerende vraag aan de orde gesteld of elektronisch geproduceerde teksten behoren toe het terrein van de boekwetenschap.

Het *Jaarboek* 2001 bevat de volgende bijdragen:

- Adriaan van der Weel, 'The communications circuit revisited'
- Chris Coppens, 'Fondscatalogi als marketingstrategie. Een onderzoek naar lijsten van drukkers & boekhandelaren tot 1600'
- Koen Goudriaan, 'Boekdistributie langs kerkelijke kanalen in de late Middeleeuwen'
- Kees Gnirrep, 'De intekenaren op de *Reizen door Klein Azië* van Cornelis de Bruijn (1698)'
- Jeroen Salman, '“Vreemde lopers en kramers”. De ambulante boekhandel in de Republiek'
- Rudolf Rasch, '“Aux adresses ordinaires”. Waar muziek te koop was in de Nederlandse Republiek'
- J. Spoelder, '“De praemia geleverd ten dienste der Latynsche scholen”. Over het Leidse uitgevers- en boekhandelaarshuis Luchtmans als distributeur van prijsboeken in de achttiende eeuw'
- José de Kruijf, '“Het nut van de kennis der prijzen van oude boeken”. De boekenprijs in de negentiende eeuw'
- Harry van der Laan, 'Nederlandse schoolboeken in de vroege negentiende eeuw. De productie en verspreiding van schoolboeken tijdens de onderwijshervormingen'
- J. Vree, 'Den Ouden en Van Benthem. Een casus betreffende de verspreiding van gereformeerde lectuur in Zeeland (1823-1836)'
- Pierre Delsaerdt, 'De leesrevolutie en de empirie van de Republiek in de achttiende eeuw: twee contrasterende benaderingen'
- Bart Op de Beeck, 'Rond de wieg' [reviewartikel over drie recent verschenen incunabelbibliografieën]

Voor f 45 kunt u lid worden van de NBV en ontvangt u het jaarboek. Studenten betalen f 30. In de losse verkoop kost het jaarboek f 60. U kunt zich opgeven als lid door een kaartje te sturen naar de secretaris: dr. J. Salman, Kerkstraat 4, 2181 JE Hillegom, 0252-517905 of 030-2536693.

De 'Memorije' van Elisabeth van der Woude

In haar 'Memorije van 't geen bij mijn tijt is voorgevallen' beschreef Elisabeth van der Woude haar reis naar Guyana, de Wilde Kust, in 1676 en 1677. Als negentienjarige verliet zij het vaderland om samen met haar vader, broer, zus en honderden anderen een kolonie te stichten aan de rivier de Oyapoc in het huidige Frans Guyana. Een expeditie die al snel op een mislukking uitliep. Een half jaar na aankomst keerde Elisabeth alweer terug in haar geboortedorp Nieuwe Niedorp. Haar vader en zus waren overleden, haar broer was achtergebleven in de West. Zelf werd Elisabeth op haar thuisreis enige tijd gevangen gehouden door de beruchte Duinkerke kaperkapitein Jean Bart.

Het opmerkelijke en intrigerende verslag is onderdeel van een kroniek die zeventig jaar beslaat. In een boekje in zakformaat beschreef Elisabeth van der Woude familieaangelegenheden, plaatselijk nieuws, maar ook (inter)nationale gebeurtenissen. Doordat haar vader als kolonel betrokken was bij de Tweede en Derde Engelse Oorlog, kon zij uit de eerste hand verslag doen van deze roerige tijd. Haar memorieboekje verschijnt nu voor het eerst in druk onder de titel *Memorije van 't geen bij mijn tijt is voorgevallen. Met het opzienbarende verslag van haar reis naar de Wilde Kust 1676-1677*.

Kim Isolde Muller, auteur en editeur van deze uitgave, studeerde af op de 'Memorije' van Elisabeth van der Woude. Haar speurtocht naar de historische context leverde interessante informatie op. Niet alleen Elisabeth en haar familie kregen zo meer gestalte, ook over de reis naar Guyana werd bijzonder materiaal gevonden. Muller ontving voor haar onderzoek de Nationale Scriptieprijs 1998.

De uitgave is verschenen bij Uitgeverij Terra Incognita, Postbus 3258, 1001 AB Amsterdam. Het gebonden boek (ISBN 90-73853-13-3) telt 152 pagina's, met illustraties en een grote uitklapkaart, en kost f 29,50. Voor bestellingen kunt u ook gebruikmaken van e-mail (terrainc@xs4all.nl) of internet (www.terraincognita.nl).

Lambert ten Kates magnum opus beschikbaar

Lambert ten Kate Hermansz. (1674-1731) wordt beschouwd als een van de grootste Nederlandse taalkundigen. Zijn reputatie op het terrein van de historisch-vergelijkende taalkunde heeft de tand des tijds moeiteloos doorstaan. Bovendien neemt aan het begin van de eenentwintigste eeuw de reeds lang bestaande waardering voor zijn werk, in het bijzonder voor zijn *Aenleiding tot de kennisse van het verhevene deel der Nederduitsche sprake* uit 1723, nog steeds toe.

Ten Kate was een erudiet 'liefhebber', die actief was op verschillende terreinen van kunst en wetenschap. In de jaren 1710-1723 werkte hij aan zijn *Aenleiding tot de kennisse van het verhevene deel der Nederduitsche sprake*, een magnifiek werk van twee delen van 750 pagina's elk, dat gezien wordt als het hoogtepunt van de historisch-vergelijkende taalstudie in de achttiende eeuw. Uit dit werk blijkt dat Ten Kate grondig vertrouwd was met oudere taalstadia van het Nederlands en andere Europese talen. Zijn observaties en conclusies over taalverwantschap, zijn nieuwe inzichten in de systematiek en indeling van de sterke werkwoorden en zijn goed gefundeerde etymologieën hebben zeker in de historisch gerichte negentiende-eeuwse taalwetenschap in binnen- en buitenland ruimschoots bewondering afgedwongen. Latere onderzoekers hebben de aandacht gevestigd op weer andere aspecten van Ten

Kates werk, zoals zijn streng wetenschappelijke methode, zijn morfologische opvattingen, zijn waarnemingen en beschrijvingen van verschijnselen in het contemporaine Nederlands en aandacht voor dialectvariatie en ‘sociolinguïstische’ verschillen.

De *Aenleiding* is niet alleen een buitengewoon belangrijk specimen van het Nederlands taalkundig erfgoed uit de achttiende eeuw: Ten Kates werk is ook van belang voor de germanistiek en de taalwetenschap in het algemeen. Het blijkt een verre van uitputtend geëxploreerde bron van kennis te zijn.

Nader onderzoek van de *Aenleiding* door taalkundigen in binnen- en buitenland heeft echter belemmeringen ondervonden doordat dit werk slechts antiquarisch verkrijgbaar is en bovendien in de collectie van lang niet alle buitenlandse wetenschappelijke bibliotheken is opgenomen. Ondergetekenden hebben zich ingespannen om een facsimile-editie tot stand te brengen die in december 2001 bij uitgeverij Canaletto zal uitkomen en voor de prijs van f 250 (115 euro) verkrijgbaar zal zijn (ISBN 90-6469-7663). De reprint bevat niet alleen de volledige tekst van de *Aenleiding* in twee delen, maar eveneens een up-to-date overzicht van het Ten Kate-onderzoek. Hiermee beogen wij een aanzienlijke stimulans te geven aan nieuw en verdiepend onderzoek van een werk geschreven door een Nederlandse historisch-vergelijkend taalonderzoeker en dialectoloog-sociolinguïst ‘avant la lettre’, een auteur van werkelijk internationaal niveau.

De reprint zal in de week van 14 december, 270 jaar na het overlijden van Lambert ten Kate, op een bijeenkomst van het Werkverband Geschiedenis van de Taalkunde te Leiden gepresenteerd worden. Bestelfolder en nadere informatie over de reprint bij Uitgeverij Canaletto / Repro-Holland, Postbus 107, 2400 AC Alphen a/d Rijn.

J. Noordegraaf, Vrije Universiteit Amsterdam en M.J. van der Wal, Universiteit Leiden

[nummer 2]

Redactioneel

Misschien wel het voddigste boekje uit de bibliotheek van de Maatschappij vormt in facsimile een losse bijlage bij dit Nieuw Letterkundig Magazijn. Het is de berijmde, in druk uitgegeven 'presentielijst' die Piet Paaltjens schreef bij het afscheidsdiner van zijn Leidse medestudent Henny in 1857. Dick Welsink nam het al bijkans stukgelezen Maatschappij-exemplaar nogmaals ter hand en bracht in kaart wie er schuilgaan achter de door Paaltjens gebezigde pseudoniemen.

Hans Werkman diept het gelegenheidsvers op dat de dichter en journalist Fedde Schurer in 1961 bijdroeg aan het vriendenalbum voor de literator Piet Risseeuw. Zowel Schurer als Risseeuw was literair actief vanuit een protestants-christelijke oriëntatie. Schurers hier voor het eerst gepubliceerde albumbijdrage en Werkmans annotaties daarbij bieden zicht op het netwerk rond *Opwaartsche Wegen*. De hier eveneens opgenomen herinnering die Dingeman van der Stoep in het album achterliet, getuigt van de invloed die Risseeuw gehad heeft op jongere geestverwanten.

Over een Hagenaar die zich zeer senang voelde in Italië, handelt het artikel van P. Kralt. Uiteraard gaat het om Louis Couperus, die van zijn bezoeken aan Florence verslag deed in *Het Vaderland*. Kralt vertelt in zijn artikel - een bewerkte versie van een toespraak die hij vorig najaar gehouden heeft voor leden van het Louis Couperus Genootschap - hoe Couperus' krantenstukjes diens eigen kunstopvatting weerspiegelen.

Van de dichter Ingmar Heytze, dit jaar gekozen tot Maatschappij-lid, verscheen onlangs een (eerste) verzamelbundel: *Alle goeds*. Ook vers van de pers is de door hem en Vrouwke Tuinman samengestelde bloemlezing *Seks. De daad in 69 gedichten*. Tussen de bedrijven door schreef hij voor het *Magazijn* twee nieuwe gedichten.

Kader Abdolah vergast ons opnieuw op een even geestige als vertederende vertelling over liefde en list uit de rijkdom van de hem zo vertrouwde Perzische literatuur. Abdolah gaf de lezers van het *Magazijn* al eerder voorproefjes van zijn vertalingen; binnenkort verschijnen ze in boekvorm.

Als romancier en novellist heeft Theun de Vries een welhaast monumentale status bereikt. Een kleine kring van liefhebbers kent hem echter tevens als dichter in zijn moedertaal. In juni zag bij de bibliotheek de pers in de Bonnefant een nieuwe Friese dichtbundel het licht, getiteld *Iisgong*. In dit nummer een bespiegeling van De Vries over de verhouding tussen zijn Nederlands- en zijn Friestalige werk.

Na een blakke periode heeft de Noordelijke Afdeling van de Maatschappij weer wind in de zeilen. Lydia Wierda bericht over een apocalyptisch aandoende jaarvergadering.

Henk Voorbij levert een met instructieve plaatjes gelardeerde leidraad bij het gebruik van de online BNTL. Dat dergelijke handleidingen in een behoefte voorzien, moge blijken uit de problemen waar E.K. Grootes tegenaan liep bij het bespreken van de CD-rom met een catalogus van Nederlandse gelegenheidspoëzie.

Aangezien die CD-rom samengesteld is door ons redactielid Adèle Nieuweboer, past hier een afsluitend bruggetje naar het heugelijke feit dat de redigerende letterknechten van het *Magazijn* hun gelederen hebben weten te versterken met een

nieuwe kracht: Peter Altena. In 1999 bevatte uw lijfblad een artikel van zijn hand over de patriot Gerrit Paape.

*1

[Piet Paaltjens, Jan van Zutphen's afscheidsmaal]

*2

*3

*4

*5

*6

*7

*8

Who's who in 'Jan van Zutphen's afscheidsmaal' van Piet Paaltjens

Dick Welsink

Het is algemeen bekend dat in de bundel *Snikken en grimlachjes* (1867) van Piet Paaltjens, alter ego van François HaverSchmidt, nogal wat personen uit het Leidse studentenleven voorkomen. Dat geldt in bijzondere mate voor het lange gedicht 'Jan van Zutphen's afscheidsmaal', in dat bundeltje te vinden in de afdeling 'Romancen', als een na laatste vers in die uitgave. Het wordt daar nog gevolgd door 'Drie studentjes' en werd geschreven ter opluistering van een promotiediner.

Dit gedicht is al in 1857 afzonderlijk verschenen. Dat uitgaafje diende kennelijk om de bij de maaltijd aanwezigen de gelegenheid te bieden mee te luisteren naar de gezongen voordracht. In de handschriftencollectie van onze Maatschappij bevindt zich onder de signatuur Ltk 1817-IV een map met manuscripten van HaverSchmidt met daarin ook een handschrift van dit gedicht, door hem voorzien van aantekeningen.¹ Met behulp van die aantekeningen en door aanvullend literatuur- en archiefonderzoek is het mogelijk gebleken de identiteit en de personalia van de diverse, onder bij- of schuilnamen in deze ballade voorkomende (oud)medestudenten vast te stellen. Die bijnamen vallen uiteen in twee categorieën: ze verwijzen naar de geboorte- of woonplaats, dan wel naar een eigenschap van de persoon in kwestie. Dit soort naamgeving was in de Middeleeuwen gebruikelijk en past perfect in de setting van het gedicht.

Bij Jan van Zutphen in de eerste regel van het tweede couplet plaatste HaverSchmidt de volgende noot: '*Gerard Jan Bernard Henny, van Zutphen, Theol. Cand., promoveerde den 6 October 1857 te Leiden in de Regten, met plan om naar Oost-Indie te vertrekken, gelijk ook geschiedde den 19 dier maand, per Jason van Rotterdam naar Batavia. - Bij zijn Promotiepartij, in 't Hôtel Muller, werd deze Ballade voorgedragen, terwijl accompaneerden met gezang de H.H. Dr. P. Hoekema Kingma, Dr. J. Bosscha, Dr. H.M. Adriaans en Mr. I.C.M. Adriaans. Ook op den avond van 18 Octob. daarop werd zij gereciteerd bij Leygraaff te Rotterdam. - Henny is gestorven te Bandong, September 1866.*' (Overigens zou uit deze laatste zin afgeleid kunnen worden dat dit handschrift eerst veel later vervaardigd is, maar ook is mogelijk dat alleen die toevoeging van later datum is). Gerrit Jan Bernard Henny werd op 21 september 1850 onder de naam Gerrit Janus Bernardus Hennij, Zutphaniensis, 20 jaar, als student theologie ingeschreven aan de Leidse universiteit.² Hij woonde van 1851 tot 1855 op de Hooglandse Kerkgracht, bij Van der Voorden. In de almanak voor 1854 wordt hij vermeld als lid van de Commissie voor de Redactie van de Almanak, het jaar daarop als praeses van die Commissie. In het laatste jaar van zijn studie (hij was in 1854 overgestapt naar rechten) woonde hij op het Rapenburg, bij juffrouw Labree. De titel van zijn proefschrift, waarop hij cum laude promoveerde, was *De bekentenis volgens de Nederlandsche wetgeving*. Henny werd op 30 januari 1830 geboren te Zutphen, was oprichter van het advocatenkantoor Henny te Batavia en overleed op 13 september 1866 te Bandoeng.³

Jacobus van Meerenbergen in de tweede regel van het elfde couplet kreeg de volgende toelichting: ‘*C.W.C. Jacobus*, Med. Dr., 3^e Geneesheer op 't Gesticht *Meeren Berg*, 1^e paranymp v. Dr. Henny’. Cornelis Wilhem [sic!] Christoph Jacobus werd op 7 september 1849 onder de naam Cornelis Guilelmus Christophorus Jacobus, Vlardingensis, 19 jaar, als student medicijnen ingeschreven. In 1851 woonde hij op het Noordeinde bij Sleyffers, van 1852 tot het eind van zijn studie in dezelfde straat, bij Weydenberg. Hij promoveerde op 14 maart 1856 cum laude op *Eenige waarnemingen over scheurbuik*. Hij werd op 21 december 1829 te Vlaardingen geboren als zoon van een politiecommissaris en vestigde zich begin augustus 1882 te 's-Gravenhage, waar hij op 23 december 1886 als rustend arts overleed.⁴

In het twaalfde couplet worden maar liefst drie personen genoemd. Ten eerste Janus van Steenbeek, over wie HaverSchmidt aantekende: ‘*Adrianus van Wessem, Jur. Utr. Cand.,* voerde - naar men zei - in zijn wapen ‘t Asyl van *Steenbeek.*’ Op 20 september 1852 (één dag eerder dan HaverSchmidt!) werd Adrianus van Wessem, Tielanus, 18 jaar, als student rechten ingeschreven. Het eerste jaar van zijn studie woonde hij bij Walle aan de Aalmarkt, daarna verhuisde hij naar Corts op de Nieuwe Rijn. In de almanak voor 1857 wordt hij vermeld als lid van de Commissie voor het Muziekgezelschap *Sempre Crescendo.* Hij promoveerde op 22 december 1858 magna cum laude tot doctor in de rechten op stellingen. Van Wessem, een boezemvriend van HaverSchmidt, werd op 22 augustus 1834 in Tiel geboren, was van 1857 tot 1906 mededirecteur van de Nederlandsche Maatschappij voor Brandverzekering en van 1863 tot 1907 kantonrechter-plaatsvervanger aldaar en overleed er op 15 juli 1913.⁵ Ten tweede de zwarte slotvoogd van Bommel, door HaverSchmidt van de volgende toelichting voorzien: ‘*L.J.H. Philips, Jur. Utr. Cand., van Zalt-Bommel.*’ Leonardus Isaak Hendrik Philips werd op 23 juni 1852 als Leonardus Isaacus Henricus Philips, Bommelianus, 19 jaar, ingeschreven als student rechten. Hij woonde eerst bij de weduwe Meerburg aan de Vliet, daarna twee jaar aan de Aalmarkt bij Wolvekamp, vervolgens twee jaar in de Maarsmansteeg bij Izenburg, en in zijn laatste studiejaar bij de weduwe Labree op het Rapenburg. In de almanak voor 1856 wordt hij vermeld als lid van de Commissie voor de Redactie van de Almanak. Op 27 april 1858 promoveerde hij op stellingen cum laude tot doctor in de rechten. Philips werd op 4 februari 1833 geboren te Zaltbommel, vestigde zich daar na zijn studie als advocaat, en werd later president van de arrondissementsrechtbank in Tiel, waar hij op 7 september 1902 overleed.⁶ En ten derde Cocqjen van Gorcum, volgens de toelichting van HaverSchmidt: ‘*A.G. Kok, Theol. Cand. Litt. Stud. van Gorinchem.*’ Op 16 augustus 1851 werd Adriaan Gerard Kok, Gorichemiensis, 19 jaar, ingeschreven als student theologie. Zijn eerste studiejaar woonde hij op de Hooigracht bij Secreve en vervolgens vijf jaar bij Sasse op de Langebrug. In de almanak voor 1857 wordt hij voor het eerst als student letteren op dat adres vermeld. In 1858 en 1859 wordt hij, zonder adres, nog steeds als student letteren vermeld. Hij promoveerde pas, cum laude, op 29 mei 1863, op een *Dissertatio literaria exhibens quaestiones Plutarcheas.* Kok werd op 15 juli 1832 geboren in Gorinchem waar zijn vader predikant was.⁷ In 1878 volgde hij dr. H.J. Matthes, vader van zijn studiegenoot P.A. Matthes, op als rector van het gymnasium in Zutphen, een functie die hij tot zijn pensionering in 1897 vervulde.⁸ Hij overleed aldaar op 18 november 1908.⁹

Met de astroloog in het dertiende couplet bedoelde HaverSchmidt ‘*M. Hoek, Phil. Theor. Doctorandus, Observator aan de Sterrewacht te Leiden; 2^e paranymp* van den Doctor gezegd “Vader”’. Martinus Hoek, Haganus, 17 jaar, werd op 7 september 1852 ingeschreven als student medicijnen. Hij woonde het eerste jaar van zijn studie in de Maarsmansteeg bij Kropfft, de volgende drie jaar bij Kraaijenstein op de Nieuwe Rijn en daarna nog een jaar bij juffrouw Labree op het Rapenburg, op hetzelfde adres dus als Henny. De studie in de medicijnen verruilde hij na twee jaar voor die in de wis- en natuurkunde. In de almanak voor 1857 wordt hij vermeld als lid van het Collegium Civitatis Academicae Lugduno-Batavae Supremum. Hij promoveerde op 30 oktober 1857 magna cum laude op *De kometen van de jaren 1556, 1264 en 975, en hare vermeende identiteit.* Martinus Hoek werd op 13 december 1834 te

's-Gravenhage geboren. Hij werd in 1859 benoemd tot buitengewoon hoogleraar in de sterrenkunde in Utrecht, waar hij op 3 september 1873 overleed.¹⁰

Drie personen maken weer hun opwachting in het veertiende couplet. Ten eerste Karel de Kaper: '*Charles W. Thalman Biccard*, Med. Cand. te Amsterdam, van de *Kaap de Goede Hoop*.' Carl Wilhelm Thalman Biccard werd als Carolus Guilelmus Talma Biccard, e Promontorio Bonae Spei, 17 jaar, op 17 augustus 1852 ingeschreven als student medicijnen. Het eerste jaar van zijn studie woonde hij bij Sparenberg op de Breestraat, daarna drie jaar bij de weduwe Najer op de Hogewoerd. In de almanak voor 1857 wordt hij zonder adres vermeld als student medicijnen, in die voor 1858 als woonachtig in Amsterdam. Hij promoveerde op 18 juni 1858 cum laude op *Over tracheotomie bij croup*. Thalman Biccard, wiens ouders enkele

jaren voor zijn geboorte op 14 januari 1836 in Kaap de Goede Hoop¹¹ uit Leiden waren geëmigreerd, trad op 22 september 1858 te Warnsveld in het huwelijk met Albertina Petronella Johanna Geselschap¹² en keerde vervolgens terug naar zijn geboorteland, vestigde zich als arts te Kaapstad en overleed op 29 december 1885 te Rondebosch.¹³ Ten tweede Peter den Langen: ‘*Peter A. Matthes* Jur. Utr. Cand. was lang van gestalte.’ Peter Adriaan Matthes werd op 1 april 1853 ingeschreven als student rechten als Petrus Adrianus Matthes, Bommelianus, 17 jaar. Zijn eerste studiejaar woonde hij bij Schaap op de Hooglandse Kerkgracht, het tweede jaar bij Wijnstroom op de Nieuwe Rijn, en de volgende twee jaar bij Van Amerom aan de Bloemmarkt. In de almanak voor 1857 wordt hij vermeld als lid van de Commissie voor de Redactie van de Almanak, in die voor 1858 en 1859 zonder adres als student rechten. Hij promoveerde op 26 november 1858 cum laude op stellingen. In 1857 was hij aan de Koninklijke Akademie te Delft begonnen aan de opleiding voor Oost-Indisch bestuursambtenaar, waarvoor hij in 1859 het diploma behaalde.¹⁴ Peter Adriaan Matthes werd op 29 april 1836 te Zaltbommel geboren als zoon van Hendrik Justus Matthes, rector van de Latijnsche school aldaar.¹⁵ Hij maakte carrière in Nederlands-Indië en overleed te Malang op 30 september 1884.¹⁶ En ten derde de eedle van Mackum: ‘*Dr. P. Hoekema Kingma*, Med. te Leiden, geboren te *Makkum* in *Friesland*, was een goed tenorzanger.’ Paulus Hoekema Kingma, Makkumo-Frisius, 19 jaar, werd op 22 september 1849 ingeschreven als student medicijnen. Hij woonde bij Van Amerom, eerst aan de Boommarkt, later aan de Bloemmarkt. In de almanak voor 1854 wordt hij vermeld als thesaurier van de Commissie voor de Schermerschool Arena Studiosorum, het jaar daarop als praeses van dezelfde Commissie. Op 3 november 1855 promoveerde hij magna cum laude op *Eenige vergelijkend-ontleedkundige aanteekeningen over den otolicnus peli*. Hoekema Kingma werd op 20 december 1829 geboren te Makkum in de gemeente Wonseradeel.¹⁷ Na zijn promotie vestigde hij zich als arts te Leiden, waar hij op 8 januari 1868 overleed.¹⁸

In het vijftiende couplet voert Haver-Schmidt twee nieuwe personages ten tonele. In de eerste regel Jan van den Bossche, een tamelijk doorzichtige vermomming van ‘*Jan Bosscha, Phil. Doct.,* Adsisent op ‘t Physisch kabinet’. Johannes Bosscha, zoals zijn naam officieel luidt, werd op 4 oktober 1848 als Joannes Bosscha, Bredanus, 16 jaar, honoris causa ingeschreven als student wis- en natuurkunde. Hij woonde de laatste drie jaren van zijn studie bij Menzel op het Rapenburg. In de almanak voor 1853 wordt hij vermeld als lid van de Commissie voor de Redactie van de Almanak en als lid van het Collegium Civitatis Academicae Lugduno-Batavae Supremum, in die voor 1854 als ab-actis (secretaris) van laatstgenoemd Collegium. Hij promoveerde op 31 maart 1854 magna cum laude op een *Dissertatio physica inauguralis de galvanometra differentiâ*. Bosscha werd op 18 november 1831 geboren te Breda, waar zijn vader hoogleraar was aan de Koninklijke Militaire Academie. In 1860 trad hij in zijn voetspoor, maar na drie jaar hield hij het voor gezien. Nadat hij enkele andere functies in het onderwijs had vervuld, werd hij in 1878 directeur van de Polytechnische school in Delft. Hij overleed op 15 april 1911 in Heemstede.¹⁹ Dorus de Mooie uit de derde regel zou zonder de toelichting van Haver-Schmidt niet gemakkelijk te identificeren zijn geweest: ‘*Theodorus F. van Krieken*, Jur. Stud. - vervulde, om zijn fijnbesneden gelaat, bij de Maskerade van 1855 en bij ‘t

Cambrinusfeest damesrollen.’ Theodorus Fredericus van Krieken, Tielanus, 18 jaar, werd op 11 april 1853 ingeschreven als student rechten. Zijn eerste studiejaar woonde hij op de Breestraat bij de weduwe Bakker, daarna nam hij voor een jaar zijn intrek bij v.d. Togt aan de Bloemmarkt om de volgende drie jaren bij Garrer op het Noordeinde een kamer te betrekken. In de almanak voor 1858 wordt hij vermeld als praeses van de Commissie voor de Schouwburg. Hij promoveerde op 15 april 1859 cum laude op een *Specimen juridicum inaugurale ad L. 7 § 1 D. qui potiores in pignore vel hypoth. habeantur (XX. 4)*. Hij volgde van 1858 tot 1861 de opleiding voor Oost-Indisch bestuursambtenaar aan de Koninklijke Akademie te Delft zonder een diploma te behalen.²⁰ Van Krieken werd op 16 maart 1835 in Tiel waar zijn vader deurwaarder was, geboren.²¹ Hij bracht het tot eerste substituut griffier bij het Hoogerechtshof van Nederlands-Indië te Batavia,²² waar hij op 27 maart 1866 overleed.²³

In het zestiende couplet introduceert Ha-

verSchmidt weer drie nieuwe personen. Ten eerste een broederpaar, te weten Zutphens grijze lijfarts: ‘H.M. Adriaans, bijgen. *Senex* [grijsaard], Med. Doct. te Amsterdam’ en ‘Mr. Jan C.M. Adriaans op studie te Delft voor O.I. ambtenaar.’ Henricus Marinus Adriaans, Lugduno-Batavus, 20 jaar, werd op 21 augustus 1849 ingeschreven als student medicijnen. Op dezelfde dag werd Johannes Cornelis Matthaëus (volgens de geboorteakte luidt de spelling van de derde voornaam Mattheus²⁴) Adriaans, Lugduno-Batavus, 21 jaar, ingeschreven als student rechten. De broers woonden tijdens hun studie bij hun vader op de Haarlemmerstraat. De oudste, J.C.M., werd op 27 augustus 1827 geboren te Leiden. Hij promoveerde op 20 maart 1854 op stellingen en volgde van 1855 tot 1858 de opleiding voor Oost-Indisch bestuursambtenaar aan de Koninklijke Akademie te Delft zonder een diploma te behalen. Dat vormde geen beletsel griffier van de landraad in Soerabaja te worden.²⁵ Hij keerde echter terug naar Nederland en werd advocaat in Amsterdam, waar hij op 31 augustus 1868 overleed.²⁶ De jongste, H.M., werd op 27 mei 1829 geboren te Leiden en trad door zijn studiekeuze in de voetsporen van zijn vader.²⁷ Volgens de almanak voor 1852 was hij lid van de Commissie voor het Muziekgezelschap Sempre Crescendo, het jaar daarop was hij thesaurier van die Commissie. Hij promoveerde op 31 oktober 1855 magna cum laude op een *Specimen pathologico-anatomicum inaugurale continens descriptionem pelvis oblique-angustatae atrophica*. Op 16 november 1871 is hij te Weert overleden.²⁸ Over blonde Janje van de Rotte, alias ‘Jan L.H. Bouman, Theol. Stud. van Rotterdam’ is minder bekend. Hij werd op 11 juni 1853 als Johannes Henricus Lambertus Bouman, e pago Voorhout, 18 jaar, ingeschreven als student theologie. Hij woonde in zijn studiejaren bij Beusemaker, eerst in de Nieuwsteeg, later op de Breestraat. Gepromoveerd is hij niet. Bouman werd op 2 maart 1834 geboren te Voorhout, waar zijn vader predikant was.²⁹ Hij overleed op 4 maart 1911 in Nijmegen.³⁰

Voor Eligius van 't Oversticht uit couplet zeventien is de aantekening van HaverSchmidt onontbeerlijk: ‘Eelco Verwijs, Litt. Hum. Doctor; had onder den naam van *Eligius van 't oversticht* (hij was van *Deventer*), *minderbroeder te Leiden*, oud-Hollandsche vaerzen gemaakt in de Leidsche Studentenalmanakken voor 1855 en 1857.’ Eelco Verwijs, Daventriensis, 23 jaar, werd op 29 september 1853 ingeschreven als zesdejaars student letteren. De eerste twee jaren woonde hij bij Groen in de Nieuwstraat, in de almanak voor 1856 wordt hij in het geheel niet vermeld, in die voor 1857 wel, maar zonder adres. In de almanak voor 1855 publiceerde hij een bijdrage in quasi-Middelnederlands: ‘Hoe die duvel die menschen ten verderve leet’. In die voor 1857 deed hij dat nogmaals: ‘Van Cambrinuse den coninc van Brabant, ende hoe hi te Leiden quam’. Hij promoveerde op 22 april 1857 magna cum laude op *Jacob van Maerlant's Wapene Martijn, met de vervolgen kritisch uitgegeven en toegelicht*. Verwijs, zoon van een predikant, werd op 17 juli 1830 te Deventer geboren. In 1848 werd hij student aan het athenaeum in zijn geboorteplaats, twee jaar later begon hij aan een studie theologie in Groningen. Na zijn promotie werd hij eerst leraar nieuwe talen op het gymnasium in Franeker, toen archivaris-bibliothecaris van de provincie Friesland en ten slotte in 1868 mederedacteur van het *Woordenboek der Nederlandsche Taal*. Op 28 maart 1880 overleed hij te Arnhem.³¹

In de eerste regel van het negentiende couplet, het eerste van het tweede gedeelte van de ballade, maken we kennis met Melchior,

de page: ‘*Melchior van den Heuvel*, Jur. Cand.’, Roterodamensis, 17 jaar, werd op 6 mei 1853 als student rechten ingeschreven. Hij woonde bij zijn ouders op de Breestraat. Hij werd op 24 februari 1836 te Rotterdam geboren als zoon van de uitgever en boekhandelaar P.H. van den Heuvel.³² In 1837 vestigde deze zich te Leiden.³³ Melchior werd advocaat en procureur in Soerabaja, kwam voor 1880 terug naar Nederland, nam zijn intrek in een woning aan het Spui, later aan het Korte Voorhout te 's-Gravenhage,³⁴ en overleed op 6 maart 1897 te Menton.³⁵

De dode minstreel uit de derde regel van het twintigste couplet ten slotte is Piet Paaltjens zelf: ‘*Piet Paaltjens*, naar 't verhaal in den Studentenalmanak v. 1856, verdwenen 9 October 1853 op de Stud.societeit Minerva tusschen de 2 biljarten, circa half zeven 's avonds. Sinds verschenen er nog 3 malen gedichten van hem in 't licht.’ Inderdaad vindt men in de *Studenten-Almanak voor het jaar 1856* op blz. 238-241 een door F.H. ondertekend ‘Voorberigt’ voor een ‘Bloemlezing uit de Dichterlijke Nalatenschap van Piet Paaltjens’ met een beschrijving van deze raadselachtige verdwijning. Voor meer licht over deze zaak verwijs ik graag naar de in 2002 te verschijnen uitgave van de *Snikken en grimlachjes* in de Delta-reeks.

Eindnoten:

- 1 Van de inhoud van deze map is een facsimileeditie verschenen, bezorgd door H. v.d. Sloot: François HaverSchmidt, *Verzamelde gedichten in handschrift*. Rijswijk [1994]. Deze gebruik ik hier. Overigens zijn vrijwel alle aantekeningen nagenoeg letterlijk hetzelfde ook te vinden in een van de exemplaren uit het bezit van de UB Leiden van *Jan van Zutphen's afscheidsmaal* (signatuur 1503 C 26 : 2).
- 2 Gegevens over de inschrijving van studenten zijn ontleend aan het *Album studiosorum Academiae Lugduno Batavae MDLXXV-MDCCCLXXV, accedunt nomina curatorum et professorum per eadem secula*. 's-Gravenhage, 1875; over hun adressen en functies aan de *Studenten-Almanak*; over hun promotie aan M.J. van Lieburg & F.A. van Lieburg, *Album promotorum van de Rijksuniversiteit Leiden 1813-1900*. Amsterdam/Rotterdam, 1985.
- 3 *Nederland's Patriciaat* 48 (1962), p. 111.
- 4 ARA Den Haag, geboorteakte; GA Den Haag: Bevolkingsregister 's-Gravenhage 1880-1895 (datum inschrijving), overlijdensakte.
- 5 *Nederland's Patriciaat* 23 (1937), p. 339.
- 6 *Nederland's Patriciaat* 50 (1964), p. 333.
- 7 ARA Den Haag, geboorteakte.
- 8 K. Witsenburg, *Catalogus van 125 Nederlandse Latijnse scholen*. [Almelo] 1988.
- 9 CBG Den Haag, familieadvertenties.
- 10 *NNBW*, deel I, kol. 1118.
- 11 GA Leiden: Bevolkingsregister 1854-1861. Een geboorteplaats wordt niet opgegeven.
- 12 CBG Den Haag, huwelijksakte.
- 13 CBG Den Haag, familieadvertenties.
- 14 GA Delft: handgeschreven klapper O.-I. Ambtenaren opgeleid te Delft.
- 15 CBG Den Haag, geboorteakte.
- 16 *Nederland's Patriciaat* 39 (1953), p. 206.
- 17 CBG Den Haag, geboorteakte.
- 18 CBG Den Haag, familieadvertenties.

- 19 *Nederland's Patriciaat* 6 (1915), p. 67.
- 20 GA Delft: handgeschreven klapper O.-I. Ambtenaren opgeleid te Delft.
- 21 CBG Den Haag, geboorteakte.
- 22 CBG Den Haag: Stamboek ambtenaren, deel P, folio 441.
- 23 CBG Den Haag, Collectie Indische fiches.
- 24 GA Leiden, geboorteakte.
- 25 GA Delft: handgeschreven klapper O.-I. Ambtenaren opgeleid te Delft.
- 26 GA Amsterdam, overlijdensakte.
- 27 GA Leiden, geboorteakte.
- 28 CBG Den Haag, familieadvertenties.
- 29 ARA Den Haag, geboorteakte.
- 30 CBG Den Haag, familieadvertenties.
- 31 *NNBW*, deel III, kol. 1304-1305.
- 32 GA Rotterdam, geboorteakte.
- 33 GA Leiden: Bevolkingsregister 1854-1861.
- 34 GA Den Haag: Bevolkingsregister 's-Gravenhage 1861-1879 en 1880-1895.
- 35 CBG Den Haag, familieadvertenties.

Effectief zoeken in de BNTL

Henk Voorbij

De Bibliografie van de Nederlandse Taal- en Letterkunde (BNTL) is de belangrijkste bron om literatuur op het gebied van de neerlandistiek te achterhalen. De BNTL is tegenwoordig ook online raadpleegbaar, maar lang niet elke gebruiker kent de mogelijkheden. In dit artikel worden aan de hand van voorbeelden enkele elementaire functies van deze webversie belicht.

Ruim 93% van de studenten en docenten neerlandistiek vindt de BNTL belangrijk of zeer belangrijk. Binnen de specialismen historische taalkunde, historische letterkunde en moderne letterkunde heeft ruim 88% de BNTL daadwerkelijk gebruikt gedurende de afgelopen twaalf maanden; bij moderne taalkunde (57%) en taalbeheersing (26%) ligt dit een stuk lager. Ruim 80% gebruikt de elektronische versie, 38% gebruikt de gedrukte versie, terwijl 18% kiest voor beide versies. Het merendeel geeft aan te kunnen vinden wat men nodig heeft maar bij menig een heerst toch het gevoel de mogelijkheden van de elektronische versie niet goed te benutten. Minder dan de helft is bekend met belangrijke aspecten zoals indexen en thesauri. Dit zijn enkele conclusies van een onderzoek onder studenten en docenten in de neerlandistiek, verricht door de auteur van dit artikel.¹

De BNTL bevat beschrijvingen van boeken en artikelen handelend over Nederlandse taal- en letterkunde. De perioden 1940-1945 en 1960-1999 zijn geheel ontsloten, de perioden 1946-1959 en 2000 tot heden zijn in bewerking. Niet opgenomen zijn publicaties behorend tot de Nederlandse literatuur (romans, gedichten) en recensies en artikelen verschenen in dag- en weekbladen. De BNTL verschijnt jaarlijks in gedrukte vorm en is bovendien online raadpleegbaar via het Open Bibliotheek Netwerk van Pica. De BNTL wordt samengesteld door de afdeling neerlandistiek van het Nederlands Instituut voor Wetenschappelijke Informatiediensten (NIWI), in samenwerking met het Bureau voor de Bibliografie van de Neerlandistiek te Brussel.

Toegang tot de webversie

Gebruikers kunnen de webversie van de BNTL gratis raadplegen indien de instelling waartoe zij behoren een abonnement genomen heeft. Zij treffen de BNTL dan aan in een overzicht van via de (bibliotheek van de) instelling toegankelijke bestanden. Een simpele muisklik volstaat om contact te maken met de BNTL. Een alternatief is de volgende stappen te doorlopen:

Typ in op het Internetscherm:

www.pica.nl

Klik aan:

Open Bibliotheek Netwerk

Klik aan:

alfabetische lijst van alle bestanden

Klik aan: BNTL

Het beginscherf wordt getoond in figuur 1. De standaardinstelling is ‘zoeken’ op de ingang ‘alle woorden’. Door op het pijltje te klikken kunt u een andere mogelijkheid kiezen. Figuur 2 maakt duidelijk dat naast ‘alle woorden’ nog een tiental andere zoekingen geboden wordt. In het linkervakje kan de functie ‘zoeken’ veranderd worden in ‘scannen’.

Zoeken naar bekende titels

De meest voor de hand liggende ingangen om titels te zoeken waarvan u reeds de bibliografische gegevens kent (in vakjargon: known item searches) zijn auteur, titelwoorden en nummer. Een auteursnaam kan als volgt worden ingetypt:

<i>ingang</i>	<i>zoekterm</i>	<i>resultaat</i>
auteur	visser	697 treffers

(waaronder titels van Rienk Visser en Ab Visser)

auteur	visser, a?	152 treffers

(waaronder titels van Andrea Visser en Ab Visser)

auteur	visser, ab	112 treffers

(alleen publicaties van Ab Visser)

Bij veel voorkomende namen is het dus van

Figuur 1: Beginscherm.

belang om een gedeelte van de voornaam in te typen. Daarmee kunt u zoveel mogelijk ruis vermijden. Zo ook verdient het de voorkeur bij zoekacties op titelwoorden meerdere termen in te typen. Wie het artikel ‘Robert Anker in een streekduel’ van Joost Zwagerman zoekt kan beter niet volstaan met alleen de term ‘anker’. Aan deze zoekterm voldoen nog 62 andere titels:

<i>ingang</i>	<i>zoektermen</i>	<i>resultaat</i>
titelwoorden	anker	63 titels
titelwoorden	anker streekduel	1 titel

Met de zoekingang ‘nummer’ kunt u zoeken op het ISBN van een boek of het ISSN van een tijdschrift.

Onderwerpsgericht zoeken

Op het zoekscherf staat de ingang ‘alle woorden’ standaard bovenaan. Het systeem

Figuur 2: Beginscherm met alle zoekmogelijkheden.

nodigt daarmee vooral tot het gebruik van die zoekingang uit. Vaak is dat voor onderwerpsgerichte zoekacties (in vakjargon: subject searches) de meest geschikte ingang. Met ‘alle woorden’ zoekt u tegelijk op titelwoorden, trefwoorden, belangrijke woorden uit de annotatie van de titelbeschrijving (MOS: Micro Ontsluiting) en auteursnamen. Een zoekactie op de ingang ‘alle woorden’ met de termen ‘vestdijk’ en ‘oorlog’ levert 21 treffers op, waaronder de titel ‘Van gomarist tot atheïst’ van Maarten 't Hart. De zoektermen komen weliswaar niet in de titel voor, maar de term ‘vestdijk’ is als trefwoord toegekend en zowel de termen ‘vestdijk’ als ‘oorlog’ worden vermeld in de annotatie. (Over S. Vestdijk. *De Vuuraanbidders*: roman uit de tachtigjarige oorlog).

Met de termen ‘vestdijk’ en ‘oorlog?’ vindt u zelfs 32 treffers. In dit voorbeeld is de term oorlog getrunceerd. Het systeem zoekt dan naar alle woorden die beginnen met ‘oorlog’. Een van de aldus gevonden titels is ‘Vestdijks verweer tegen de tijd’ die in de annotatie de term ‘oorlogspsychologie’ draagt. Ter vergelijking: zoeken op de titelwoorden ‘vestdijk’ en ‘oorlog?’ levert 25 titels op, zoeken op de trefwoorden ‘vestdijk’ en ‘oorlog?’ nul treffers. Onderstaand overzicht laat het resultaat van verschillende zoekacties zien:

<i>ingang</i>	<i>zoektermen</i>	<i>resultaat</i>
alle woorden	vestdijk oorlog	21 treffers
alle woorden	vestdijk oorlog?	32 treffers
titelwoord	vestdijk oorlog	17 treffers
titelwoord	vestdijk oorlog?	25 treffers

trefwoord	vestdijk oorlog	0 treffers
trefwoord	vestdijk oorlog?	0 treffers

Onderwerpsgericht zoeken apart op titelwoorden is weinig zinvol. U vindt alleen maar publicaties die de zoektermen in de titel dragen. Een zoekactie op het titelwoord 'semantiek' levert weliswaar 91 treffers op, maar niet titels zoals 'Light verb learning in Dutch' en 'Het hybride karakter van pragmatische conventies', die wel degelijk over het onderwerp gaan en via de ingangen 'trefwoord' of 'alle woorden' te vinden zijn. In sommige gevallen is het wel zinvol om apart te zoeken op trefwoorden. Dit geldt met name voor zoekacties over een bepaalde auteur. Zoeken op de ingang 'alle woorden' levert ook publicaties van de auteur op. Wie literatuur over Herman Teirlinck zoekt, vindt via 'alle woorden' ook een groot aantal publi-

caties van Herman Teirlinck zelf. Deze sluit men uit bij een zoekactie op trefwoorden (behalve uiteraard publicaties van Teirlinck over zichzelf):

<i>ingang</i>	<i>zoekterm</i>	<i>resultaat</i>
alle woorden	teirlinck	499 treffers
trefwoord	teirlinck	366 treffers

Zoeken op trefwoorden is ook zinvol bij termen die in overdrachtelijke zin gebruikt kunnen worden. Zo zijn er zeventien titels die het woord ‘bedevaart’ bevatten, maar slechts drie titels waaraan ‘bedevaart’ als trefwoord is toegekend. De meeste titels die het woord ‘bedevaart’ bevatten, gaan kennelijk over iets anders. Een voorbeeld is het artikel ‘Altijd op bedevaart: Lieve Joris’. Dit soort titels sluit men uit door op trefwoord te zoeken.

Naast enkelvoudige trefwoorden bestaan er ook samengestelde trefwoorden, zoals ‘subsidiëring van letterkundigen’. Deze kan men vinden door de betekenisvolle onderdelen te verbinden door ‘en’. In dit geval type men in: ‘subsidiëring en letterkundigen’ (zonder interpunctie). Men kan ook afzonderlijke onderdelen intypen, bijvoorbeeld ‘subsidiëring’. Figuur 3 toont het resultaat: eerst vijf trefwoorden die de term ‘subsidiëring’ bevatten, dan 78 bijbehorende titels.

Twee andere zoekingen verdienen hier nog vermelding. Ten eerste de systematische code. Deze bestaat niet uit woorden maar uit cijfers en vormt dan ook geen onderdeel van de ingang ‘alle woorden’. Het intypen van de code ‘2.2.3.2.2’ levert 83 treffers op over ‘lexica - literatuurwetenschap - beperkt tot het Nederlandse taalgebied’. Waar trefwoorden het specifieke onderwerp aangeven, zijn systematische codes eerder een aanduiding van een breder terrein of een bredere invalshoek. Figuur 4 maakt het verschil duidelijk. De getoonde titel heeft de eerder genoemde code 2.2.3.2.2 en als trefwoorden ‘boekdrukker’ en ‘boekhandelaar’. Uit het gebruikersonderzoek kwam een veel grotere waardering naar voren voor trefwoorden dan voor systematische codes. In een beperkt aantal gevallen biedt de ingang ‘toelichting trefwoorden’ een meerwaarde. Zo vinden we bij het trefwoord ‘Meertens, P.J.’ de volgende toelichting: ‘1899-1985; neerlandicus, leraar Nederlands, secretaris van de Dialectencommissie’. Zoeken op toelichting trefwoord ‘dialectencommissie’ levert een titel op als ‘Meneer Beerta’ van Arjan Peters. Deze titel vindt u

Figuur 3: Presentatie zoekresultaat.

niet met de zoekingang ‘alle woorden’, omdat de zoekterm geen onderdeel uitmaakt van de titelbeschrijving.

Samenvattend kan gesteld worden dat de ingangen ‘alle woorden’, ‘trefwoorden’ en ‘systematische codes’ het meest geschikt zijn voor zoeken op onderwerp.

Zoekleiding

Een probleem is vaak om goede zoektermen te bedenken. Het systeem kan u daarbij op verschillende manieren helpen.

Ten eerste door de functie 'scannen'. U roept deze functie op door op de pijl naast de optie 'zoeken' te klikken. Scannen biedt u de mogelijkheid om de index te doorlopen. Figuur 5 biedt een voorbeeld. De functie 'zoeken' is veranderd in 'scannen', als zoekingang is gekozen voor 'trefwoord', en als zoekterm is ingetypt 'rederijk'. Het systeem

Figuur 4: Volledige titelpresentatie.

Figuur 5: Index van trefwoorden vanaf de term 'rederijk.'

biedt dan een alfabetisch overzicht van de eerstvolgende trefwoorden; per trefwoord wordt het aantal treffers getoond. Wellicht verworden trefwoorden zoals 'rederijkersfeest', 'rederijkerskamer' of 'rederijkerstoneel' goed uw behoefte. Scannen is mogelijk op alle elf zoekingen. Scannen op het titelwoord 'semantiek' suggereert nog alfabetisch nabijgelegen termen, die mogelijk relevant kunnen zijn. Daaronder woordvormen zoals 'semantisch' en 'semantische' en de Duitse term 'Semantik'. Tevens echter illustreert dit nog eens de beperkingen van het onderwerpsgericht zoeken op titelwoord. De gebruiker dient alle varianten om een onderwerp te benoemen zelf te bedenken. Scannen op systematische codes levert weliswaar een overzicht op van codes met het bijbehorende aantal treffers, maar elke code moet afzonderlijk worden aangeklikt om de omschrijving te achterhalen. Dit probleem zal waarschijnlijk

Figuur 6: Beknopt overzicht van verwante trefwoorden.

verholpen zijn in de nieuwe versie, die later dit jaar wordt opgeleverd.

Een tweede vorm van zoekleiding wordt geboden door de thesaurus. Men roept deze op door een trefwoord aan te klikken. Figuur 6 biedt een voorbeeld. Aanklikken van het trefwoord 'rederijkerstoneel' toont onder meer de bredere term 'toneel'; belangrijker echter zijn de meer specifieke termen, die op te roepen zijn door de optie 'zie ook' aan te klikken. Dit levert termen op zoals 'mirakelspel' of 'loterijspel', die wellicht nuttige suggesties voor verdere zoekacties zijn (zie figuur 7). Deze termen zijn over het gehele alfabet verspreid en kunnen niet gevonden worden door de index te scannen.

Een derde optie is het doorklikken vanuit een reeds bekende titel. U kent het artikel 'Wordt het poldernederlands model?' van Jan Stroop en wilt verder in het onderwerp duiken. Aan deze titel zijn de trefwoorden 'uitspraak', 'lange klinkers', 'tweeklank', 'klinkerverlaging', 'sociolect', 'vrouwentaal' en 'taalverandering' verbonden. Door op een of meer van deze trefwoorden te klikken vindt u soortgelijke titels.

De expert-functie

In het midden van de balk die bovenaan op elk zoekscherf wordt getoond staat de optie 'expert'. Wanneer u deze aanklikt komt u in de expert-functie terecht. Deze kan gebruikt worden voor meer gecompliceerde zoekacties. Figuur 8 laat zien dat er niet één, maar drie vakjes beschikbaar zijn om zoekopdrachten in te typen. Het is daarom mogelijk om tal van combinaties te maken, bijvoorbeeld van een 'systematische code' en een 'trefwoord', van een 'systematische code' en 'alle woorden', van 'alle woorden' en 'land van uitgave'. In het voorbeeld is gezocht op de combinatie van trefwoord 'vestdijk' en systematische code '0.1.4' (interviews). Dit levert 27 treffers op. Ook kan het zoekresultaat worden ingeperkt tot publicaties

in een bepaalde taal of uitgegeven in een bepaald land. Met de combinatie trefwoord 'vestdijk' en taalcode 'ned' vindt u alle publicaties over Vestdijk geschreven in het Nederlands. Met de combinatie trefwoord 'vestdijk' en landcode 'us' vindt u alle publicaties over Vestdijk uitgegeven in de Verenigde Staten. Een volledig overzicht van de gebruikte codes vindt u door te scannen, bijvoorbeeld: scannen land-

code 'a'. Overigens hebben niet alle titels van de BNTL over de periode 1960-1984 een taal- of landcode, zodat het zoekresultaat niet geheel correct is.

Onderaan het zoekscherm bevinden zich nog twee vakjes die desgewenst ingevuld kunnen worden om het zoekresultaat in te perken tot bepaalde jaren van uitgave of bepaalde materiaalsoorten. Het jaar van uitgave wordt als volgt ingetypt:

- 1996 (verschenen in 1996)
- > 1996 (verschenen in of na 1996)
- < 1996 (verschenen in of voor 1996)
- 1996 - 2000 (1996 tot en met 2000)

De toegestane codes voor materiaalsoorten zijn 'b' (boeken), 'a' (artikelen), 't' (tijdschriften). Wie op zoek is naar alle artikelen (niet boeken), verschenen vanaf 1990 over Belcampo, typt in trefwoord 'belcampo' en jaar van uitgave '> 1990' en materiaalcode 'a'.

Tot slot kunt u in de expert-functie niet alleen zoeken op een combinatie van A én B (én C), maar ook op A behalve B, of A én B behalve C. Wie een overzicht wil van alle niet-Nederlandstalige publicaties over Vestdijk typt in trefwoord 'vestdijk' behalve taalcode 'ned'. Wie een overzicht wil van alle publicaties over Harlingen die niet over Vestdijk gaan, typt in trefwoord 'harlingen' behalve trefwoord 'vestdijk'. U kunt de functie 'behalve' aanklikken in het vakje voorafgaande aan de tweede of derde zoekterm.

Oefenen

Ervaring is de beste manier om een zoekstelsel te leren kennen. Wie de in dit artikel aangehaalde zoekacties probeert na te doen, moet zich ervan bewust zijn dat de BNTL wekelijks groeit. U vindt dan ook wellicht een groter aantal treffers. Meer achtergrondinformatie vindt men door te klikken op de optie 'Help', aan de rechterkant van de balk bovenaan het zoekscherm. Wie eenmaal met de BNTL kan omgaan,

Figuur 7: Volledig overzicht van verwante trefwoorden.

kan ook met andere Pica-systemen omgaan, zoals het Repertorium Geschiedenis Nederland. Een overzicht van deze bestanden treft u aan onder het alfabetisch overzicht, zoals beschreven in de paragraaf 'Toegang tot de webversie'.

Figuur 8: Expert-functie.

Eindnoten:

- 1 Henk Voorbij, 'Onder neerlandici: ervaringen met de BNTL', *Informatie Professional* 3 (1999), nr. 12, p. 28-33.

Een gunst van het leven

Theun de Vries

Zelfanalyse is een nuttige bezigheid, in veel gevallen heilzaam, soms ook ongewenst. Dit althans is mijn ervaring: voor schrijvers en kunstenaars in het algemeen kan zo'n analyse vruchtbaar blijken; maar er bestaan vooral tijdens het scheppende proces perioden waarin met dat 'zelf' maar aan zichzelf moet overlaten en als daimoon laten werken vanuit het onbewuste.

Een vriendelijke uitnodiging van de redactie van het *NLM* bracht mij er toe om weer eens af te dalen in mijn schrijvende persoonlijkheid, nu inzonderheid om de relatie tussen mijn Nederlandstalig en Fries werk nader te onderzoeken. Ik doe dat niet voor de eerste keer; en ook voor mijzelf rezen er herhaaldelijk vragen omtrent genoemde relatie. Dat ze verband houden met onderscheidene levensfasen was mij al lang duidelijk; het verband lag zelfs voor de hand.

Geboren als Fries heb ik mijn leven lang Fries gesproken, met Friezen uiteraard. Mijn beslissende literaire inspiratie kreeg ik echter niet vanuit Friesland, maar in Apeldoorn, waarheen ons gezin in 1920 was verhuisd. Het Apeldoorns gymnasium was de haard waar het apollinisch vuur voor mij ging branden: de Friese dichters die ik las moesten het afleggen tegen de glans van de toen moderne Nederlandse literatuur, vooral de poëzie, waarbij namen als die van Willem Kloos, Herman Gorter, Henriëtte Roland Holst en P.C. Boutens als sterren aan het literaire uitspansel verschenen en mij, door schoonheidsverlangen bezielde puber, hun eclatante voorbeeld gaven. Mijn menselijke en literaire vorming stond in het teken van genoemde dichters; het Fries en alle bijbehorende Friese aangelegenheden kregen voor mij meer en meer een folkloristische kleur en verdwenen bij mijn volwassenheid geheel naar de achtergrond. Ik wilde een Nederlandse schrijver zijn en ik werd het, met alle implicaties van dien. Ik trouwde met een oer-Nederlandse vrouw, ik bewoog mij al vroeg in de kringen van Nederlandse schrijvers. En zelfs een periode van beroepsgebondenheid aan de openbare bibliotheek van Sneek, waar ik naar sommigen destijds verwachtten als schrijver weer in het Friese spoor zou geraken (de bekende Douwe Kalma sprak het rechtstreeks tegen mij uit), heeft de Nederlandse identiteit van mijn werk niet opgeheven. Terugkeer naar het westen des lands, waar ik Noord-Hollander en in het bijzonder Amsterdammer werd (1937), bevestigde mij in mijn creatieve rol als Nederlander; de Nederlandse staatsprijs voor literatuur werd ik deelachtig.

De verrassingen in een menselijke levensloop, de evoluties en omkeringen, blijven onvoorspelbaar (zij het niet toevallig). Ook voor mijzelf had het iets van een geestelijk avontuur dat ik omtrent mijn vijftenzestigste levensjaar - dat overigens voor een schrijver geen enkele sociale consequentie heeft, want hij blijft gewoon dóórwerken - bewogen werd tot een Friese reactie op de lectuur van Sartres *Les mots*. Ik was het met de betogen van de vermaarde Fransman niet eens; ik stelde vast dat het leven niet uit de macht van het woord voortvloeit. Mij viel in volkomen natuurlijkheid een versregel in en wel in de Friese taal:

Alles begijnt by de dingen
waaruit zich vervolgens een volledig Fries gedicht ontwikkelde.

Nu is het zo met ons mensen gesteld dat wij op gezette tijden en onder de indruk van uiteenlopende omstandigheden gesprekken voeren met onszelf, in onszelf. Het schrijven van een Friestalig gedicht op dat ogenblik stond voor mij min of meer gelijk met het voeren van een zelfgesprek. Dat zich dit onhoorbaar gesprek in het Fries voltrok, was een voor mij merkwaardige en weldadige bevinding. Ik was op een leeftijd gekomen waarop ik mij mijn kinderjaren in al pregnanter beelden herinnerde; in mij ontstond daarmee tevens de resonans van woorden, de klanken van het Woudfries die ik uit de mond van mijn geliefde beppe Willemke had gehoord, die ik zelf had gesproken en nog sprak. Ik bleef in de eigenaardige betovering van mijn Friese verleden gedichten schrijven. In 1975 verloor ik mijn vrouw, mijn jeugdliefde Aafje. Ik legde haar dood en nagedachtenis vast in Friese gedichten. Zelfanalyse, gewild en ongewild, maakte mij duidelijk dat deze Friese poëzie een nieuw psychisch compartiment van mijn innerlijk betekende: mijn

gevoelsleven zocht zijn uitdrukking in de taal van mijn vroege jeugd.

Wanneer ik spreek van psychische compartimenten bezig ik in feite een niet toelaatbare vergelijking. Bij een compartiment denkt men aan een duidelijk afgebakende, hoekige ruimte. In het geval van mijn al vaker geboren Friese gedichten moet ik, ze afmetend aan mijn Nederlandstalig werk, spreken van vervloeiende innerlijke zones, van grensgebied en overgangssituaties. Grosso modo komt mijn zelfonderzoek er op neer dat mijn emotionele levenshelft zich bij voorkeur in het Fries uitdrukt. En al heb ik een paar prozastukken in het Fries geschreven, het Fries is voor mij bovenal het ideale expressiemiddel geworden van wat mij *lyrisch* beweegt, waarbij ik, zoals ik heb vastgesteld, in toenemende mate neig tot het zoeken naar de simpelste, weinig woorden vereisende expressie. Het Nederlands daarentegen blijft het veelvormig instrument voor mijn diep gewortelde hang naar het *epische*, dit is mijn wil en mijn wens om mensen, allerlei mensen, tijden, allerlei tijden, landschappen, dramatisch gebeuren op te roepen, beeldend, verhalend - in proza. Als ik in het Fries de beweging van mijn binnenwereld kan zeggen, kan ik in het Nederlands mijn relatie tot de macht, de volheid en dynamiek van de buitenwereld, de geschiedenis en de maatschappij uitbeelden.

De twee gebieden staan in vriendschappelijke verhouding tot elkaar. In mijn gedichten komen epische accenten voor, mijn proza heeft lyrische momenten. De beide elementen verdringen elkaar niet, en wisselen elkaar in volkomen natuurlijkheid, als dubbele aanleg, af. Het hebben van die aanleg, voor mijzelf verrassend begonnen en sindsdien niet meer uitgeschakeld, ervaar ik als een gunst die het leven mij heeft toebedeeld.

Hie ik in beam west
 Dan hie ik stean wollen
 Oan ien fan dy lytse tsjerkhôven
 Omheind efter mânske liguster.
 Dêr komme hja dan sneintemiddeis
 Om nei de sarken te sjen,
 Wat wylde gerzen wei te roppen
 Of moas fan in namme te skrabjen.
 Ik woe harren wat tanúnderje
 Sûnder dat se it fernamen,
 En ien dy't it langst bleau
 Ienlik, ûnferweechlik op har bank,
 Dimmen beskaadzje.

Colofon van de bibliofiele bundel Iisgong, Banholt 2001.

Als ik een boom was geweest
 Dan had ik willen staan
 Bij een van die kleine kerkhoven
 Omperkt door zware liguster.
 Daar komen ze dan op zondagmiddag
 Voor een blik op de zerken,
 Om wat wild gras weg te wieden
 En mos van een naam te krabben.
 Ik zou hun iets willen toeneuriën
 Zonder dat ze het bemerkten,
 En ik omgaf een die het langst bleef

Eenzaam, roerloos op haar bank,
Met ingetogen schaduw.

Uit: T. Oppewal en P. Boorsma (ed.), *Spiegel van de Friese poëzie van de zeventiende eeuw tot heden*. Amsterdam 1994.

Louis Couperus in Florence

P. Kralt

Louis Couperus heeft een groot aantal van zijn wekelijkse feuilletons in *Het Vaderland* aan Florence gewijd. Die stukken zijn even bekoorlijk als interessant. Ze roepen voor de moderne lezer de sfeer op van vlak voor de Eerste Wereldoorlog. Bovendien getuigen ze van een innerlijk conflict: Couperus' liefde voor het verleden tegenover zijn geloof in het heden. Ten slotte maken ze duidelijk hoe Couperus tegenover de kunst stond, in het bijzonder de kunst van de Italiaanse Renaissance.

Sinds 1893, toen Couperus en zijn vrouw Florence voor het eerst bezochten, zijn zij steeds weer voor kortere of langere tijd naar die stad teruggekeerd. Vanaf 1910 woonden zij er zelfs permanent, dat wil zeggen: Florence was vanaf toen de thuisbasis van waaruit zij hun tochten en reizen ondernamen. Want gewoon maar ergens wonen, maand in maand uit, dat bracht Couperus niet op, daarvoor was hij te veel een zwerver. In het voorjaar van 1915 verliet het echtpaar Florence, gedwongen door de oorlogsomstandigheden. Zij vestigden zich in Nederland en hebben, zeker tot Couperus' verdriet, de Italiaanse stad nooit teruggezien.

We weten wel iets van zijn leven daar, al is het niet veel. Er zijn de verhalen en getuigenissen van de mensen die hem in die periode gekend hebben en er is een handvol brieven waarin hij zich nu en dan over de stad uitlaat. De Spaanse schilder D. Javier Cortés woonde van november 1912 tot het voorjaar van 1913 in hetzelfde pension als Couperus en zijn vrouw, namelijk in het Zwitserse pension 'Rochat' gevestigd in het Palazzo Niccolini, Via dei Fossi 16. Hij vertelde dat Couperus ervan hield 's morgens zo rond twaalf uur door de straten van het centrum te flaneren en af en toe een gebakje te gebruiken in een van de koekenbakkerswinkels. 's Middags werkte hij en redigeerde hij zijn bijdragen voor de krant.¹ Ook Maurits Wagenvoort woonde in die tijd in Florence. Hij was gewoon om tegen de avond een lange wandeling te maken; zo goed als iedere dag ontmoette hij dan tegen zes uur Couperus op de Piazza Vittorio Emanuele, waar ze een kwartier lang met elkaar spraken. Zeer tot genoegen van Wagenvoort, die Couperus een uitermate geestig causeur vond.²

De Couperussen gingen in Florence ook om met de oude mevrouw Maria Lodomez, haar dochter Emma Garzes en haar kleindochter Bona Garzes. Dankzij de speurzin van F.L. Bastet beschikken we nu over 39 brieven, briefkaarten en ansichten van Couperus aan deze familie, lopend van 12 december 1906 tot en met 4 december 1918. We leren er vooral zijn liefde voor Italië uit kennen. Wanneer hij in 1915 terug in Nederland is, naar het lijkt voorgoed, schrijft hij brieven vol weemoed. Het komt hem voor alsof er een periode van zijn leven is afgesloten. Op 10 oktober 1915 schrijft hij:

Oui, je pense quelquefois à ce vieux palais, que j'ai aimé comme le mien
- le grand

escalier, Antonio, nos chambres, le jardin,... que j'aimais tant... Tout cela, c'est le passé; la vie se précipite en avant... et quel avenir sera le nôtre...?³

Behalve de berichten van Javier Cortés en Wagenvoort en de brieven van Couperus zelf, zijn er de feuilletons. Met dat materiaal moeten we echter voorzichtig omgaan. Het bevat ongetwijfeld veel waarheid, maar zonder twijfel ook een deel fantasie en het is meestal ondoenlijk precies vast te stellen waar iedere keer de waarheid ophoudt en de fantasie begint. Couperus heeft zelf zijn lezers gewaarschuwd. In de feuilleton 'Bekentenissen', gepubliceerd in *Het Vaderland* van 15 januari 1910, bekent hij dat hij volgaarne liegt, dat de leugen hem een zaligheid is, een wellust, een extase. Vertrouw mij nooit als ik u iets vertel, vertrouwt hij de lezer toe. Hij liegt zelf en hij wil dat men tegen hem liegt; hij verafschuwt nu eenmaal de blote, bleke waarheid (*Volledige werken*, deel 27, p. 56 en 57).⁴ Het heeft allemaal iets Zeno-achtigs paradoxaals, want het is de feuilletonist die zegt dat men de feuilletonist niet kan vertrouwen. Maar ik neem voor deze keer zijn waarschuwing serieus: het is altijd mogelijk dat tussen zijn woorden en de werkelijkheid iets hapert en het is goed daar rekening mee te houden.

Het is daarom zinvol vast te stellen dat het in het vervolg van dit artikel uitsluitend om de feuilletonist Couperus gaat: de auteur zoals hij zich in zijn feuilletons wenste te openbaren. Die figuur is interessant genoeg voor een nadere beschouwing. Vooral om wat hij te zeggen heeft over 'zijn' paleis, over het oude en moderne Florence en over de kunstschaten in de stad aan de Arno.

Couperus in Florence

De Couperussen woonden in Florence in een paleis. Het stond in het hart van de oude stad, niet ver van het Stazione Centrale di S. Maria Novella: het stationsplein over, langs de kerk, via de Piazza Santa Maria Novella en dan was men er al: op de hoek van de Via dei Fossi en de smalle Via della Spada, met aan de achterkant de nauwe Via del Moro. Al in 1894 geeft Couperus er een uitgebreide beschrijving van, later komt hij er nog drie keer uitvoerig op terug: 3 juli 1910 (29, p. 227-233), 4 november 1911 (35, p. 250-256) en 27 december 1913 (27, p. 367-374). De laatste keer geeft hij het de lezer een alinea lang toe: ge zult zeggen, dat ge het nu wel weet: mijn paleis, mijn heerlijke kamers, dat alles, ge weet het nu wel. En inderdaad, de lezer is dan uitpuittend ingelicht. Maar de beschouwingen verliezen nergens hun charme en voor de lezer van nu hebben ze bovendien de bekoring dat ze met grote trefzekerheid de sfeer oproepen van vlak voor de Eerste Wereldoorlog: nog geen honderd jaar geleden, maar een volslagen andere tijd.

Om het paleis loopt een stenen bank die aan de kant van de Via della Spada is ingenomen door bloemenverkopers en vruchtenhandelaars. Men betreedt het gebouw via een brede, granieten trap. Beneden woont de eigenaar, de markies Niccolini, hij handelt in wijnen en oliën. In de Via della Spada staan de met paarden bespannen karren voor zijn kelders, de paarden met een koperen ornament op de rug, vol kwasten en schelletjes. Op de eerste verdieping is een spoorwegmaatschappij gevestigd en op de tweede een pension. Daar hebben de Couperussen hun kamers, als zalen zo

groot, met renaissancezolderingen en gemeubileerd met oude, comfortabele meubels. De pensionhoudster is een Zwitserse dame, in 1894 is ze klein, dapper, vroom en tweeënzeventig jaar. In 1910 heet ze mll. Dorothé, ze is nog steeds een Zwitserse, maar het zal wel niet meer om dezelfde dame gaan.

Couperus is lyrisch over het uitzicht. Hij ziet uit op de hangende tuin van de markies die deze heeft aangelegd boven zijn stallen. Er bloeien rozen en oleanders, er is een vijvertje met goudvissen, er gloeien scharlaken granaatbomen en de afsluitende muur vertoont half vergane fresco's met vage arcaden en wazige figuren. Het paleis torent boven de lage huizen in de smalle straten uit - de Via dei Fossi rechts, met zijn antiquiteitenwinkels, de Via del Moro links, de Via della Spada achter - en Couperus kijkt over de daken die straten in, naar de huizen aan de overkant, door hun kleine ramen, naar het armelijke bestaan daarbinnen: de groezelige interieurtjes met de fiasco boven het wijwaterbakje. Hij buigt zich uit het raam en ziet in de Via del Moro. Hij ziet het slopje in de ene richting naar de Arno toe verschieten en in de andere richting wegduisteren in een doolhof van steegjes. Een schilder

zou er plezier in hebben, denkt hij, want het zijn warrige stadverschietjes, nog echt middeleeuws (35, p. 260).

Het oude en nieuwe Florence

Deze middeleeuwse charme is echter niet het enige kenmerk van Florence. Couperus constateert dat de middeleeuwse sfeer verloren gaat en de moderne tijd oprukt. Al in een van zijn vroege stukken (4 november 1911) zegt hij dat er in de stad ondanks alle moderniteit nog iets van de Middeleeuwen over is (35, p. 253). Zo'n opmerking klinkt nog hoopvol. In een meer bedrukte stemming wordt dat al gauw anders. In een feuilleton van 10 april 1915, geschreven vlak voor zijn definitieve vertrek, zegt hij ongeveer het volgende: toen hij hier voor het eerst kwam, hing over de stad nog een middeleeuwse bekoring, maar die is met de jaren al minder geworden en wat ervoor in de plaats kwam, had weinig met bekoring te maken.

In Italië, en dus ook in Florence, zijn in die tijd de futuristen actief. Zij hebben volgens de feuilletonist veel frisse, nieuwe idealen. Zij willen de modernisering. Hij is daar niet tegen, maar had het toch beter gevonden als men een nieuw centrum ver buiten het oude had gebouwd en het oude centrum intact had gelaten.

Men merkt de aarzelings. Aan de ene kant die hang naar het verleden, aan de andere kant dat openstaan voor het nieuwe. Het futurisme was vooral een beweging in de Italiaanse schilderkunst, maar het strekte zich ook uit tot literatuur en politiek. Het verachtte het verleden, vereerde machine en fabriek, was zeer nationalistisch en verwierp de democratie. Er is een duidelijk verband tussen de mentaliteit van de futuristen en die van de latere fascistten. Maar Couperus heeft het fascisme niet gekend en wat hem in het futurisme aantrok en afstootte, lag op een heel ander terrein.

Zijn kennismaking met de futuristen dateert van de eerste maanden van 1914. Hij gaat naar een van hun bijeenkomsten, maar kan daar niets verstaan, omdat de tegenstanders een enorme herrie maken. Hij beschrijft dat alles in een feuilleton van 3 januari. Een week later vertelt hij dat hij de tekst van de redevoering gelezen heeft die de Florentijnse dichter Giovanni Papini tijdens de vergadering uitsprak. Hij heeft voor diens opvattingen een zekere waardering, al blijft hij afwijzend.

Er doet zich hier een interessant punt voor. Het betreft Couperus' eigen conflict tussen zijn liefde voor het Verleden en zijn geloof in het Heden. Hij is ervan overtuigd dat de enige mogelijkheid tot geluk de aanvaarding van het heden is. Genoegen nemen met de schoonheid die het moment biedt en niet leven in herinneringen en verwachtingen, is volgens Couperus de enige manier om vrede met het leven te hebben. Tegelijk geldt dat juist hij als geen ander door het verleden bekoord wordt. Zijn houding tegenover en liefde voor het oude Florence bewijst dat. Die twee tegengestelde neigingen blijven hem bezighouden. Nu eens getuigt hij van zijn geloof in het heden, dan van zijn liefde voor het verleden.

Vanuit deze tweeslachtigheid probeert Couperus zijn standpunt tegenover de futuristen te bepalen. Hij lijkt hen te aanvaarden. Veel verder dan de wel heel algemene constatering dat zij jong zijn en dus iets anders willen, komt hij echter niet. Bovendien is hij ironisch als nooit tevoren en is het bijna niet uit te maken waar het

hem ernst is en waar hij gekscheert. Maar de volgende zinnen lijken toch wel gemeend (27, p. 377):

In dit land, in dit volk is sedert eeuwen het Heden gedrukt gebleven door den zwaren rijkdom van het Verleden. Hoe wij het Verleden ook lief hebben, wij moeten het Heden zijn recht laten te ademen - en niet te verstikken - te leven - en niet te vegeteeren.

Maar (vervolgt hij) de weg van de futuristen is hem niet sympathiek, ze kennen niet de tinten van weemoed, droom en vertedering, ze worden niet bekoord door wat verbleekt is en getaand, verbrokkeld en verbroken. Het blijft dus allemaal erg tweeslachtig, een geven en nemen waarvan men hooguit kan zeggen dat de afwijzing van het nieuwe overheerst. De week hierop (17 januari) legt hij in een curieus stuk nog eens verantwoording af van deze afwijzing. Hij stelt tegenover het futurisme het sentimentalisme. Dat laatste begrip probeert hij niet te verheffen tot iets hogers dan de kerstkaart. Hij neemt het zoals het is: het sentiment van het grote publiek en hij bekent dat hij in deze zin sentimentalist is en daarom geen futurist kan zijn. Alleen in zijn laatste alinea neemt hij afstand van de senti-

mentele kitsch. Hij verwijst naar de kunst in het Uffizi-museum en concludeert dat wil het sentimentalisme een kracht tegen het futurisme zijn, het 'sentimentisme' moet worden. Maar wat hij daar precies mee bedoelt, mag de lezer raden.

Zoveel is wel duidelijk: het verleden vertegenwoordigt voor Couperus de droom, de zachte half tint, het waas, de ontroering, kortom dat wat hij onder 'schoonheid' verstaat. En schoonheid betekent in zijn ogen bijna hetzelfde als geluk. Dit verleden, deze schoonheid, dit geluk is wat hem in Florence aantrekt. Tegelijk wil hij de moderniteit niet verwerpen, want ze is voor hem een aspect van het heden. En het heden moeten we aanvaarden, willen we het geluk kunnen grijpen. Dat is in de notendop van een paar zinnen de essentie van het conflict waarvoor de leliestad hem plaatste.

Florence: stad van kunst

Florence was voor Couperus niet alleen de stad van het Niccolini-paleis, ook niet die van de nauwe straatjes uit het middeleeuwse verleden, maar vooral een stad van kunst. Aan die kunst heeft hij veel woorden besteed. Een analyse van zijn opvattingen maakt duidelijk waarom hij er niet voor terugschrok zijn artistieke smaak met de sentimentele kerstkaart in verband te brengen.

Allereerst valt op dat kunst voor hem een evocatieve waarde heeft. Oude schilderijen roepen een vroegere, verdwenen wereld op en dat verleent ze een bijzondere glans. Het was te verwachten. Als geen ander wist Couperus in zijn historische romans het dagelijks bestaan van vroeger eeuwen te doen herleven. Voor dat aspect van de artistieke schepping was hij bijzonder gevoelig. Zelfs daar waar evocatie niet de opzet van de kunstenaar was, ontdekte en waardeerde hij haar. In de Santa Maria Novella bewondert hij de fresco's van Ghirlandaio, onder andere de kraamkamers van Maria en Johannes de Doper. Hij geniet vooral van de schilderijen omdat Ghirlandaio de taferelen in zijn eigen tijd geplaatst heeft en de toeschouwer dus een blik gunt in een oud-Florentijns paleis waar de sfeer hangt die ooit zweefde rond de geboorte van een telg uit een Florentijns edel geslacht (33, p. 117). Couperus geniet van de fresco's zoals men geniet van een oude foto: de sensatie iets te zien wat er niet meer is.

De evocatie geldt in het bijzonder de vroegere mens. Nooit bespreekt Couperus een landschap of een stilleven. Het zijn altijd portretten: madonna's, heiligen, edelen. Hij weidt uit over hun gezicht, hun houding, hun kleding. Het gaat hem daarbij om individualiteit. Hij wil, staande voor de schilderijen, zich tussen mensen voelen, mensen van vroeger, als het ware uit de dood herrezen. Botticelli's *Aanbidding der Magiërs* stelt hem teleur, want hij weet dat de afgebeelde personen vorsten uit het huis van de Medici zijn, maar volgens hem ontbreekt iedere vorm van individualiteit. Het zijn echte Botticellikoppen, het soort kop dat in al diens schilderijen opduikt. Ze missen alle karakteristiek (33, p. 143). Deze kritiek geeft eens te meer aan wat Couperus in een schilderij wenst te vinden: menselijk leven, echt, individueel.

Toch gaat het hem niet uitsluitend om de realiteit. Het staat nergens met zoveel woorden, maar het blijkt steeds weer dat hij bepaalde aspecten van de werkelijkheid zoekt. Hij wil iets edels: het mooie gezicht, de fiere houding, de trotse kop. Het moet niet alledaags zijn. Wat hij van Rafaëls *Donna Gravida* zegt, kenmerkt zijn kijk op kunst als geen andere opmerking. Men twijfelt of dit doek inderdaad van Rafaël is. Couperus meent van niet. Want de handen van deze

vrouw zijn niet mooi, niet fijn, niet edel. Ze zijn plebeïsch. De vrouw (volgens Couperus iemand uit de burgerklasse) zal een goede moeder van veel kinderen zijn. Maar ze is beslist geen hertogin en ze weet niets van kunst. Dus zou het wel heel vreemd zijn als Rafaël deze handen geschilderd had (33, p. 150). Zowel de redenering als de conclusie zeggen meer over de beschouwer dan over het schilderij.

Wat Couperus van de kunst eist, is ‘veredeling’. Dat is de kern van zijn artistieke smaak, het wezenlijke element van zijn visie op de schoonheid. Zijn beschouwingen wemelen van woorden als ‘bevallig’, ‘bekoorlijk’, ‘sierlijk’. Er zou een lange rij citaten te geven zijn. Ik beperk me tot een korte opsomming. Het palazzo Vecchio is van een gratievolle kracht (33, p. 102), zijn toren is een tedere toren (33, p. 103) en het bezit bevallige en sierlijke vertrekjes (33, p. 106). De binnenhof van het palazzo Davanzati is van een zuivere, harmonische schoonheid, edel en elegant van verhoudingen (33, p. 110).

Maar net zo min als Couperus het uitsluitend in het realistische zocht, zocht hij het uitsluitend in het bevallige. Wat hij precies wilde, wordt duidelijk als we zijn ideeën over Donatello's *David* vergelijken met zijn kritiek op een schilderij van (opnieuw) Botticelli. Couperus had een diepe bewondering voor Donatello's bronzen beeld. Maar liefst drie keer heeft hij het beschreven. Het uitvoerigst in een feuilleton van 27 december 1911.⁵ Deze *David* is volgens hem de ‘aanbiddelijke Volmaaktheid’. Zijn beschrijving, in een opsomming van antithesen, geeft aan waarom dat zo is. David heeft de reus Goliath verslagen. Hij heeft het zwaard van de reus in zijn hand. Hij heeft zijn voet op het afgeslagen hoofd gezet. Couperus (33, p. 136):

De overwinning trots de kinderjeugd. De ernst trots het jongelingschap.
De zegevierende behendigheid trots de knapeteederheid. De bezielde
kracht in de droomerige weekheid.

Niet het bevallige alleen dus, maar het bevallige in een krachtige lijn. Niet de uiterste verfijning, maar een verfijning die het robuuste heeft behouden. Een weerspannige bekoorlijkheid. Schoonheid was voor Couperus de harmonie van een gespannen sierlijkheid. Het krachtige mocht aan het verfijnde niet opgeofferd worden. Edel is wat teder is én sterk.

Zet deze *David* tegenover de allegorie die Botticelli schilderde ter ere van de vrede tussen Napels en Florence: Pallas die de kentaur bij een haarlok geleidt. Couperus vindt dat er een morbide zwakte door de gratie van de jonkvrouw ziek (33, p. 144). Verderop heeft hij het over de grote decadentie die de vreemde, gemaniëerde kentaur verteert. Hier schoot dus de verfijning naar zijn smaak te ver door, werd ze decadent. Daarom verwierp hij haar.

Samenvattend zou ik het als volgt willen zeggen. Kunstschoonheid hield voor Couperus verband met de (meestal menselijke) werkelijkheid. Ze was een stilering van de alledaagse realiteit. De kunstenaar selecteert uit het gewone leven het tedere en voorname of hij veredelt het alledaagse tot iets sierlijks en elegants. Maar daarbij mag hij niet te ver gaan. De decadente verfijning vond Couperus te extravagant om ze schoonheid te noemen. Zijn kunstliefde is er een van het evenwicht. Ze zoekt het midden tussen het gewone en het (al te) buitengewone. Vandaar dat hij er op een gegeven ogenblik niet tegenop zag zijn voorkeuren met het sentimentalisme in verband te brengen. De kunst van de futuristen was hem te extreem, te ver verwijderd

van de werkelijkheid. Het sentimentalisme was uiteraard te banaal. Het 'sentimentisme' dat hij introduceerde en vergat uit te leggen, was iets daartussen: een sierlijke en tedere (maar niet *al te* sierlijke en tedere) werkelijkheid. Zoals Donatello's *David* was.

Eindnoten:

- 1 C.F.A. van Dam, 'Louis Couperus en Spanje'. In: *Levende Talen* 18 (1948), p. 107-111.
- 2 Maurits Wagenvoort, *De vrijheidzoeker*, 1930, p. 135.
- 3 F.L. Bastet, 'Al die verloren paradijzen... Louis Couperus en zijn Florentijnse vriendinnen'. In: *Maatstaf* 31 (1983), nr. 3, p. 1-21 en nr. 4, p. 22-36. Citaat op p. 10.
- 4 De paginaverwijzingen zijn naar de volgende delen uit de *Volledige werken*: deel 27: *Van en over mijzelf en anderen* (1989), deel 29: *Korte arabesken* (1990), deel 33: *Uit blanke steden onder blauwe lucht* (1994) en deel 35: *Van en over alles en iedereen* (1990).
- 5 De twee andere beschrijvingen staan in de 'Brief uit Florence' uit *Reis-impressies* (8, p. 80, 81) en in het verhaal 'De samenzwering' uit *Schimmen van schoonheid* (32, p. 115).

Poëtica

Ingmar Heytze

Ziet u, ik monteer naar beste weten maar
de kast is groot en ingewikkeld, bij het derde
plaatje klopt het al niet meer, schroeven zoek
en gaten waar geen gaten moeten of juist niet
waar wel, tussen de rommel aan mijn voeten
liggen plotseling de geur van zolders, oude
pauwenstaarten, fotoboeken of het bonken
van een trom en ik maar zagen schroeven
dreggen om de hele boel - ik wil alleen maar
zeggen dat ik worstel en soms bovenkom.

Wees aardig voor veelbelovende mensen

Ingmar Heytze

Wees aardig voor veelbelovende mensen.
Ze hebben hun beloftes nodig
als een duiker perslucht.

Beloven sterren aan de maan,
aarde aan de regenwormen,
schepen aan de oceaan
en beterschap aan zerken -

ze gaan een lange, zware weg
naar oud en weinig waargemaakt.

Honderd jaar na de geboorte van Piet Risseeuw **‘Tussen Barth en Bartje’**

Hans Werkman

Op 16 mei 1961 werd Piet Risseeuw zestig jaar. Zijn vrienden vulden een fraai uitgevoerd *Liber Amicorum* en richtten een feestmaal aan voor hem en zijn vrouw. He: *Liber Amicorum* wordt bewaard in het archief-Risseeuw in het ‘Historisch Documentatiecentrum voor het Nederlands Protestantisme (1800-heden)’, kortweg HDC genoemd en gevestigd in het gebouw van de Vrije Universiteit te Amsterdam. Een reeks dozen bevat de uitgebreide correspondentie tussen Risseeuw en mede-auteurs en uitgevers.

Het is nu honderd jaar geleden dat Risseeuw geboren werd. Zijn romans worden nog wel gelezen, maar bijna niemand weet nog dat hij in de jaren dertig tot en met zestig als een spin in het web van de Nederlandse protestants-christelijke literatuur zat.

Als zeventienjarige jongen richtte Risseeuw in 1919 het tijdschrift *Opgang* op. In 1923 ging hij over naar de redactie van het nieuwe *Opwaartsche Wegen*, het gezaghebbende tijdschrift van de Jong-Protestantse literatuur. Hij organiseerde literaire conferenties, redigeerde verzamelwerken, adviseerde uitgevers, was bemiddelaar tussen uitgevers en aankomende auteurs, was redacteur letteren van *De Christelijke Illustratie De Spiegel* en van *Het Zondagsblad van De Rotterdammer*.

Risseeuws romans ruiken naar Scheveningen en Den Haag, vooral zijn scherp geobserveerde en helder geschreven kroniekachtige romans over het gereformeerde leven van 1900 tot 1960: *Gasten en vreemdelingen* (1960) en *Kinderen en erfgenamen* (1964). Hij woonde zelf vele jaren in de Haagse Lombokstraat, waar zijn huis een centrum van protestants literair leven was. Veel eerder al schreef hij de sociaal-kritische roman *Is het mijn schuld?* (1937), dat hem in conflict bracht met het domineesestablishment. In de oorlog bereidde hij de driedelige romanreeks *Landverhuizers* (1947-1951) voor, over de emigratie van negentiende-eeuwse gereformeerden naar Amerika. Deze reeks bezorgde hem het lidmaatschap van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde.

Zijn correspondenties met Willem de Mérode, J.K. van Eerbeek, Anne de Vries, Bert Bakker, Klaas Heeroma, Piet Korthuys en vele anderen getuigen van zijn bemiddelende rol tussen schrijvers en uitgevers. In het *Liber Amicorum* vond ik een dichterlijke bijdrage van Fedde Schurer, die ik nu graag publiceer in *Nieuw Letterkundig Magazijn*. Het stelt namelijk meer voor dan alleen een lovend gelegenheidsgedicht. Het is een speels-serieuze plaatsbepaling van Risseeuw binnen de ‘Christelijke Auteurskring’, voor en na de Tweede Wereldoorlog, maar vooral in de jaren dertig. Schurer noemt dat een tijd ‘tussen Barth en Bartje’. Inderdaad speelde de theologie van Karl Barth een grote rol onder de Jong-Protestanten. C. Rijnsdorp en Roel Houwink waren het, op grond van hun verschillende visie op Barth, stevig met elkaar oneens over de vorming van belijnd omschreven christelijke organisaties. Een andere voortdurende strijdvraag betrof de kwaliteit en de gewenste reikwijdte van de christelijke literatuur. Risseeuw pleitte vooral voor goed geschreven volksliteratuur voor het christelijke publiek, zoals *Bartje* van Anne de Vries, *Burgers*

in nood van H.M. van Randwijk en *Beumer & Co* van J.K. van Eerbeek. Maar J.K. van Eerbeek zelf, en ook Rijnsdorp en Houwink waren meer filosofisch-essayistisch ingesteld. Risseeuw toonde bijvoorbeeld reserves tegenover de tamelijk moeilijke ideologische roman *Gesloten grenzen* (1935) van J.K. van Eerbeek, waar Menno ter Braak nu juist enthousiast over was.

Risseeuw heeft z'n leven lang om den brode op de Twentsche Bank gewerkt. Hij was daarin de lotgenoot van C. Rijnsdorp. Zo'n bankbaan paste niet bij hun creativiteit. In hun vrije tijd leidden ze in de literatuur hun werkelijke leven.

Na de Tweede Wereldoorlog richtte Risseeuw samen met Rijnsdorp en D. van der Stoep het culturele blad *Ontmoeting* op, net als *Opwaartsche Wegen* christelijk van signa-

tuur, maar bewust meer een ontmoetingsplaats dan een gesloten zuil. Hij was nog een reeks jaren redacteur. Niet lang na de veelbekeken televisiebewerking van zijn roman *De glazen stad* (een euforie die hij absoluut niet deelde) overleed Risseeuw op 11 juni 1968, 67 jaar oud. Wie meer over hem wil weten verwijs ik naar het uitvoerige herdenkingsartikel 'Klem je vast aan de mensen', dat ik schreef in het literair tijdschrift *Liter* (nr. 17, mei 2001, tel. 079-3628628) toen het dit voorjaar honderd jaar geleden was dat Piet Risseeuw geboren was.

Hieronder staat het niet eerder gepubliceerde vriendengedicht van Fedde Schurer afgedrukt. Ik heb het ruimschoots van toelichtende noten voorzien. Een toegift daarop is de column die D. van der Stoep aan het *Liber Amicorum* voor Risseeuw bijdroeg.

Fedde Schurer Zestig - en wat dan nòg?

Bijdrage aan het Liber Amicorum 1961 voor P.J. Risseeuw

Aanschouw de man, die zestig jaar trotseerde die eens - hoe lang geleden - debuteerde¹ maar die, bij alle veelgeprezen werken toch immer aan de toekomst zich blijft sterken steeds onvoldaan en rusteloos op zoek naar 't ene, goede en onvervangbre boek dat elke ware schrijver nog moet schrijven eer hij zich weerloos met de stroom laat drijven.

Risseeuw, wij groeiden op dezelfde akker² - jouw feest roept sluimerende beelden wakker, gun dat ik nog een loflied in majeur zing op de onvolprezen Christelijke Auteurskring³ waarin voor mij, die nauwlijks integraal was⁴, toch jouw figuur steeds boeiend en centraal was waar zijn nu al die jaren heengegleden - wat was het mooi - wat is het lang geleden -

Daar wandelde ik, nog schuchter en verlegen aan jullie hand op de Opwaarts gaande Wegen⁵ daar vierden wij, bij lever, ui en spek⁶ de glorie van het reeds Verzeild Bestek⁷. 't Was heerlijk, lang en levend te vergaderen en gretig 't laatste nummer⁸ te doorbladeren van eigen grootse plannen te vertellen en andrer manco⁹ feilloos vast te stellen.

Gedenk hoe Van de Hulst¹⁰ ons presideerde, Kees Rijnsdorp¹¹ ons zijn milde wijsheid leerde, hoe Heeroma (die Klaas)¹² ons volk ten heil ons opriep tot zijn derde en laatst reveil,¹³ hoe Jan de Groot, die door-fidele kerel soms jubelde als een verrukte merel¹⁴ en Van der Stoep werd tussen Klaas en Jan A wiser and a sadder Dingeman¹⁵ -

Wie zou de naam van Van der Leek¹⁶ vergeten zo wreed vermoord door heersende proleten¹⁷ en Hein de Bruin, zoekend naar wat zou blijven die zijn benauwenis niet weg kon schrijven en die verbijsterd onze kring ontviel - gedenk hem nog, en hebbe God zijn ziel -¹⁸ van tijd tot tijd blijft ons hun beeltnis wenken tot vroeger dagen om Hernieuwd Herdenken¹⁹.

Elk had zijn stem, talent, postuur en landaard van Mary Pos²⁰ tot Burger (van de Standaard)²¹ Piet Korthuys²² zag bezorgd de Wegen Wijken²³ Van Randwijk²⁴ ging brutaalweg over lijken hij woedde fel en veel, maar treurde niet al stond hij met ons op Verbeurd Gebied²⁵; wie eens een dubbeltje is wordt nooit een kwartje - zo slingerden wij tussen Barth²⁶ en Bartje²⁷.

Al is de kring nu uit elkaar gedreven²⁸ we zijn toch, Piet, Goddank onszelf gebleven - geboren in een andre, rust'ger eeuw voel je je een Landverhuizer²⁹ van Risseeuw die in het land dat aan de kim gaat lichten steeds weer een nieuw Jeruzalem wil stichten terwijl we toch, waarheen we ook zullen drijven Gasten immers en Vreemdelingen³⁰ blijven.

Het jong verleden blijft je fascineren je zag veel tijdelijks door de tijd verteren zelfs wat je vast en onaantastbaar dacht wordt later zonder pijn omhals gebracht en leuze, dogma, richtlijn en beginsel ze blijken vaak een voos gedachtespinsel dat enkel grotere verwarring scheidt juist als je zo'n behoefte aan houvast hebt. -³¹

Wat maakt het uit, windmolen of atoom de oude taal of 't nieuwe idioom? Zestig of niet, steeds komt de stem je wekken: zeg tegen Isrel dat het voort moet trekken³². Door de woestijn of door de Rode Zee - geen nood, kun je nog zingen zing dan mee. al word je oud, je blijft het eeuwig kind voor wie elk jaar het leven nieuw begint.

Dank voor je vriendschap, ver en nochtans warm,

heb lief, en geef het leven weer een arm de zon gaat op, het water vloeit en ebt tot je 't uiteindelijk woord geschreven hebt. Geluk daarom, mijn beste Piet Risseeuw, wiegel je argloos als een witte meeuw op deze vreemde zee van Gods genade - 'Blijf bij ons Heer, verlos ons van de kwade.'³³

Fedde Schurer

Eindnoten:

- 1 Risseeuw was nog net 19 jaar toen hij debuteerde in *Opgang*, jg. 5 nr. 3 en 4, juni en juli 1921 met het verhaal 'Kantoorlucht', ondertekend met Joh. P. Ruys. Zijn eerste roman, *Brave zonen hunner jeugd*, verscheen in 1924 onder dezelfde schuilnaam als nr. 4 in de 'Neerlandia-Bibliotheek onder leiding van Arie Post en P.J. Risseeuw' bij uitg. Neerlandia in Arnhem. Een complete bibliografie is opgenomen onder het door C. Rijnsdorp geschreven Levensbericht in het *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde 1968/1969*, Leiden 1970.
- 2 In het protestants-christelijke volksdeel.
- 3 De Christelijke Auteurskring werd opgericht in 1929. Men kon alleen lid worden op voorstel van leden en na een ballotage waarbij gelet werd op literaire kwaliteit. Schrijvers als Nelly van Dijk-Has, M.A.M. Renes-Boldingh, N.W. van Diemen de Jel en W. Schippers werden niet gevraagd. Piet Risseeuw werd, als een van de eersten, op 22 nov. 1929 in een brief van Gerrit Kamphuis uitgenodigd lid te worden. Zie noot 7 voor een reeks namen van leden. De Kring kwam twee keer per jaar bij een van de leden aan huis bijeen. (Gegevens: archief-Risseeuw, HDC). Al vóór 1929 bestond er een Christelijke Essayistenkring, met als secretaris P.J. Meertens.
- 4 De dichter Fedde Schurer (1898-1968) was geen doorsnee protestants-christelijk schrijver. Hij manifesteerde zich als pacifist, werd om die reden ontslagen bij het christelijk onderwijs, ging werken bij het openbaar onderwijs, vocht voor het gebruik van de Friese taal in het officiële openbare leven en was van 1956 tot 1963 voor de PvdA lid van de Tweede Kamer. Hij schreef o.a. *Fryske Psalm- en Gesangboek* (1955). Zie zijn Levensbericht door D.A. Tamminga in het *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde 1973/1974*, Leiden 1975.
- 5 Fedde Schurer publiceerde niet in *Opwaartsche Wegen* (van 1923 tot 1940 het tijdschrift van de Jong-Protestanten), maar was wel lid van de Christelijke Auteurskring.
- 6 In 1939 vierde de Christelijke Auteurskring zijn tienjarig bestaan met een diner in D'Vijff Vlieghe te Amsterdam. Op de vrolijke groepsfoto (zie in *Opwaartsche Wegen*, *Schrijversprentenboek* 28, Letterkundig Museum, Den Haag 1989, p. 102-103) staan vijftien auteurs (onder wie Fedde Schurer en Piet Risseeuw) en de schilder Roeland Koning, die zich binnen de christelijke literatuur had ontwikkeld tot veelgevraagde illustrator en ontwerper van boekbanden en stofomslagen.
- 7 *Verzeild bestek* (Kok, Kampen 1939) was het tweede lustrumboek van de Christelijke Auteurskring, met bijdragen van de leden Adel Anckersmith (= Hk. Mulder), Bert Bakker, G. van Bokhorst, Hein de Bruin, Jan H. Eekhout, J.K. van Eerbeek, Jan H. de Groot, Roel Houwink, Joh. van Hulzen, Muus Jacobse, Jo Kalmijn-Spienburg, Gerrit Kamphuis, Piet Korthuys, Hendrika Kuiper-van Oordt, Ignatia Lubeley, Willem de Mérode, G. Mulder, Hk. Mulder, Mary Pos, H.M. van Randwijk, P.J. Risseeuw, C. Rijnsdorp, Rie van Rossum, Fedde Schurer, G. Sevensma-Themmen, Totius, Anne de Vries, A. Wapenaar en Wilma. Het eerste lustrumboek was *Het heerlijk ambacht* (Callenbach, Nijkerk 1934).
- 8 Van *Opwaartsche Wegen* namelijk.
- 9 Dit zal wel een knipoog zijn naar de veelbesproken artikelenreeks 'Het manco-vraagstuk' die Harmen van der Leek in de eerste jaargang van *Opwaartsche Wegen* publiceerde, maar Schurer

- verwijst er niet rechtstreeks naar, want Van der Leek had het over het algemene gebrek aan goede literatuur in eigen christelijke kring.
- 10 De kinderboekenschrijver W.G. van de Hulst (1879-1963) was vanaf het begin in 1929 voorzitter van de Christelijke Auteurskring. Gerrit Kamphuis was vanaf het begin secretaris en Hendrika Kuiper-van Oordt algemeen adjuncte.
 - 11 C. Rijnsdorp (1894-1982) was naast Harmen van der Leek de belangrijkste theoreticus van de kring, maar schreef ook romans (*Koningskinderen*, 1930, *Eldert Holier*, 1938) en soms gedichten. Zie zijn Levensbericht door G. Puchinger in het *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde 1981/1982*, Leiden 1983.
 - 12 Klaas H. Heeroma (1909-1972) publiceerde onder zijn eigen naam literatuurkritieken in *Opwaartsche Wegen* en onder het pseudoniem Muus Jacobse gedichtenbundels. Zie zijn Levensbericht door P.J. Meertens in het *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde 1972/1973*, Leiden 1974. Het lijkt of Fedde Schurer een beetje de draak steekt met Heeroma. Zie noot 13.
 - 13 Heeroma haalde als 25-jarige de kritiek en spot van velen over zich heen met zijn pretentieuze bloemlezing *Het Derde Réveil. Honderd verzen van Jong-Protestantse dichters* (Holland, Amsterdam [1934]). Heeroma stelde als criterium voor opname in zijn bundel het 'dichterschap voor de gemeente'. Schurer ironiseert dit in zijn gedicht tot: 'ons volk ten heil'. De bloemlezing wordt nog altijd beschouwd als een mijlpaal in de geschiedenis van de christelijke literatuur, dus Heeroma is wel degelijk ook serieus genomen.
 - 14 Jan H. de Groot (1901-1990) werd om zijn lichtvoetige gedichten over de orgelman en de lente en zijn sociaal-kritische gedichten over de crisistijd beschouwd als het enfant terrible van de protestants-christelijke literatuur. Een keuze uit zijn talrijke dichtbundels verscheen onder de titel *Kaleidoscopisch*, De Beuk, Amsterdam 1980. Op de vooroorlogse christelijk-literaire Pinksterconferenties speelde Jan H. de Groot graag de rol van vrolijke entertainer. Na de oorlog nam hij geen deel meer aan het christelijk-literaire leven. Zie zijn Levensbericht door Peter van Beek in het *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde 1992/1993*, Leiden 1994.
 - 15 De flegmatieke Dingeman van der Stoep (1906-1997) werd om zijn humoristische tekening van de kleine gereformeerde man in zijn roman *Laterveer wil het rechte weten* (1939) en in zijn stroom van verhalende columns (o.m. gebundeld in de reeks *August en Alida*, 1951-1953) wel de gereformeerde Carmiggelt genoemd. Zie zijn Levensbericht door Hans Werkman in het *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde 1998/1999*, Leiden 2000.
 - 16 Harmen van der Leek (1895-1941) was van begin tot einde van het blad redacteur van *Opwaartsche Wegen* (1923-1940). Hij was een scherpzinnig essayist. Zie ook Dineke Colenbrander, 'Harmen van der Leek', in: *Opwaartsche Wegen, Schrijversprentenboek 28*, Letterkundig Museum, Den Haag 1989, p. 69-71 en: Nico Heukels en Ton Veen, 'Literatuurcriticus Harmen van der Leek stierf veertig jaar geleden voor vuurpeloton', in: *Nederlands Dagblad*, 17 en 18 nov. 1981 (het onderschrift bij de groepsfoto is zeer onnauwkeurig, zie voor het juiste onderschrift: *Opwaartsche Wegen, Schrijversprentenboek 28*, p. 37).
 - 17 Van der Leek werd in 1941 door de Duitsers doodgeschoten wegens hulp aan Engelse piloten.
 - 18 Hein de Bruin (1899-1947) had een groot aandeel in de organisatie van het christelijk-literaire leven vóór de Tweede Wereldoorlog. Zijn verzamelde gedichten kwamen uit in *Het ingekimde land en andere gedichten* (Bosch & Keuning, Baarn 1976), ingeleid door Wim Hazeu. Hij pleegde in 1947 zelfmoord. Zie *Bloknoot*, christelijk literair tijdschrift, nr. 2, mei 1992, p. 20-53, en zijn Levensbericht door K. Heeroma in het *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde 1946/1947*, Leiden 1948.
 - 19 *Hernieuwd herdenken* (1941) is de tweede dichtbundel van Hein de Bruin.
 - 20 Mary Pos (1904-1987) debuteerde in 1927 met een verhaal in *De Spiegel* en publiceerde in 1931 haar eerste roman *Daden!*, in de tijd dat ze bestuurslid was van het Verbond van Christelijk-Letterkundige Kringen en met haar kleurrijke figuur en karakter zeer aanwezig was op de Pinksterconferenties van het Verbond. Ze schreef een vloed aan reisreportages. Na de oorlog werd ze beschuldigd van Deutschfreundlichkeit, maar H.M. van Randwijk en het dagblad *Trouw* verdedigden haar en ze werd gerehabiliteerd. Ze publiceerde vele reisboeken, er werd 'een grote, welgevormde purperode tulp' naar haar genoemd, ze werd door mannen graag gezien maar ze trouwde pas in 1955 met een Amerikaanse professor. In 1967 verdedigde ze de apartheidspolitiek in haar boekje *Wie was Dr. Verwoerd?* In 1975 verscheen haar boek tegen dierenmishandeling *Dieren' hebben geen tranen*. Zie: Marlies Baayen e.a., *Mary Pos een*

- fenomeen*, themanummer van *Uitgelezen boeken, katern voor boekverkopers en boekkopers*, jg. 5 nr. 1, 21 juni 1992, uitg. De Buitenkant, Amsterdam.
- 21 H. Burger was in de jaren dertig recensent van het antirevolutionaire dagblad *De Standaard* (1872-1944).
 - 22 Piet Korthuys (1898-1993) was journalist en schrijver en werkte na de oorlog als attaché voor pers- en culturele zaken bij de Nederlandse ambassade in Zuid-Afrika. Hij debuteerde in *Opwaartsche Wegen*, jg. 4 nr. 10, dec. 1926 onder het pseudoniem Willem Evers. In het HDC worden vele brieven van hem bewaard.
 - 23 Piet Korthuys publiceerde onder de naam Willem Evers in *Opwaartsche Wegen*, jg. 10 nr. 10, dec. 1932, een fragment van zijn roman in wording *Wijkende wegen*. Hij schreef ook jeugdboeken.
 - 24 H.M. van Randwijk (1909-1966) schreef o.m. de kritische christelijk-sociale romans *Burgers in nood* (1936) en *Een zoon begraaft zijn vader* (1938). Zijn sociaal meegevoel werd door Rijnsdorp 'opstandig' genoemd (C. Rijnsdorp, *In drie etappen*, Bosch & Keuning, Baarn [1952], p. 97). In de oorlog was hij de stuwende kracht achter het illegale *Vrij Nederland*. Na de oorlog steunde hij fel het Indonesische streven naar onafhankelijkheid. Zie: Gerard Mulder en Paul Koedijk, *H.M. van Randwijk. Een biografie*, Nijgh & Van Ditmar/Raamgracht, Amsterdam 1988 (een te korte bibliografie staat op p. 745-755).
 - 25 H.M. van Randwijk publiceerde de dichtbundel *Op verbeurd gebied*, Holland, Amsterdam [1934] met gedichten over de crisistijd.
 - 26 Het was de dialectische theologie van de Zwitserse theoloog Karl Barth, die in de jaren dertig de meningen in christelijk Nederland, ook in christelijk-literair Nederland, sterk verdeeld hield: mocht men nu spreken van christelijke kunst en christelijke groepsvorming, ja of nee? Rijnsdorp en Risseeuw zeiden: ja. Een sterke tegenpool was de vurige Barthiaan Roel Houwink (1899-1987). Het ontstaan van het christelijk-literair tijdschrift *De Werkplaats* (1936-1937) had met deze tweespalt te maken. Zie: Hans Werkman, 'Roel Houwink', in: *Opwaartsche Wegen, Schrijversprentenboek* 28, p. 50-52.
 - 27 Anne de Vries publiceerde in 1935 bij Callenbach in Nijkerk zijn bestseller *Bartje*.
 - 28 In september 1941 werd de Christelijke Auteurskring opgeheven 'om te voorkomen dat de Kultuurkamer vat op de groep kan krijgen' (citaat uit: Dirk Zwart, *De gereformeerde bieteboom. Ontmoeting 1946-1964*, themanummer van *Bloknoet*, nr. 18, nov. 1996 [okt. 1997], p. 8).
 - 29 P.J. Risseeuw publiceerde drie romans over de gereformeerde afgescheidenen die in de negentiende eeuw naar Amerika emigreerden: *Vrijheid en brood* (1947), *De huilende wildernis* (1947) en *Ik worstel en ontkom* (1951), Bosch & Keuning, Baarn. In 1959 verschenen de door Jacoba M. Vreugdenhil verkorte romans in één band onder de titel *Landverhuizers*.
 - 30 Verwijzing naar de roman *Gasten en vreemdelingen* (Kok, Kampen 1960) van P.J. Risseeuw.
 - 31 Verwijzing naar de in de jaren zestig opkomende secularisatie.
 - 32 Exodus 14:15: 'Zeg tot de kinderen Israëls, dat zij voorttrekken.' (Statenvertaling).
 - 33 Deze regel is een combinatie van wat de mannen uit Emmaüs tegen Jezus zeiden: 'Blijf bij ons' (Lucas 24:29) en een variant van een deel van de zesde bede van het Onze Vader 'verlos ons van de boze' (Matteüs 6:13).

Bijdrage aan het Liber Amicorum 1961 voor P.J. Risseeuw **De Blauwe Tram**

D. van der Stoep

De Blauwe Tram, die een dienst onderhoudt, althans onderhield, tussen Den Haag en Leiden, had vroeger banken waarvan de zittingen uit gevlochten riet bestonden. Op een van die rieten zittingen heeft eenmaal een veelbelovend schrijver gezeten. Dat speelde zich af op een herfstavond in het begin van de dertiger jaren. Even te voren was een deur in de 's-Gravenhaagse Lombokstraat achter hem gesloten. Huiverend in een dunne regenjas en met dronken stappen was hij door wind en regen naar de tramhalte bij 't Wachtje gewandeld en nu zat hij daar, in het hoekje bij het raam, omspoeld door de warmte van het traminterieur en omwasemd door de geuren van natte kleren, op de hygiënische rieten bank een veelbelovend schrijver te zijn. Naast hem zat een rijksveldwachter, die telkens met veel lawaai zijn neus ophaalde, en tegenover hem zaten twee grauwe juffrouwen van onbestemde leeftijd, kennelijk zusters en naar de eenderheid van hun kleren te oordelen, misschien wel tweelingen. Hun zwarte tasjes lagen in hun schoot en om die tasjes heen waren in een eender gebaar hun grijs geschoeide handen gevouwen. Zij hadden geen andere conversatie dan dat de een, telkens als de tram stopte, de halteplaats noemde, waarna de ander instemmend knikte en, zodra de tram zich weer in beweging zette, zei: daar gaat-ie weer. Deze drie mensen wisten natuurlijk nog niet, dat zij een veelbelovend schrijver in hun midden hadden. De jongeman in kwestie, in het hoekje bij het raam, wist aanvankelijk zelf ook maar nauwelijks dat hij dat was. Vóór Voorburg was het nog niet tot hem doorgedrongen. Bij de halte Leidschendam wel. Toen was hij het in optima forma. Maar vóór Voorburg verkeerde hij nog in een roes. Voordat zijn gastheer de deur in de Lombokstraat achter hem gesloten had, om nauwkeuriger te zijn halverwege de trap, had hij gezegd: Laten we dat menheer er nu maar aflaten, ik heet Piet. En beneden aan de hoge trap gekomen gaf hij zijn bezoeker een hand en zei: Dag Dirk, Dat was een vergissing, want de jongeman heette geen Dirk maar Dingeman. Hij liet het echter maar zo. Hij was bereid, zo dit nodig mocht zijn, zijn hele verdere leven Dirk te heten. Hij stamelde blozend en zwetend: Dag Piet, en kwam struikelend op straat terecht. Daar sloeg de regen koud in zijn gloeiende gezicht, maar hij haalde diep adem en zei nogmaals hardop: Dag Piet. Pas later, namelijk bij de halte Voorburg dus, besepte hij, dat dit Dag Piet het grote keerpunt in zijn leven was. En bijna tegelijkertijd drong het tot hem door dat hij een veelbelovend schrijver was. Zou Piet, de grote impresario en ontdekker, koesteraar en kweker van talenten, anders toegestaan hebben dat hij Dag Piet zei. Kom nou. Zo gebeurde het dus. De ene juffrouw zei: Voorburg. De ander knikte en zei: daar gaatie weer. De rijksveldwachter haalde zijn neus op. De veelbelovende schrijver, zijn omgeving vergeten zijnde, mompelde: Dag Piet, zodat de rijksveldwachter verbaasd ter zijde keek en behalve zijn neus ook zijn schouders ophaalde, terwijl de juffrouwen hun gezichten naar elkaar toe keerden, een veelbetekenende blik wisselden en toen weer voor zich uit staarden. Ze drukten alleen nog hun zwarte tasjes wat dieper in hun schoot. Daar zat, na Voorburg dus, een veelbelovend

schrijver. Piet had het niet alleen gezegd (u - toen nog u - schrijft een goed verhaal; uw werk houdt beloften in zich, u moet nu eens een roman gaan schrijven), hij had het ook verzegeld met: ik heet Piet, dag Dirk. Reeds vóór Leidschendam was de veelbelovende auteur bezig de roman te schrijven, een roman die doordrong tot de wortels van het leven, tot de vezels van het menschenbestaan, groots en meeslepend, vader, moeder, knekelhuis. Bij Voorschoten waren de uitgevers er om aan het vechten. Bij de zilverfabriek stonden alle kranten vol van het opzienbarend debuut. (Links het geboortehuis van de schrijver, rechts de dorpsonderwijzer J. Klein, die verklaarde altijd iets in de knaap gezien te hebben.) Maar toen stapte daar de rijksveldwachter uit. Hij haalde nog eenmaal krachtig zijn neus op. De veelbelovende schrijver voelde opeens dat hij koude voeten had. Een poosje later zei de ene juffrouw: Stadhuis. De andere knikte. Toen omklemden zij elk met haar rechterhand de zwarte tasjes en verlieten het voertuig. Er klonk geen: daar gaat-ie weer, meer. Een kille tocht drong de wagen binnen. De veelbelovende schrijver reed nog mee tot het Rapenburg. Bibberend in zijn klamme kleren liep hij naar huis. Hij geeuwde. Hij wilde eerst sterke hete koffie en hij hoopte vurig dat er nog een scheutje cognac was. Hij zou misschien nog wel eens wat schrijven, want hij kon best een paar centen gebruiken, maar hij belóofde niks. Reeds bij het Academiegebouw had hij zodoende opgehouden een veelbelovend schrijver te zijn. Maar hij was het, onder de magische invloed van Piet, dan toch geweest, gedurende een half uurtje op een rieten bank in de Blauwe tram. En één ding was niet meer ongedaan te maken: Dag Dirk, Dag Piet. Het begin van een vriendschap. Later werd het ook: Dag Jannie, Dag Bep. Piet heeft veel geschreven en Dingeman heeft er zijns ondanks ook het een en ander aan moeten doen. Maar soms denkt hij wel eens, dat Piet en hij misschien beter wat minder hadden kunnen schrijven en wat meer aan de vriendschap doen. De wereld wordt steeds voller van boeken, maar de vriendschap wordt steeds schaarser. Dus. Enfin. Dag Piet. Dag Jannie.

D. v.d. Stoep jr.

Catalogus gelegenheidsgedichten op CD-ROM

E.K. Grootes

In 1982 verscheen José Boumans catalogus *Nederlandse gelegenheidsgedichten voor 1700 in de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage*, in boekvorm. Het lag echter, gegeven de stormachtige ontwikkeling van de computerisering, voor de hand dat het vervolgproject, uitgevoerd door Adèle Nieuweboer, in een digitale vorm gepresenteerd zou worden. Nadat het gehele materiaal volgens een vast stramien beschreven was, heeft het echter nog jaren geduurd voordat onder verantwoordelijkheid van de Koninklijke Bibliotheek de tekstcodering voor digitaal gebruik was voltooid. Nu ligt er dan een CD-rom voor ons, met als titel *Catalogue Dutch Occasional Poetry, 16th through 18th Centuries. A Genre Rediscovered*, uitgebracht door IDC Publishers te Leiden.

Behalve dat het tijdsbestek is verruimd, geldt dat ook voor het aantal opgenomen verzamelingen. Naast de gelegenheidspoëzie in de KB en Meermannno (3669 respectievelijk 48 nummers) is nu ook het materiaal verwerkt van het Centraal Bureau voor Genealogie, het Gemeentearchief Amsterdam en de verzameling van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde (1635 stuks) in de UB Leiden. Dat laatste bezit rechtvaardigt een aankondiging in het *Nieuw Letterkundig Magazijn*.

De gekozen verzamelingen zijn de rijkste in het land, zodat een groot deel van de overgeleverde uitgaafjes is opengelegd. In totaal zijn hier 6610 publicaties, overwegend *unica*, gedetailleerd beschreven en via een reeks van zoekpaden toegankelijk gemaakt. Als potentiële gebruikers zien de makers

uiteraard literatuurhistorici, maar ook kunsthistorici, muziekhistorici, boekhistorici en geïnteresseerden in genealogie en lokale geschiedenis. Een voorwaarde daarvoor leek me dat zorg besteed zou zijn aan de gebruiksvriendelijkheid van de CD-rom. Dat viel in eerste instantie niet mee.

Ik beschouw mijzelf als een modale, of als ik eerlijk ben als een wat submodale computergebruiker, die zijn machine voornamelijk hanteert voor tekstverwerking, e-mail en af en toe wat zoekwerk op Internet. Andere CD-ROMs die ik bij eerdere gelegenheden erin heb gestopt, opende ik via 'Deze computer' en een D-drive, waarna zij mij vertelden hoe ik verder moest gaan. Bij deze werkte dat niet; ik kreeg geen toegang. Geen nood: bij het schijfje zit een gebruiksaanwijzing van twee kantjes op CD-formaat. Helaas in het Engels en onder 'Installing the CD-ROM' beginnend met niet dadelijk te doorgronden en zelfs wat dreigende mededelingen. De derde zin luidt: 'The first time you use the CD-ROM you will be prompted for a directory where the user file will be stored. DB/Search Works will automatically create a new user file once you have deleted your existing user file.'

Moet ik dus beginnen met iets te 'deleten'? Nog afgezien van het feit dat het commando 'delete' een gevaarlijke klank heeft voor een simpel persoon die niet het risico wil lopen iets kwijt te raken wat achteraf bewaard had moeten blijven, was het mij onduidelijk wat hier bedoeld werd. Een paar regels verder wordt echter een eenvoudig klinkende praktische aanwijzing gegeven: 'Windows 95/Windows NT: Select Start, then Run, and type D:\ ggd.exe /m_D:\ dbtext.tbm to start using the electronic guide.'

Ha, die Windows zit op mijn computer, dus dat moet werken. Ik moest wel bedenken dat 'Run' bij mij 'Uitvoeren' heet, maar vervolgens tikte ik het ingewikkelde commando zorgvuldig in. Resultaat een foutmelding: 'Kan het (genoemde) bestand of onderdelen ervan niet vinden. Controleer of het pad en de bestandsnaam juist zijn en of alle benodigde bibliotheken beschikbaar zijn.' Alle benodigde bibliotheken? Wat bedoelen ze in hemelsnaam? Gelukkig had deze digibeet iemand in zijn nabijheid met meer computerervaring. Die kwam op het idee het onder deze doodlopende aanwijzing afgebeelde Run-schermpje als startpunt te gebruiken. Dat vermeldt als openingscommando simpelweg D:gd.exe. (Dit staat trouwens ook op de voorzijde van het schijfje.) En zowaar: daar verscheen een openingspagina met een icoontje voor een Engelse en voor een Nederlandse versie en een verwijzing naar een *User Guide*. Het is mij dan ook niet duidelijk waarom de gebruiksaanwijzing bij de CD ook nog een afzonderlijke paragraafje 'Starting to use the CD-ROM' bevat met opnieuw het ingewikkelde, tweemaal in te tikken commando. Zoals gezegd werkt dat in mijn computer niet. Het moet toch mogelijk zijn een eenvoudiger en duidelijker stap-voor-stap gebruiksaanwijzing voor leken op te stellen, en dan bij voorkeur niet slechts in het Engels, maar ook in het Nederlands.

Onder de keuzeknoppen voor Engels of Nederlands wordt de volgende aanwijzing gegeven: 'For more details and a User Guide, select Help in the top menu bar from within the Search Menu, then Text-base-Specific Help for more details and a User Guide. Enter the Search Menu by clicking the Icon above.'

Uiteraard kiezen we voor de Nederlandse versie. Er verschijnt een scherm met als kop *Zoeken (kort)* en vakken voor de keuze van een persoon, datum, plaats, gelegenheid, taal, alle tekstvelden van de beschrijving, en IDC gedicht no. (het laatste verwijst naar de microfiche-editie van de gelegenheidsgedichten in de KB door IDC

Publishers). Door eerst het vak aan te klikken en daarna op F3 te drukken verschijnt een handig hulpschermpje met een lijst van de aanwezige namen e.d. en de frequentie van voorkomen. Het zoeken op naam vraagt soms enige flexibiliteit. Ik tikte zonder de rollijst te raadplegen onder 'persoon' Langendijk in, en kreeg op het scherm de 'Gedenkzuil' voor Van der Capellen tot den Pol, waar geen spoor van Pieter Langendijk is, alleen van een Jacob van Dijk. Pas toen ik eraan dacht de naam te herspellen tot Langendyk verscheen een lijst van 116 records.

Bij de eerste kennismaking is het echter verstandiger te beginnen met het raadplegen van de genoemde Helpfunctie. Dan krijgt men eerst een beknopte, maar informatieve inleiding op het genre en op de verzamelingen, een overzicht van het project, en vervolgens instructie voor het gebruik van de catalogus op CD-rom. Overigens ondanks de

keuze van de Nederlandse versie alles in het Engels. Dat geldt ook voor de definities van de op het zoekscherm aan te klikken knoppen.

Voor de gemiddelde gebruiker is onder 'Help' vooral de bladzijde over de *Basic Searching Techniques* zeer nuttig. Het is daarbij een beetje inconsequent dat het gebruik van de knop GO om een zoekactie te starten wel wordt aangegeven onder 'Browsing in DB/Search Works', maar niet bij het voorafgaande 'Searching in DB/Search Works'. Maar dit gebruik is vermoedelijk voor de meeste computeraars even vanzelfsprekend als de nergens uitgelegde term 'Query by Example'. Voor gevorderden is er de afdeling *Advanced Searching Techniques*, die allerlei zoekcombinaties biedt van de in totaal 37 mogelijke velden per gedicht. Daarbij vinden we naast de al genoemde bijvoorbeeld ook trefwoorden in de titels, liederen en melodieën, soorten illustraties en namen van genootschappen. Gebruik van combinaties daarvan veronderstelt wel bekendheid met termen als 'Boolean Searching' en 'Truncation'.

Tot zover over wegwijzers en ingangen. Eenmaal binnen kan er naar hartenlust gegrasduind worden in de duizenden beschrijvingen, die lopen van twee uitgaafjes uit 1517 tot en met het jaar 1800. De in de titel aangekondigde 16de eeuw is overigens maar met vijf gevallen vertegenwoordigd. Het overgrote deel van de teksten is in het Nederlands, met het Latijn op de tweede plaats (861 gevallen) en het Frans op de derde (61 gevallen). Andere talen komen sporadisch voor, waaronder acht maal iets in het Fries. We lopen in dit virtuele pakhuis vol gelegenheidspoëzie wel het risico overweldigd te raken door de loutere massaliteit van de verzameling gegevens, die elk afzonderlijk slechts een zeer beperkte relevantie bezitten. Wat kan het ons schelen dat amateurdichter X een rammelend versje heeft vervaardigd bij het huwelijk van zijn al even onbeduidende nichtje Y? De literatuurhistoricus zal wel graag willen weten hoe de conventies van het epithalamium zich hebben ontwikkeld, maar 3417 beschrijvingen van huwelijksgedichten zijn daarbij een overkill. Hoe maak je die aan dit doel dienstbaar? Dan zijn de vier gelegenheidsteksten die juichen over de afwijzing van een (predikants)beroep een hanteerbaarder geval, of de negen uitgaafjes bij een kloosterintrede. Die hadden we in elk geval nooit bij elkaar kunnen leggen zonder deze inventarisatie met haar gevarieerde toegangen. Uiteraard biedt de CD-rom een ingang tot soms onbekend gelegenheidswerk van dichters die tot de geijkte objecten van onderzoek behoren, zoals Pieter Langendyk, Claas Bruin of Jan Baptista Wellekens, allen zeer productief op dit gebied. Maar het zal vooral zaak zijn onderzoeksvragen te formuleren die zonder dit hulpmiddel nooit beantwoord hadden kunnen worden.

Het in de marge geproduceerde cijfermateriaal geeft in elk geval al nieuwe mogelijkheden. Hoe groot is bij de gelegenheidspoëzie het overwicht van Holland, dat immers ook in de rederijkerij en het genootschapsleven domineert? Waardoor komt Broek in Waterland vijfentwintig keer voor en Amersfoort maar twee keer? Hoe ontwikkelt zich de positie van het Latijn, of van het Frans? Welke zangwijzen waren het meest populair? Welke rol spelen genootschappen bij het produceren van gelegheidsuitgaven? Welk inzicht is aan het materiaal te ontnemen met betrekking tot intellectuele netwerken en plaatselijke coterieën? Van dat laatste type onderzoek heeft Adèle Nieuweboer zelf al een voorproefje gegeven in haar artikel 'Haarlems literair leven in gelegenheidsgedichten (1680-1770)' in de bundel *Haarlems Helicon* uit 1993. Het is te hopen dat de aanzienlijke investering in geld maar vooral in tijd

die in dit project is gestoken, vrucht zal dragen doordat het zo toegankelijk gemaakte materiaal de creativiteit van toekomstige onderzoekers blijvend zal stimuleren.

Oud boek

Kader Abdolah

In het *Magazijn* van december 2000 schreef ik het volgende: ‘Ik ben bezig met de vertaling van een oud Perzisch boek. Vertalen kan ik het niet noemen, het is niet ‘vertaalbaar’. Wat doe ik dan? Ik probeer het boek een beetje weer te geven, de sluier een klein stukje opzij te schuiven. [...] Ik ben er hard mee bezig, ik hoop eens het resultaat te kunnen laten zien.’

Vorige week was het boek af en stuurde ik het naar mijn uitgeverij. Het boek heet *Kelilé en Demné*. Ik vergelijk het met een oude juwelenketting met prachtige steentjes, die net als de vertellingen van ‘duizend en één nacht’ aan elkaar verbonden zijn. Het boek begint met de volgende oude woorden:

‘Er was eens een rijke koopman met volwassen kinderen. Maar de kinderen deden niets en piekerden er niet over om te gaan werken. Ze teerden op de rijkdom van hun vader en verkwistten alles. De koopman dacht: ik moet ze vermanend toespreken, opdat ze wijzer worden.’

Kelilé en Demné speelt zich af aan het hof van India, waar de brahmaan Bidpa prachtige verhalen aan de sjah vertelt. Elk verhaal leidt onmiddellijk tot een nieuw verhaal, en de personages maken zelf ook gebruik van verhalen, verhalen over vriendschap, vijandschap, verraad en liefde. Een van die verhaaltjes heb ik hier voor u.

Er was eens een timmerman in Sarandib. Hij had een mooie vrouw met een gezicht als het licht van de islam dat in het hart van een ongelovige doorbreekt. Haar golvende donkere haar was als een zondige gedachte van een gelovige. Haar echtgenoot beminde haar met geheel zijn hart, maar de vrouw had in het geheim een relatie met de buurman. Zijn familie stelde hem op de hoogte, maar hij kon het niet geloven. Toch verzong hij een plan om er zelf achter te komen.

‘Ik moet op reis’, zei hij tegen zijn vrouw. ‘Het is een afstand van één farsang. Geef me maar wat brood en eten mee. Ik kom een paar nachten niet thuis.’ De vrouw maakte meteen zijn koffer klaar en gaf hem warm brood en lekker eten mee. De timmerman zei gedag en ging. Terstond snelde de vrouw naar de buurman en vertelde hem dat haar echtgenoot vertrokken was.

De timmerman echter kroop aan de andere kant van het huis door het venster naar de slaapkamer en verstopte zich onder het bed. Hij moest er lang blijven liggen. Dus viel hij in slaap en zijn been stak onder het bed uit.

Zodra de avond viel, verscheen de buurman. Toen de vrouw hem in bed ontving, zag ze het been van haar echtgenoot en meteen begreep ze wat er aan de hand was. ‘Vraag me luid van wie ik hou, van jou of van mijn man’, fluisterde ze zachtjes in het oor van haar minnaar. De buurman stelde de vraag duidelijk. ‘Ach wat een onzinnige vraag’, riep de vrouw. ‘Hoe durf je zo'n vraag te stellen? Mijn man is voor mij tegelijkertijd mijn vader, mijn broer, en mijn zoon. Ik heb hem duizend keer liever dan mijn eigen adem. Ik bied mijn leven voor zijn rust en zijn geluk.’

De timmerman hoorde de woorden van zijn vrouw. Er verscheen een glimlachje op zijn lippen. Hij voelde zich gelukkig zo liggend onder het bed en dacht: 'Laat ze vannacht maar genieten van mijn afwezigheid.'

Zodra de ochtend de duisternis van de nacht begon weg te blazen, verdween de buurman door het venster. De timmerman kwam onder het bed vandaan en omarmde zijn vrouw, die deed of ze sliep.

Uit de Noordelijke Afdeling

Lydia S. Wierda

De afgelopen verenigingsjaren waren voor de Noordelijke Afdeling van de Maatschappij niet makkelijk. Allerlei perikelen hadden ertoe geleid dat in 1999-2000 geen enkele bijeenkomst doorgang vond. Maar dankzij het doortastende optreden van dr. J.M.J. Sicking, die bereid was op te treden als interim-voorzitter, werden in het verenigingsjaar daarop wél enkele bijeenkomsten belegd, die redelijk goed bezocht waren.

Het absolute hoogtepunt was wel de jaarvergadering, die op zaterdag 28 april plaatshad in het Groninger Museum. Niet alleen het bezoekersaantal overtrof verre dat van de gemiddelde bijeenkomst, ook de entourage was op z'n minst ongebruikelijk te noemen.

Een kleine maand tevoren was in het Groninger Museum de tentoonstelling 'Hel en hemel. De Middeleeuwen in het Noorden' geopend. Deze tentoonstelling was vormgegeven door de Britse filmregisseur Peter Greenaway, die zijn hoogstpersoonlijke visie op de Middeleeuwen gestalte had gegeven met behulp van voorwerpen van diverse aard, afkomstig uit het huidige Friesland, Groningen en Oost-Friesland. De vormgeving van Greenaway heeft veel controverse opgeroepen, niet alleen in het Noorden zelf maar ook in de landelijke en internationale pers. Deze spraakmakende en rijke tentoonstelling nu vormde de ambiance van de jaarvergadering van de Noordelijke Afdeling. Een van de leden van deze afdeling, de mediëvist en boekhistoricus dr. Jos.M.M. Hermans, had inhoudelijke bemoeienis gehad met de opzet van de tentoonstelling en is co-auteur van de begeleidende catalogus. Hij was de spreker tijdens de bijzondere jaarvergadering en leidde na de bijeenkomst de aanwezigen rond.

En er was veel te zien. Voor wie gewend is aan pracht-en-praal-uitstallingen van drieluiken, rijk versierde handschriften en met edelstenen bezaaide relieken was het wellicht een teleurstelling, maar van het relatief weinige dat uit de noordelijke streken bewaard is gebleven, was er veel aanwezig op de tentoonstelling. Weliswaar niet altijd in de meest ideale opstelling. Zo moesten degenen die de boeken en artefacten in het 'scriptorium' wilden bekijken zich (te) harde muziek laten welgevallen en bovendien enig geduld oefenen voordat ze alle objecten hadden bekeken. Dit was te wijten aan het feit dat de belichting met enige regelmaat sterker en zwakker werd gedraaid om de soms zeer oude handschriften niet te zeer te beschadigen.

Het meest opmerkelijk was misschien wel de zaal vol met stoffelijke resten van bewoners van het klooster Aduard, ooit een van de grootste kloosters van Noordwest-Europa. Greenaway's preoccupatie met de dood had hier een welhaast macabere vorm aangenomen. En hoewel de met filmische middelen verkregen onwerkelijke sfeer in deze zaal haar uitwerking op de meeste bezoekers niet miste, overheerste er bij de meer inhoudelijk geïnteresseerden een gevoel van teleurstelling. Teleurstelling dat een zo persoonlijke preoccupatie letterlijk en figuurlijk zo'n grote plaats innam. Datzelfde gold voor een zaal waarin slechts enkele objecten waren

tentoongesteld die 'de hel' moesten verbeelden, zoals een beulszwaard, klotendolken en enkele boeien. De meeste aandacht in deze zaal ging niet uit naar de objecten maar naar de bakken met water waarmee met veel geraas en lichteffecten het onaangename karakter van de hel benadrukt moest worden. Alsof dergelijke objecten niet voor zichzelf kunnen spreken...

Ondanks deze en andere bezwaren die tegen de presentatie aangevoerd kunnen worden en ook aangevoerd zijn, bracht de tentoonstelling bij de aanwezigen bewondering teweeg voor datgene wat de middeleeuwse bewoners van 'onze' streken hebben voortgebracht. Beeldhouw- en houtsnijwerk, gouden en zilveren voorwerpen, ettelijke oorkonden die getuigen van een ontwikkeld juridisch en bestuursapparaat en niet te vergeten: boeken. Boeken in allerlei afmetingen en uitvoeringen. Van rijk bewerkt met goud en kleuren tot sobere gebruiksboeken van geleerden die in het klooster Aduard verbleven.

Speciale vermelding verdient hier echter

Ltk 235, fol. 112.

een eenvoudig psalter dat waarschijnlijk in het klooster Thesinge is gemaakt in 1527. Dit handschriftje is eigendom van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde en wordt bewaard in de Universiteitsbibliotheek van Leiden onder de signatuur Ltk 235. Het is niet met zekerheid aan Thesinge toe te schrijven, maar de (eenvoudige) marginale decoratie wijst wel naar dat klooster. Bovendien kunnen de initialen ‘s.d.’ in het colofon worden opgevat als een verwijzing naar een van de zusters die in deze jaren actief waren als kopiïste in Thesinge. Deze zuster, Stine Dutmers, heeft enkele andere handschriften gesigneerd met haar volledige naam. Ltk 235 is in de zestiende eeuw in ieder geval een aantal jaren in de stad Groningen geweest. Lutgart van Dulk, een latere bezitter, heeft er haar naam in geschreven, alsmede de aansporing het boek bij haar terug te brengen, mocht iemand het vinden: ‘[...] dit boeck hoert suster lutgert van dulck vonende op de broder kerckhof wel dat vynt brenget my weder omme godes wille’. Lutgart woonde van 1520 tot 1566 in dit convent, dat dicht bij het tegenwoordige hoofdgebouw van de Rijksuniversiteit Groningen en bij de Universiteitsbibliotheek heeft gestaan.

En zo hadden alle voorwerpen op de tentoonstelling hun eigen verhaal. De synthese van die verhalen kreeg, ondanks de soms storende vormgeving, door de tentoonstelling heen steeds meer gestalte. Vervuld van indrukken zijn de aanwezige leden weer huiswaarts gekeerd.

Symposium ‘De wereld van Klikspaan’

Op 16 maart 2002 verschijnt bij het Constantijn Huygens Instituut der Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen de wetenschappelijke uitgave van de *Studentenschetsen* (*Studenten- Typen*, *Studentenleven* en *De studenten en hun bijloop*), die Johannes Kneppelhout (1814-1885) in de jaren 1839-1844 publiceerde onder het pseudoniem Klikspaan. In deze schetsen geeft Klikspaan een nauwkeurige en humoristische beschrijving van het toenmalige Leidse studentenleven, voorzien van kritisch commentaar. Ter gelegenheid hiervan organiseren het Constantijn Huygens Instituut en de Werkgroep 19e eeuw van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde het symposium ‘De wereld van Klikspaan’. Het symposium zal worden gehouden op zaterdag 16 maart 2002 in het Academiegebouw aan het Rapenburg in Leiden.

Kneppelhout heeft als literator, criticus, pedagoog en mecenas een sleutelrol gespeeld in het sociaal-culturele leven van de negentiende eeuw. Tijdens het symposium zullen onderzoekers van naam Kneppelhout en zijn werk vanuit verschillende invalshoeken (variërend van historische pedagogiek en musicologie tot literatuur- en universiteitsgeschiedenis) belichten, zodat er een beeld ontstaat van ‘de wereld van Klikspaan’. Hun bijdragen worden omlijst door een optreden van het Leidse studentenmuziekgezelschap *Sempre Crescendo* en door de voordracht van teksten

uit het repertoire van Kneppelhout en zijn vrienden. Aan het einde van het symposium zal de nieuwe editie van de *Studentenschetsen* worden aangeboden aan de rector magnificus van de Universiteit van Leiden en aan de heer C.J. Kneppelhout, naneef van de schrijver en beheerder van de Stichting Kneppelhout.

Meer informatie over de editie en over het symposium is te verkrijgen bij het Constantijn Huygens Instituut, t.a.v. Annemarie Kets-Vree, Postbus 90754, 2509 LT Den Haag; telefoon: 070-3315832.

Rijklof Michaël van Goensprijs 2002

De Commissie voor opdrachten op het gebied van de geschiedenis van de Nederlandse letterkunde, ressorterend onder de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden, looft opnieuw een prijs uit voor een wetenschappelijke publicatie op het gebied van de Nederlandse letterkunde. De prijs is in het bijzonder bedoeld om talentvolle, niet gepromoveerde vakgenoten te stimuleren tot publicaties op het vakgebied.

De prijs ontleent zijn naam aan Rijklof Michaël van Goens (1748-1810), mede-oprichter van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde. Als vijftienjarige publiceerde hij zijn eerste wetenschappelijke verhandeling; hij promoveerde op zijn zestiende en schreef in de jaren daarna enkele vernieuwende artikelen over de Nederlandse literatuur in Europees perspectief. In 1766 werd hij hoogleraar te Utrecht.

De prijs wordt in beginsel driejaarlijks uitgereikt en bedraagt €3000. De te bekronen publicatie dient verschenen te zijn in een van de vaktijdschriften, in een daaraan gelijkwaardig medium, of afzonderlijk te zijn uitgegeven. De auteur mag op het moment van vervaardiging nog niet gepromoveerd zijn. Voor bekroning in 2002 komen in aanmerking publicaties die verschenen zijn in de jaren 1999-2001. Als jury treedt de genoemde Commissie op. Over de uitslag wordt niet gecorrespondeerd.

Kandidaten voor de prijs kunnen zich zelf aanmelden. De Commissie verzoekt voorts docenten Nederlandse letterkunde aan universiteiten en hogescholen, en de redacties van vaktijdschriften haar te attenderen op kandidaten voor de prijs. Degenen die voldoen aan de criteria voor deelname kunnen tot 1 februari 2002 aangemeld worden bij het secretariaat van de Commissie, p/a mevrouw L. Klumper, Oranjegracht 95, 2312 NE Leiden. De inzending dient vergezeld te gaan van een beknopt curriculum vitae en een kopie of overdruk van de voorgedragen publicatie.

Oproep:

Wie kan de secretaris van de Maatschappij het adres verstrekken van mevrouw dr. I. van de Wijer?

